

Didactische
grammatica voor
NT2-docenten

Welles Nietes

Lidy Zijlmans

intertaal

Welles/nietes

Didactische grammatica voor NT2-docenten

door

Lidy Zijlmans (UTN)

met medewerking van

Liesbet Korebrits, Manja Mekking, Lyan Bekkers, Edith Schouten, Susan Mennen

redactie

Nynke Scholtens (redactie Intertaal)

lay-out

Julia de Vries (redactie Intertaal)

omslagontwerp

Rémy Mettrop

foto's pagina 24

Geertruide Koenen

ISBN 90 5451 4744

1e druk 2003

© 2003 Intertaal, Amsterdam/Antwerpen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt in gedrukte, akoestische, filmische, digitale of welke andere vorm ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Vooraf

Een oom schreef in mijn poëziealbum:

Kies u een taak, volbreng haar goed
Wat moeite zij mag baren
Lach om een lichte tegenspoed
En overwin de zware.

Het schrijven van dit boek is een zelf gekozen taak die is volbracht met de hulp en steun van de collega's van het Universitair Taal- en Communicatiecentrum Nijmegen.

Liesbet Korebrits, die mij stimuleerde toen ik twijfelde; Manja Mekking, die door middel van discussies hielp de lijn uit te zetten; Lyan Bekkers, Edith Schouten en Susan Mennen die het manuscript kritisch lazen en becommentarieerden: allen hartelijk dank.

De tegenspoed is bij een project als dit wel bekend: computers die vastlopen, bestanden die verloren lijken e.d. Degenen die mij daar steeds doorheen geholpen hebben, kennen mijn dankbaarheid.

Nijmegen, februari 2003
Lidy Zijlmans

Verantwoording: Waarom dit boek?

De titel van dit boek verwijst naar de discussie die regelmatig in de wereld van het tweedetaalonderwijs opduikt, namelijk of grammaticaonderwijs wel of niet een zinnig onderdeel van de taalles is. Kan expliciete aandacht voor en oefening van grammaticaregels eigenlijk iets bijdragen aan het proces van taalverwerving.

In de moderne toegepaste taalkunde wordt vooral gewezen op het belang van veel taalaanbod en interactie voor de taalverwerving. Als uitvloeisel daarvan zijn er taalverwervings-deskundigen en docenten die expliciete aandacht voor vorm en structuur van de taal uit de klas hebben verbannen.

Meer klassieke taaldocenten kennen aan het geven en oefenen van regels een sleutelpositie toe in hun lessen. Een bepaalde vorm wordt aangeboden en in een serie losse zinnen geoefend terwijl op het betekenisaspect en de gebruiksmogelijkheden van de vorm niet of nauwelijks wordt ingegaan.

Voor beginnende docenten NT2 is dit dilemma wellicht een val. Een deel van hen zou, doordat zij zelf niet genoeg kennis hebben van grammatica, zich meer thuis kunnen voelen bij het eerste standpunt. Zij zorgen dan voor veel taalaanbod en interactie, maar brengen hierin geen structuur aan, er is geen plan. Of zij volgen een leergang, maar slaan uit onzekerheid of 'overtuiging' de grammaticale onderdelen daarin over.

Anderen voelen zich genoodzaakt zich wél te verdiepen in de grammatica, maar dreigen daarin te ver te gaan. Zij zoeken alles op, lezen alles na, en overvoeren hun leerlingen met regels en uitzonderingen en eigengemaakte oefeningen, vaak losse zinnen.

Mijn collega's en ik zijn voortdurend op zoek naar een compromis, het beste van die beide werelden. Ook voor dat standpunt is steun te vinden in de literatuur: 'De vraag is dan niet zozeer of grammaticaonderwijs zin heeft, dan wel op welke manier dit het beste gestalte kan krijgen.' (Kuiken 1999)

De kunst is lessen te maken en te geven waarin grammatica geen geïsoleerde activiteit is, maar aangeboden wordt in een natuurlijke context en in samenhang met andere onderdelen, zoals het aanbieden van woordenschat. Aan de hand van functionele taken wordt gewerkt aan een bepaalde regel of vorm.

Om dit te kunnen is het echter wel nodig dat men zélf de stof voldoende beheerst, zodat die kan worden opgedeeld in hoofd- en bijzaken en men keuzes kan maken van wat al wel, en wat nog niet geleerd moet worden. Ook naar dit dilemma verwijst de titel van dit boek.

In onze scholingstrajecten laten aanstaande docenten NT2 vaak blijken niet over de benodigde kennis te beschikken. Velen geven aan zelf behoefte te hebben aan lessen in grammatica, alvorens ermee aan de slag te gaan. Dit boek geeft een leidraad.

In deel A wordt het didactisch kader voor grammaticaonderwijs besproken, in deel B worden regels die van belang zijn voor het NT2-onderwijs gegeven.

Inhoudsopgave

Vooraf	3
Verantwoording	4

Deel A Algemene uitgangspunten 11

Hoofdstuk 1 De rol van grammatica in het NT2-onderwijs	12
--	----

Hoofdstuk 2 De inhoud van grammaticaonderwijs	16
---	----

Hoofdstuk 3 Didactiek	20
-----------------------	----

Hoofdstuk 4 Termen	26
--------------------	----

Deel B Grammatica 29

Hoofdstuk 1 Woordvolgorde hoofdzinnen

1	Beginners	30
1.1	De woordvolgorde in hoofdzinnen	30
1.2	De woordvolgorde in de ja/nee-vraag	32
1.3	De woordvolgorde in de informatievraag en hoofdzin met inversie	32
1.4	De plaats van andere werkwoordsvormen in de hoofdzin	34
1.5	Plaats van vergelijking en de 'om ... te ...' constructie	34
2	Half gevorderden	35
2.1	Bepaling van tijd vóór bepaling van plaats	35
2.2	Zinsdeel met voorzetsel kán ook achteraan de zin staan	35
2.3	Nevenschikking: hoofdzin + hoofdzin	36
3	Gevorderden	37
3.1	Volgorde van (andere) werkwoorden onderling	37
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	38

Hoofdstuk 2 Woordvolgorde bijzinnen

1	Beginners	41
1.1	Bijzinnen, algemeen	41
2	Half gevorderden	43
2.1	Productie	43
2.2	De volgorde bijzin - hoofdzin	44
2.3	De volgorde van persoonsvorm en andere werkwoorden	44
2.3.1	Persoonsvorm en voltooid deelwoord	44
2.3.2	Persoonsvorm en hele werkwoord	45
2.4	Het verschil 'want' - 'omdat'	45
3	Gevorderden	46
3.1	Verschillende manieren om zinnen te verbinden	46

3.2	Werkwoordreeksen aan het einde van de bijzin	46
3.2.1	Het hoofdwerkwoord is een heel werkwoord	46
3.2.2	Het hoofdwerkwoord is een voltooid deelwoord	46
3.2.3	Complexe zinsdelen die met een voorzetsel beginnen	47
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	47

Hoofdstuk 3 Werkwoorden tegenwoordige tijd

1	Beginners	48
1.1	Gebruik	48
1.2	Vorm	48
1.2.1	Introductie	48
1.2.2	Stam	49
1.2.3	Stam + t	50
1.2.4	Hele werkwoord	50
1.3	Spellingsaspecten	52
1.4	Onregelmatige werkwoorden	52
1.4.1	Zijn	52
1.4.2	Hebben	53
1.4.3	Gaan, staan en doen	53
1.5	Modale hulpwerkwoorden	53
1.6	Scheidbare werkwoorden	54
2	Half gevorderden	55
2.1	Andere functies van de tegenwoordige tijd	55
3	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	56

Hoofdstuk 4 Werkwoorden voltooid tijd

1	Beginners	58
1.1	Voltooid tegenwoordige tijd, algemeen	58
1.2	De vorming van het voltooid deelwoord	59
1.2.1	Het voltooid deelwoord op 't' of 'd' / zwakke werkwoorden	59
1.2.2	Het voltooid deelwoord op 'en' / sterke werkwoorden	60
1.2.3	Het voltooid deelwoord van onregelmatige werkwoorden	60
1.3	Hebben en zijn	61
1.4	Scheidbare werkwoorden	61
1.5	Werkwoorden die beginnen met be- er- ge- her- ont- ver-	61
2	Half gevorderden	62
2.1	Voltooid tegenwoordige tijd zonder voltooid deelwoord	62
2.2	Voltooid verleden tijd	62
2.3	Voltooid tijden en onvoltooid verleden tijd: verschillen in gebruik	63
3	Gevorderden	64
3.1	Wanneer 'hebben' wanneer 'zijn' als hulpwerkwoord van tijd?	64
3.1.1	Werkwoorden waarvan de voltooid tijd altijd wordt gevormd met 'hebben'	64
3.1.2	Werkwoorden waarvan de voltooid tijd altijd wordt gevormd met 'zijn'	65

3.1.3	Werkwoorden waarvan de voltooid tijd soms wordt gevormd met 'hebben', soms met 'zijn'	65
3.2	Afwisseling voltooid tegenwoordige tijd en onvoltooid verleden tijd	65
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	66

Hoofdstuk 5 Werkwoorden onvoltooid verleden tijd

1	Beginners	68
1.1	Onvoltooid verleden tijd	68
1.1.1	Regelmatige of zwakke werkwoorden	68
1.1.2	Sterke werkwoorden	69
1.1.3	Onregelmatige werkwoorden	70
2	Half gevorderden	71
2.1	Wanneer wordt deze vorm gebruikt	71
2.2	Verschil met de voltooid tegenwoordige tijd	71
2.3	Spellingskwesties	71
3	Gevorderden	72
3.1	Afwisseling voltooid tegenwoordige tijd en onvoltooid verleden tijd	72
3.2	Nog enkele gebruiksaspecten	72
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	73

Hoofdstuk 6 Werkwoorden passief

1	Beginners	74
2	Half gevorderden	74
2.1	Introductie passieve vorm	74
2.2	Onvoltooid verleden tijd en voltooid tegenwoordige tijd van het passief	76
2.3	Productie	77
3	Gevorderden	78
3.1	Passief met modale hulpwerkwoorden	78
3.2	Verschil in gebruik voltooid tegenwoordige tijd - onvoltooid verleden tijd	79
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	79

Hoofdstuk 7 Persoonlijke voornaamwoorden

1	Beginners	80
1.1	Persoonlijke voornaamwoorden als onderwerp	80
1.1.1	Formeel - informeel	81
1.1.2	Met en zonder nadruk	81
1.2	Persoonlijke voornaamwoorden, niet als onderwerp	82
1.2.1	Met en zonder nadruk	83
1.3	Bezittelijk voornaamwoorden	84
1.4	Wederkerende voornaamwoorden	86
2	Half gevorderden	87
2.1	Verwijzen naar een zaak	87
2.2	Persoonlijke voornaamwoorden, niet persoonlijk gebruikt	88

2.3	Andere manieren om bezit uit te drukken	88
3	Gevorderden	89
3.1	Voornaamwoordelijke aanduiding, verwijswwoorden	89
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	89

Hoofdstuk 8 Lidwoorden, aanwijzende voornaamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden

1	Beginners	91
1.1	Lidwoorden	91
1.1.1	Wanneer geen lidwoord?	93
1.2	Bijvoeglijke naamwoorden	94
1.2.1	Basisvorm	94
1.2.2	Basisvorm + -e	94
1.2.3	Spelling	96
1.3	Aanwijzende voornaamwoorden	96
1.4	Overzicht	98
2	Half gevorderden	98
2.1	Bijvoeglijke naamwoorden, bijzondere vormen	98
2.2	Aanwijzende voornaamwoorden, zelfstandig gebruikt	99
3	Gevorderden	99
3.1	Dit en dat als (voorlopig) onderwerp	99
3.2	Enkele regels voor de bepaling van 'de' of 'het'	100
3.2.1	Altijd 'de'	100
3.2.2	Altijd 'het'	100
3.3	Bijvoeglijke naamwoorden, bijzondere vormen	101
3.3.1	Een voltooid deelwoord als bijvoeglijk naamwoord	101
3.3.2	In veel voorkomende combinaties wordt de -e vaak weggelaten	101
3.4	Onbepaalde woordgroepen	102
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	102

Hoofdstuk 9 Het meervoud van zelfstandige naamwoorden Spelling

1	Beginners	104
1.1	Inleiding	104
1.2	Regelmatige vormen	104
1.2.1	Met een -s	104
1.2.2	Met een 's	105
1.2.3	Met -en	105
1.3	Onregelmatige vormen	106
2	Half gevorderden	107
2.1	Spellingsregels	107
2.1.1	Lange klinkers	107
2.1.2	Korte klinkers	107
2.1.3	Wisseling van s/z en f/v	108
2.1.4	Combinatie van medeklinkers	108

2.1.5	Enkele andere spellingsaspecten	109
2.2	Geen meervoud	109
3	Gevorderden	110
3.1	Enkele bijzondere meervoudsvormen	110
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	111

Hoofdstuk 10 De ontkenning

1	Beginners	113
1.1	Geen	113
1.2	Niet	114
1.3	Niemand niets nooit nergens	115
2	Half gevorderden	115
2.1	Combinaties met ‘nog’ en ‘meer’	116
3	Gevorderden	117
3.1	Noch ... noch	117
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	117

Hoofdstuk 11 De trappen van vergelijking

1	Beginners	118
1.1	Vergrotende trap	118
1.1.1	Basisregel	118
1.1.2	Bijvoeglijke naamwoorden eindigend op ‘-r’	119
1.1.3	Onregelmatige vormen	119
1.1.4	Vergrotende trap bijvoeglijk gebruikt	120
1.2	Overtreffende trap	120
1.2.1	Basisvorm	120
1.2.2	Onregelmatige vormen	120
1.2.3	Overtreffende trap bijvoeglijk gebruikt	121
2	Half gevorderden	122
2.1	Vergelijking tussen gelijke zaken	122
2.2	Vergelijking tussen ongelijke zaken	122
2.3	Vergelijking van van elkaar afhankelijke zaken	122
3	Gevorderden	123
3.1	Bijzondere vormen	123
4	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	123

Hoofdstuk 12 Het woordje ‘er’

1	Beginners	124
1.1	‘Er’ als verwijswoord	124
1.2	Idiomatische uitdrukkingen met ‘er’	126
2	Half gevorderden	126
2.1	‘Er’ als verwijswoord	126
2.2	De plaats van ‘er’ als verwijswoord	127
2.3	‘Er’ als onderwerp	128

3	Gevorderden	129
3.1	Nogmaals 'er' als onderwerp	129
3.2	Nogmaals het verwijzende 'er'	130

Hoofdstuk 13 Verbindingswoorden

1	Verschillende typen verbindingswoorden en hun consequenties voor de woordvolgorde	131
1.1	Nevenschikking: hoofdzin + hoofdzin	131
1.2	Onderschikking: hoofdzin + bijzin of bijzin + hoofdzin	131
1.3	Verbindende bijwoorden: twee aparte hoofdzinnen	132
2	Enkele verbindingswoorden met vergelijkbare betekenis	133

Hoofdstuk 14 Verwijswoorden

1	Persoonlijk voornaamwoord of 'er'?	134
1.1	Onderwerp	134
1.2	Niet het onderwerp	135
1.3	Zinsdeel met een voorzetsel	135
2	Het Betrekkelijke voornaamwoord en de betrekkelijke bijzin	135
2.1	Regels voor het kiezen van het juiste betrekkelijk voornaamwoord	136
3	Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen	137

Deel C Appendices 139

Voorbeeldlessen voltooid tegenwoordige tijd	140
Register van termen	146
Bronnen	150



Deel A

Algemene
uitgangspunten

1 De rol van grammatica in het NT2-onderwijs

In het boek *Grammatica opnieuw bekeken* geven Kuiken en Vedder een soort definitie van grammatica: grammatica vormt de schakel tussen woorden en contexten en vervult zo een centrale rol in taalgebruik en bij het leren van een taal. Om die reden menen zij dat grammaticaonderwijs in taallessen niet in een marginale positie moet worden gemanoeuvreerd, ook al moet bij taalonderwijs de prioriteit bij het communicatieve aspect liggen (Kuiken en Vedder 1995).

Argumenten vóór grammaticaonderwijs bij taalleren.

In dit hoofdstuk worden argumenten aangedragen vóór grammaticaonderwijs als onderdeel van taalonderwijs. Allereerst worden argumenten genoemd die voortkomen uit onderzoek, vervolgens wordt gekeken naar de verwachtingen en mogelijkheden van de taalleerder zelf. Tenslotte wordt een maatschappelijk argument aangevoerd.

Na argumenten voor *aandacht* voor grammatica wordt de rol van grammatica-*instructie* in het tweede taalonderwijs kort besproken.

Onderzoek

Zij die pleiten tegen expliciet grammaticaonderwijs verwijzen vaak naar de manier waarop de moedertaal wordt verworven: ouders leggen hun kinderen ook geen regels uit. Echter, kunnen kinderen die hun moedertaal leren spreken jaren ‘uittrekken’ voor het verwerven van de taal, tweedetaalleerders hebben vaak maar beperkte tijd om zich de taal eigen te maken.

Nu is uit onderzoek naar het effect van grammaticaonderwijs gebleken, dat het van invloed is op het *tempo* waarin de tweede taal geleerd wordt: men leert sneller. Bovendien blijkt grammaticaonderwijs van invloed te zijn op het *succes* van de taalverwerving: men bereikt een hoger niveau. Deze invloed is zowel bij beginners als bij gevorderden geconstateerd en betreft zowel eenvoudige als complexere structuren. Twee sterke argumenten dus vóór grammaticaonderwijs.

Verwachtingen en mogelijkheden van taalleerders

Naast deze duidelijke onderzoeksresultaten zijn er nog andere argumenten om binnen de lessen NT2 aandacht aan grammatica te schenken. Deze zijn ingegeven door de verwachtingen van veel taalleerders zelf.

Velen hebben verwachtingen, vooroordelen zo men wil, over wat ‘goed’ taalonderwijs is: aandacht voor grammatica ‘hoort erbij’. Bovendien hebben zij, door met grammatica bezig te zijn, het gevoel meer greep op de taal te krijgen. Het zou onverstandig zijn deze verwachtingen en gevoelens te negeren, met het oog op de motivatie van de leerlingen.

Naast de verwachtingen van de taalleerder dient men ook te kijken naar de mogelijkheden voor leerlingen om alle vormaspecten spontaan te verwerven. Wanneer men tegen expliciete aandacht voor grammatica is, gaat men ervan uit dat vormaspecten door de taalleerder zelf uit taalaanbod en door interactie

verworven worden. Hij¹ moet alle vormaspecten dan wél opmerken. Er zijn echter regels die niet opgemerkt zouden worden of die te ondoorzichtig zijn om te verwerven, zonder dat de taalleerder erop geattendeerd is. Het al of niet toevoegen van een ‘-t’ achter persoonsvormen van werkwoorden of een ‘-e’ achter bijvoeglijke naamwoorden, zijn daar voorbeelden van. In gesproken taal, wanneer de luisterende taalleerder zich vooral concentreert op het begrijpen van de inhoud, worden deze uitgangen vaak niet opgemerkt. In zo’n geval kan expliciete kennis het verwerven bevorderen. Door de aandacht van de leerder op een bepaald vormverschijnsel te vestigen, ontdekt hij het pas. Het kan dus geen kwaad om de leerder af en toe op vormaspecten te wijzen om zo het taalverwervingsproces te versnellen. Dit bewust maken aan taalleerders van grammaticale structuren wordt in taaldidactische literatuur vaak aangeduid met de begrippen *consciousness-raising* of *awareness*.

Tolerantie ten aanzien van fouten

Een laatste maar belangrijk argument voor aandacht voor grammatica is van maatschappelijke aard.

Sommige fouten worden in de wereld van NT2-docenten en mensen die veel met allochtonen werken, niet storend en niet communicatief relevant gevonden. Maar hoe tolerant is de maatschappij, bijvoorbeeld een toekomstige werkgever? Kuiken en Vedder (1995) spreken zelfs van sociale stigmatisering door vormfouten in de taal. Het verschijnsel dat Nederlandssprekende allochtonen op de televisie tegenwoordig ondertiteld worden, is een voorbeeld hiervan. Kennelijk vrezen programmamakers dat Nederlanders snel zullen afhaken bij het horen van enigszins krom Nederlands. Mijns inziens moeten docenten hun leerlingen tegen intolerantie om taalkundige redenen beschermen. Dat ligt binnen ons bereik. Een twee drie de maatschappij veranderen, hoe nodig ook, kunnen wij niet.

1.1 De rol van grammatica

Een pleidooi voor het opnemen van grammatica in het curriculum van de NT2-lessen dient gevolgd te worden door enige opmerkingen met betrekking tot de verhouding tussen grammatica en andere onderdelen van het lesprogramma.

Integratie van grammatica in het lesprogramma

Wanneer grammatica een op zichzelf staand onderdeel van het lesprogramma vormt, heeft het weinig effect. Er zijn voorbeelden te over van leerlingen die tijdens de les geen enkele moeite hebben een regel toe te passen in een oefening, maar buiten de les in spontane spraak dezelfde regel niet gebruiken.

De docent vult idealiter zijn lessen niet uitsluitend met de uitleg van grammaticale regels en oefening daarvan, maar zet de leerlingen voortdurend aan tot direct en spontaan gebruik van de taal in de klas. Grammaticale uitleg wordt gevolgd door oefeningen gericht op verwerking en toepassing van de regel in een zo natuurlijk mogelijke, aansprekende situatie. Men kan bijvoorbeeld voor het oefenen van de trappen van vergelijking, jongeren van een jaar of 16 folders met scooters geven, en zij kiezen dan welke ze zouden willen hebben. Hun keuze moeten ze motiveren door prijzen, kleuren, mogelijkheden etc. te vergelijken.

¹ De mannelijke vormen zijn in neutrale betekenis gebruikt, er worden zowel mannen als vrouwen mee aangeduid.

Vooraf door middel van talige interactie tussen docent en leerlingen, en leerlingen onderling, leert men zich uitdrukken, niet alleen naar inhoud, maar ook naar vorm. Het gebruiken van een verkeerde vorm, bijvoorbeeld het gebruik van een tegenwoordige tijd wanneer een verleden tijdsvorm is vereist, kan immers tot misverstanden leiden, die met elkaar sprekend en vragend opgelost moeten worden. Dit is een zeer leerzaam proces. Met andere woorden: grammatica wordt zoveel mogelijk verpakt in communicatieve taken.

Leren en verwerven

Hierboven zijn de termen 'leren' en 'verwerven' uit de taalverwervingstheorie gebruikt. Volgens de Amerikaanse taalkundige Stephen Krashen zijn dit twee heel verschillende zaken. Bij grammaticaonderwijs gaat het volgens hem om leren: taalleerders vergaren op een bewuste, expliciete manier kennis van regels. Maar volgens Krashen leidt leren niet tot verwerven: het automatisch toepassen van die 'kennis' in het spontane taalgebruik.

Moedertaalsprekers kunnen zonder nadenken grammaticale zinnen produceren en als zij iets in hun taal lezen of horen, kunnen zij intuïtief beoordelen of de uiting 'grammaticaal correct' is. Iemand leert zijn moedertaal niet, maar verwerft die. Met ons taalonderwijs willen we uiteraard bereiken dat de leerlingen uiteindelijk óók, net als moedertaalsprekers, niet hoeven na te denken over de regels en zich uitsluitend kunnen concentreren op de inhoud.

Moeten taaldocenten zich dan maar niet bezighouden met grammaticaonderwijs, de ultieme vorm van leren? Mijns inziens hoeven expliciet en impliciet leren, leren en verwerven, niet als tegenpolen te worden gezien, maar als twee uiteinden op een glijdende schaal: iets dat geleerd wordt, kan op den duur zo automatisch worden toegepast dat het als verworven kan worden beschouwd. Leren leidt tot verwerving.

De taaldocent die kiest voor (geïntegreerd) grammaticaonderwijs moet echter niet ongeduldig zijn. Tussen het leren van een regel en het verwerven daarvan, kan behoorlijk wat tijd zitten.

Om die reden moet de grammatica cyclisch geordend zijn: grammaticale onderwerpen komen steeds terug, worden herhaald en geleidelijk uitgebreid en uitgediept (zie hoofdstuk 2).

Veel taalaanbod

Leerlingen verwerven taal door er veel mee geconfronteerd te worden: door veel taalaanbod. Dat moet begrijpelijk zijn en aansluiten bij de interesse. Idealiter zorgt de docent ervoor dat het taalaanbod 'slim' in elkaar zit: enerzijds sluit het aan bij het niveau van taalvaardigheid van de leerlingen, anderzijds bevat het nieuwe elementen en is iets boven hun niveau. Het bevat nieuwe woorden en nieuwe grammaticale vormen, zodat het taalaanbod naast interessant ook nuttig is voor de taalverwerving.

Een probleem voor de docent is echter dat men in de meeste gevallen niet te maken heeft met een groep leerlingen die allen hetzelfde niveau hebben, en aan dezelfde volgende stap van verwerven toe zijn. De vraag is dan wat er in de les aan

de orde moet komen. In de meeste gevallen zal dit probleem worden ondervangen door de leergang die gebruikt wordt. De docent kiest niet zelf een grammaticaal onderwerp, maar volgt hierin de leergang.

Verschillende vormen van grammaticaonderwijs

Grammaticaonderwijs hoeft niet uitsluitend plaats te vinden door middel van expliciete uitleg. Wanneer bijvoorbeeld leerlingen een aantal voorbeelden van een bepaalde constructie krijgen aangeboden die vervolgens geoefend wordt, krijgen zij de systematiek door zonder dat de regel expliciet wordt verwoord (de inductieve benadering).

Men kan nog een stap verder gaan en het grammaticaonderwijs zo inrichten dat de leerlingen gestimuleerd worden om op basis van voorbeelden zelfstandig bepaalde grammaticaregels af te leiden. De docent stuurt het zelf ontdekken door gerichte vragen te stellen en de voorbeelden aan te bieden in een verhelderende lay-out (de socratische methode). Dit heeft op lange termijn een duurzamer effect dan wanneer de regels kant en klaar worden aangeboden. Overigens: niet alle regels lenen zich daarvoor en niet elk type leerlingen kan dit aan.

Vervolgens kunnen leerlingen op allerlei manieren met de nieuwe vormen stoeien, zonder de regel die aan de orde is direct in productieve taken te oefenen. De eerste oefeningen zijn gericht op het herkennen van de vorm, niet op het zelf gebruiken. Bij deze ‘receptieve oefenvormen’ moeten leerlingen de geselecteerde verschijnselen markeren in zinnen en teksten.

Grammatica kan dus op verschillende manieren gegeven worden. Alle manieren kunnen gebruikt worden op verschillende niveaus, en kunnen betrekking hebben op zowel eenvoudige als complexe structuren. De uiteindelijke keuze ligt bij de docent, die rekening houdt met de doelstellingen van de cursus en de behoeften en kenmerken van de leerlingen.

Vanzelfsprekend zijn er verschillen in aanpak bijvoorbeeld voor langzame versus snelle leerders, laag- of hoogopgeleiden, beginners of gevorderden. Bovendien verschillen mensen van leerstijl of komen uit een heel andere onderwijscultuur dan de onze. Hoogopgeleiden, gevorderden en mensen die al eerder een taal hebben geleerd zijn gewend in abstracties te denken. Expliciet grammaticaonderwijs heeft bij hen een goede kans te slagen. Aangenomen wordt dat dat minder zal gelden voor leerlingen met weinig scholing die niet gewend zijn aan theoretisch denken. Een inductieve benadering kan voor hen wel resultaat hebben.

Het succes van grammaticaonderwijs hangt dus samen met de kenmerken van de leerlingen, maar zeker ook met de presentatie van de grammatica. In dit boek worden steeds suggesties gegeven voor het aanbieden en oefenen van regels, maar het is uiteindelijk aan de docent om te bepalen in hoeverre en op welke wijze tijdens de les aandacht aan grammatica wordt besteed.

2 De inhoud van het grammaticaonderwijs

De cruciale vraag met betrekking tot grammaticaonderwijs is: hoeveel grammatica gaat men aanbieden? Welke grammaticale onderwerpen, en verschilt dat nog per doelgroep?

In dit hoofdstuk worden de selectiecriteria besproken die zijn gehanteerd voor de keuze van onderwerpen voor dit boek, en de overwegingen die geleid hebben tot de indeling in drie niveaus. Daarna wordt besproken hoe omgegaan wordt met regels, uitzonderingen, herhaling en uitbreiding van regels. Ten slotte worden nog enige andere naslagwerken voor docenten NT2 genoemd.

Selectie

Om een verantwoorde selectie te maken, is het nodig te weten wat de uitstroom-eisen zijn voor de leerlingen. Dat wil zeggen: welke eisen zullen worden gesteld aan het Nederlands van de leerlingen bij een volgende opleiding, of in een uit te oefenen beroep.

De docent wordt in die keuze bijgestaan door een leergang en/of een leerplan.

Voor de selectie van onderwerpen voor dit boek zijn de eisen van veelgebruikte NT2-toetsen (Nivor 3b, Staatsexamen NT2) naast elkaar gelegd. Uit de correctievoorschriften en de eisen die gesteld worden aan grammaticale correctheid is afgeleid welke onderwerpen in ieder geval aan de orde moesten komen, namelijk:

- de woord- en zinsvorming (hoofdzin, hoofdzin met inversie, bijzin)
- de vervoeging van werkwoorden in o.t.t., o.v.t. en v.t.t., met name de vormen van alle zwakke en frequente onregelmatige werkwoorden
- de modale hulpwerkwoorden
- de constructie met (om) + te + infinitief
- de persoonlijke voornaamwoorden
- het meervoud van zelfstandige naamwoorden
- de vergrotende trap
- de ‘er’-constructie

Daaraan zijn nog twee onderwerpen toegevoegd die in de meeste leergangen uitgebreid aan de orde komen, namelijk

- de vorming van passieve zinnen
- de ontkenning.

In de correctievoorschriften bestaat tolerantie ten aanzien van:

- lidwoordfouten of fouten die daaruit voortvloeien
- spellingsfouten, indien het woordbeeld of de woordbetekenis niet te ernstig wordt aangetast.

Deze onderwerpen hebben derhalve een marginale plaats gekregen in dit boek.

Lidwoorden en alles wat daarmee samenhangt is als één onderwerp opgenomen.

Spelling wordt behandeld in samenhang met de vervoeging van werkwoorden, het meervoud van zelfstandige naamwoorden en de verbuiging van bijvoeglijke naamwoorden.

In de correctievoorschriften van toetsen wordt ook het juiste gebruik van voorzetsels genoemd. Hieraan kan het beste aandacht besteed worden via woordenschatonderwijs.

Niveaus

Door het vergelijken van grammaticale onderwerpen zoals die aan de orde komen in verschillende leergangen, is een indeling gemaakt naar drie niveaus: beginners, half gevorderden en gevorderden, en bepaald welke onderwerpen aan de orde komen op elk van die niveaus. Er is gekeken naar:

- *Code Nederlands* 1 en 2 en *0031* (respectievelijk beginners, half gevorderden en gevorderden)
- *Help!* deel 1, 2 en 3 (respectievelijk beginners, half gevorderden en gevorderden)
- *Taal vitaal* en *Taal totaal* (respectievelijk beginners, en gevorderden)
- *Ijsbreker* 1 en 2 (respectievelijk beginners en half gevorderden)

Didactisch snoeien / Regels en Uitzonderingen

Welk onderwerp ook aan de orde is, duidelijk zal zijn dat men niet alle ‘ins and outs’ van een grammaticaal onderwerp in één keer moet aanbieden.

Een voorbeeld hiervan is de vorming van de voltooid tijd. Dit grammaticale onderwerp omvat een veelheid aan deelonderwerpen: de vorming van het voltooid deelwoord dat zwak, sterk of onregelmatig kan zijn, voltooid deelwoorden van samengestelde werkwoorden, het gebruik van een hulpwerkwoord van tijd, hetzij ‘hebben’ hetzij ‘zijn’, het gebruik van de voltooid tijd in vergelijking met de onvoltooid verleden tijd, de voltooid tijd die niet met een voltooid deelwoord wordt gevormd (Hij heeft staan kijken), etc. Het onderwerp wordt in dit boek opgesplitst, en de docent wordt geadviseerd de deelonderwerpen ook stap voor stap aan te bieden.

Ook dient een docent alvorens een grammaticaal onderwerp aan te snijden, zich af te vragen wat de hoofdregel is en wat eventueel de bijzaken zijn, en of er voor het betreffende grammaticale onderwerp een hoofdregel bestaat die garant staat voor succes in een groot aantal van de gevallen. Alleen dan is het zinvol met de regel aan de slag te gaan.

Dekkingspercentage en leerbaarheid zijn bij het schrijven van dit boek belangrijke argumenten geweest om te snoeien in regels. Er is in dit boek gezocht naar de ‘essenties’ van ieder grammaticaal onderwerp. Vervolgens zijn deze omgezet in enkele hanteerbare regels.

Een voorbeeld hiervan is aanpak van de vorming van voltooid deelwoorden.

Wanneer als hoofdregel de vorming van regelmatige voltooid deelwoorden (gemaakt, gewandeld, gedanst) zou worden gegeven, staat die niet garant voor succes in veel gevallen, aangezien veel frequente werkwoorden onregelmatig zijn. Daarom worden tegelijkertijd handreikingen geboden voor de andere typen voltooid deelwoorden. Overigens vooral om voltooid deelwoorden in teksten te kunnen herleiden tot het hele werkwoord. Voor de eigen productie wordt geadviseerd de voltooid deelwoorden via het woordjesleren aan te pakken.

Een voorbeeld van het terugbrengen van een onderwerp tot de essentie is de

beschrijving van het woordje ‘er’. Traditioneel worden er vijf soorten ‘er’ onderscheiden, in dit boek zijn het er nog twee: ‘er’ als verwijfswoord en ‘er’ als of samen met een onbepaald onderwerp.

Bij het stellen van de prioriteiten is gekeken naar wat van essentieel belang is voor een goede communicatie. Een voorbeeld hiervan is het advies in het hoofdstuk over de woordvolgorde in hoofdzinnen om er eerst de nadruk op te leggen dat elke zin in ieder geval een onderwerp en persoonsvorm bevat. Het toepassen van de juiste volgordes van onderwerp en persoonsvorm in hoofdzinnen met inversie en in bijzinnen zijn geen onbelangrijke onderwerpen maar zijn wel ondergeschikt aan het eerstgenoemde.

Tenslotte zijn er de verfijningen en uitzonderingen voor gevorderden. Een voorbeeld hiervan is de behandeling van de plaats van werkwoorden in de bijzin. In eerste instantie wordt er slechts de nadruk op gelegd dat alle werkwoorden achteraan staan. In de paragraaf voor gevorderden wordt ingegaan op de volgorde van persoonsvorm enerzijds en hele werkwoorden of voltooid deelwoorden anderzijds.

Cyclische ordening

Er zijn docenten die vanaf het begin streven naar correctheid, die bang zijn voor het ‘inslijten’ van fouten. Dus worden vaak alle denkbare onderwerpen uitgebreid behandeld en geoefend en alle fouten worden altijd gecorrigeerd. Echter, dit doet geen recht aan bevindingen van taalwetenschappers met betrekking tot taalverwerving. In hoofdstuk 1 is gesteld dat een regel die geleerd is ook nog verworven moet worden, dat wil zeggen, dusdanig geïnternaliseerd dat hij als vanzelf in vrije productie wordt toegepast.

In de taalverwervingstheorie van Krashen wordt bovendien aangenomen dat er een vaste volgorde is waarin taalleerders de verschillende elementen van een taal verwerven. Probleem voor docenten is, dat er weinig bekend is over deze volgorde. Het is dus moeilijk het onderwijs zó in te richten, dat steeds precies die elementen worden aangeboden die ‘aan de beurt’ zijn om verworven te worden. Daar komt nog bij dat niet alle leerlingen in één groep in hetzelfde tempo taal verwerven. Dan kan het gebeuren dat een regel eenmaal uitgebreid aan de groep wordt aangeboden, waar enkele leerlingen nog niet aan toe zijn. Aangenomen wordt dat die regel op dat moment door die leerlingen niet wordt geleerd en zeker niet verworven.

Ook het begrip ‘tussentaal’ is van belang. Iedere individuele leerder doorloopt een systematisch proces van regelmaat ontdekken – uitproberen – de regels in het eigen hoofd bijstellen. Daardoor ontstaat telkens een nieuw intern regelsysteem: de tussentaal, een soort individuele, interne grammatica. Het maken van fouten is een zinvol onderdeel van taalverwerven. De leerder moet immers gelegenheid krijgen zijn eigen regels te testen. De docent krijgt zicht op zaken waar een individuele taalleerder op dat moment mee worstelt, en aan welke regel die als het ware ‘toe is’. De docent zou daar dan op in moeten spelen.

Om in te spelen op de individuele verschillen in verwervingstempo, en om de individuele tussentalen een stapje verder te helpen dient het hele taalonderwijs, en dus ook de grammaticaonderdelen, ‘cyclisch’ geordend te zijn. Dat wil zeggen: door onderwerpen regelmatig terug te laten komen, steken leerlingen er steeds iets meer van op. Steeds wordt een regel herhaald. Misschien is die éne leerling er nu wél aan toe, bij anderen kan de regel verder inslijpen. Naast herhaald wordt de regel enigszins uitgebreid zodat weer andere leerlingen een volgende stap kunnen maken. Een voorbeeld van cyclisch werken in dit boek is de manier waarop de spelling wordt aangeboden. Steeds opnieuw worden de regelmatigheden getoond: bij de vervoeging van werkwoorden in de tegenwoordige en verleden tijd, bij het vormen van het meervoud van zelfstandige naamwoorden, bij het verbuigen van bijvoeglijke naamwoorden.

In deel C van dit boek vindt u onder andere een serie voorbeeldlessen, waarin het cyclisch werken aan de voltooid tegenwoordige tijd is uitgewerkt.

Naslagwerken

Dit boek is een didactische grammatica. Het is met name geschreven voor aanstaande en beginnende docenten Nederlands als tweede taal. Leerbaarheid en communicatief belang van regels zijn belangrijke criteria geweest om te snijden in onderwerpen, hetgeen uiteraard ten koste is gegaan van de volledigheid. Het geeft dus geen volledige beschrijving van de taal en het is zeker geen wetenschappelijke grammatica.

Na verloop van tijd zal het de docent meer gaan dienen als leidraad bij het maken van keuzes die meer gericht zijn op de specifieke wensen van de eigen leerlingen: misschien moet er iets bij, misschien moet er nóg meer worden weggelaten.

Om zelf goed te kunnen selecteren en snoeien, moet een docent goed boven de stof staan. Eventueel is extra achtergrondinformatie noodzakelijk.

Hieronder vindt u titels van enkele meer uitgebreide en veel gebruikte naslagwerken voor het onderwijs Nederlands als tweede taal. Uit de inleidingen blijkt overigens dat de auteurs de werken ook geschikt achten als naslagwerk voor (hoogopgeleide) NT2-leerders zelf.

Florijn, A.F., J.A. Lalleman en J.H. Maureau, *De regels van het Nederlands, grammatica voor anderstaligen*. Wolters-Noordhoff 1994.

Bestaat uit een grammaticaboek en een werkboek. Volgens de auteurs bruikbaar als naslagwerk en als studieboek.

Fontein, A.M. en A. Pescher – ter Meer, *Nederlandse Grammatica voor Anderstaligen*. Nederlands Centrum Buitenlanders, herziene druk 1996.

De auteurs noemen het boek in de inleiding een gebruiksgrammatica en een naslagwerk.

3 Didactiek

Een pleidooi voor grammatica in het tweedetaalonderwijs is niet automatisch een pleidooi voor het geven van expliciete regels. Er zijn andere manieren om aandacht te besteden aan de vorm van de taal.

Aan elke grammaticale vorm kan worden gewerkt in drie stappen of fasen: *de herkenningfase, de taalgerichte oefenfase en de communicatieve oefenfase* genoemd (Kuiken en Vedder 1995). In dit hoofdstuk wordt vooral ingegaan op de eerste fase.

De regels in dit boek

De docent stuurt het proces van bewust worden van regels aan. Vervolgens helpt hij de ontdekte regelmatigheden te verwerken en te leren toepassen.

Om op een goede manier het herkenningsproces te kunnen leiden, is het voor een docent noodzakelijk dat hij de regels zelf wel goed kent. De expliciete grammaticaregels in deel B van dit boek zijn daarom vooral bedoeld voor de docent zélf. Het is niet de bedoeling dat alle regels op dezelfde manier aan de leerlingen worden doorgegeven.

Introductie van een structuur

In veel leergangen worden nieuwe structuren geïntroduceerd middels een lees- of luistertekst. In zo'n tekst zitten dan enkele, of zelfs opvallend veel, realisaties van zo'n structuur. Het ligt het meest voor de hand de leergang hierin te volgen.

Wanneer de leergang een meer natuurlijke benadering volgt (zoals bijvoorbeeld 'De Delftse methode' (Montens en Sciarone 2003)) komen allerlei structuren door elkaar in alle teksten voor, van begin tot eind.

Een docent kan, wanneer hij voor de introductie van een structuur de leergang niet kan of wil volgen, zelf een introductie verzorgen. Niet persé door middel van een tekst. Warm draaien voor de introductie van een vorm kan ook door middel van bijvoorbeeld een klassengesprek.

Idealiter probeert de docent aan te sluiten bij iets wat onder de leerlingen leeft en bij hun niveau. Het is daarom niet raadzaam de voorbeelden die in dit boek bij de uitleg van regels worden gegeven, letterlijk over te nemen in de les.

Enkele voorbeelden om qua *inhoud* aan te sluiten bij iets wat onder de leerlingen leeft: zijn de leerlingen druk bezig met vakantieplannen, met de activiteiten in de afgelopen vakantie, met de aankoop van een scooter, dan stuurt de docent in het introductiegesprek aan op respectievelijk 'praten over de toekomst', 'vertellen over het verleden' en 'vergelijken'. Hiermee wordt geanticipeerd op de toekomstige tijd, de voltooide tijd en de vergrotende (en eventueel overtreffende) trap. Dit hoeft niet direct te gebeuren. De docent merkt de interesse voor een bepaald onderwerp op, denkt na over de vorm die erbij past en bereidt een aantal vragen of opdrachten voor die tot zo'n klassengesprek kunnen leiden.

De docent kan ook opmerken dat een bepaalde *vorm* onder de leerlingen 'leeft'. Sommige gebruiken zo'n vorm af en toe, sommigen helemaal niet, anderen te pas en te onpas. Bijvoorbeeld: een groepje leerlingen bespreekt huiswerkopdrachten

en vergelijkt de antwoorden. De docent staat erbij en vangt het volgende gesprek op:

- Leerling 1: Bij vraag 5, hoeveel antwoorden heb jij er?
 Leerling 2: Ik heb er twee.
 Leerling 3: Dat kan niet. Altijd is alleen ééntje goed. Maar ik kom ook niet uit welke goed is.
 Leerling 2: Ik heb er gevraagd aan mijn vriend. Die zei: a is goed en c is een beetje goed.

Hierop aansluitend kan de docent besluiten het gebruik van ‘er’ als verwijswoord (zie deel B hoofdstuk 12) te introduceren. Niet meteen, onvoorbereid, maar een (enige) les (lessen) later. Bijvoorbeeld tijdens het bespreken van een opdracht (een vergelijkbare situatie dus als waarin de verkeerde vormen werden gebruikt) stelt de docent zelf vragen waarin hij het woordje ‘er’ gebruikt. De antwoorden van de leerlingen herhaalt hij op een correcte manier, met ‘er’ waar dat hoort. De leerders zijn bij deze inleidende gesprekken en opdrachten vooral bezig met de inhoud, maar ongemerkt ook al met een bepaalde vorm.

Van voorbeelden naar regels

In de meeste grammaticanaslagwerken (ook in dit boek) wordt eerst een regel geformuleerd, gevolgd door enkele voorbeelden van realisaties van die regel. Uit didactisch oogpunt is het in het tweedetaalonderwijs de gewoonte om andersom te werk te gaan, dus van voorbeelden naar regels. Wanneer die voorbeelden genomen zijn uit taalaanbod dat de leerlingen zijn tegengekomen of dat zij zelf hebben geproduceerd, is een link met de praktijk gelegd, de noodzaak duidelijk en dus de motivatie gewekt. Met andere woorden: de relatie tussen inhoud en vorm kan worden gelegd.

Bovendien is de inhoud dan al bekend en kan de aandacht even helemaal uitgaan naar de vorm die onderwerp is van de grammaticales. ‘Behandeling’ van een grammaticaal onderwerp aan de hand van nieuw en onbekend taalmateriaal is gedoemd te mislukken omdat de aandacht er vooral op zal zijn gericht de inhoud te begrijpen, en terecht.

Na de introductie van een vorm middels een introductietekst of -gesprek, wordt een aantal voorbeelden eruit gelicht en op het bord gezet. Hiermee gaan docent en leerlingen op zoek naar de regels.

Regels (laten) afleiden

Docenten zijn geneigd om grammaticaregels aan te bieden. Het geeft de docent houvast. Het is echter de vraag of de leerlingen ook houvast hebben aan een abstractie. Velen zullen niet bekend zijn met taalabstracties en grammaticale termen. Bovendien gaat zo’n uitleg óver het Nederlands in het NT2-onderwijs noodzakelijkerwijs in het Nederlands. De NT2-klassen worden immers meestal bevolkt door mensen met verschillende moedertalen, bovendien zijn dat vaak talen die de NT2-docent zelf niet (goed) beheerst.

Wanneer leerlingen in staat worden gesteld zélf regels te ontdekken of af te leiden,

zullen zij die weergeven op een manier die voor ieder van hen zelf duidelijk is en geen onbekende elementen bevat.

De veronderstelling is bovendien dat wat men zelf heeft ontdekt of ervaren, beter beklijft, dieper inwerkt, dan iets wat men heeft aangereikt gekregen.

Bij een ingewikkelde regel kan het efficiënter zijn zelf de afleiding voor te doen, alvorens de regel te formuleren. Het is lastig precies aan te geven welke regels wél en welke níet door leerlingen zelf kunnen worden afgeleid.

De regel in kwestie moet zo algemeen geldend mogelijk zijn, dat wil zeggen het liefst in alle gevallen opgaan. De docent kan dit criterium onder controle houden. Bijvoorbeeld wanneer de regels voor de onvoltooid tegenwoordige tijd worden afgeleid, biedt de docent alleen werkwoorden aan waarbij geen spellingsveranderingen optreden.

wel: 'werk-werkt-werken' en 'drink-drinkt-drinken'
(nog) niet 'loop-loopt-lopen' of 'reis-reist-reizen'.

Door cyclisch te werken (zie hoofdstuk 2) komen regels in stukken aan bod. Het ontdekken van alle eigenaardigheden van scheidbare werkwoorden zou te veel gevraagd zijn, wanneer alle verschijningsvormen tegelijkertijd zouden worden aangeboden. Echter, de regel voor scheidbare werkwoorden in de tegenwoordige tijd in hoofdzinnen (zie deel B hoofdstuk 3) kan op zichzelf goed worden afgeleid. De regel gaat ook op voor de verleden tijd, zoals later zal blijken. De regels voor scheidbare werkwoorden in de voltooid tijd en in bijzinnen kunnen afzonderlijk worden aangeboden en afgeleid.

wel:	uitnodigen opbellen invullen	Ik nodig mijn vriend uit. Ik bel mijn vader op. Ik vul het formulier in.
niet:	uitnodigen	Ik nodig mijn vriend uit. Ik heb mijn vriend uitgenodigd. Als ik mijn vader uitnodig, moet ik mijn moeder ook uitnodigen.

Voor het laten afleiden van regels is een goede keuze van de voorbeelden dus van groot belang. Uitzonderingen of speciale gevallen dienen vermeden te worden. Wanneer de docent uitingen van leerlingen als uitgangspunt neemt, kan hij/zij ze dus misschien niet allemaal gebruiken. Als de kans daarop groot is, gaat het om een regel voor welke het eerder genoemde criterium van algemene geldigheid niet opgaat. Een grammaticale vorm die eigenlijk in veel regeltjes uiteen valt, is niet geschikt om te laten afleiden. In dat geval moet sowieso bekeken worden of het de moeite loont regels te geven.

Bij het afleiden of laten afleiden van regels worden de voorbeelden op een overzichtelijke manier aangeboden. Op het bord worden de bedoelde vormen in twee of drie zinnen onderstreept of omcirkeld, of er kan met verschillende kleuren worden gewerkt. Op papier kunnen vormen ook worden onderstreept, of cursief of vet worden aangegeven. De leerlingen kunnen in de overige zinnen de bedoelde

vormen op dezelfde manier markeren. Dit kan voldoende zijn. Het is niet persé noodzakelijk dat de regel op een of andere manier wordt geformuleerd. Een serie gemarkeerde voorbeelden kan genoeg zijn.

Wanneer de docent wil controleren of de leerlingen werkelijk de juiste conclusies hebben getrokken, moet hij/zij sturende vragen stellen. De vraag: ‘dus, wat is de regel?’, is te open. In onderstaand kader ziet u een voorbeeld met betrekking tot inversie in hoofdzinnen (zie deel B hoofdstuk 1).

Voorbeelden:

Hassan loopt op de stoep.

Samira drinkt water.

Joyce eet een boterham.

Yannick gaat naar school.

Daar loopt Hassan.

Altijd drinkt Samira water.

's Middags eet Joyce een boterham

Morgen gaat Yannick naar school.

Opdrachten:

Onderstreep in alle voorbeelden het onderwerp (de persoon die iets doet).

Zet een cirkel om ieder werkwoord/iedere persoonsvorm (woord waaraan je kan zien wat die persoon doet).

Vragen:

Waar/op welke plaats staat het onderwerp in de voorbeelden links?

Waar/op welke plaats staat het werkwoord in de voorbeelden links?

Waar/op welke plaats staat het onderwerp in de voorbeelden rechts?

Waar/op welke plaats staat het werkwoord in de voorbeelden rechts?

Het verdient aanbeveling alle leerlingen deze taken zelfstandig of twee aan twee te laten uitvoeren. Indien het afleiden van regels klassikaal gebeurt, zijn er naar alle waarschijnlijkheid slechts een of twee leerlingen actief. Sommigen zullen actief meeluisteren en -kijken maar een deel van de leerlingen zal slechts noteren wat de anderen hebben bedacht. Het leerrendement voor deze groep zal laag zijn.

Regels geven

Er kunnen redenen zijn waarom een docent ervoor kiest zelf een of de regel(s) te geven: de grammaticale vorm is niet te vatten in één of een paar duidelijke regels en daardoor moeilijk voor de leerlingen zelf te doorgronden, vanwege tijdgebrek of vanwege de leerstijl van de leerlingen. Voor minder taalgevoelige leerlingen kan de weg van het zelf ontdekken te moeilijk of te frustrerend zijn.

Wanneer de docent ervoor kiest de regel(s) aan te bieden, kan hij toch gebruik maken van het bovengenoemde stramen: - introductiegesprek of tekst, - voorbeelden selecteren, - markering aanbrengen in de voorbeelden. De vragen stelt hij niet, maar de antwoorden geeft hij als het ware wel. Bij de weergave daarvan op bord of papier kunnen visuele elementen (kleuren, pijlen, diagrammen etc.) die ‘op het netvlies blijven hangen’ verduidelijkend werken. Eventueel wordt de regel zo concreet en eenvoudig mogelijk geformuleerd. Bijvoorbeeld:

Het onderwerp op de 1e plaats → de persoonsvorm op de 2e plaats.

Iets anders op de 1e plaats → de persoonsvorm op de 2e plaats → het onderwerp op de 3e plaats.

Oefenen

Oefenen is een belangrijk onderdeel van grammaticaonderwijs (vormgericht onderwijs). Anderzijds wordt er niet vanuit gegaan dat een vorm die 'behandeld is', ook direct beheerst wordt door de leerlingen.

In de eerste plaats moet men de taalleerder enige tijd gunnen om het nieuw geleerde te laten bezinken. Het is dus niet verkeerd na de eerste fase van introduceren en regel ontdekken of geven, het oefenen voor later te bewaren.

In de tweede plaats wordt algemeen aangeraden met nieuwe vormen niet direct productief te oefenen. Er zijn tal van *receptieve* oefenvormen die de kennis van een nieuwe regel en het bewustzijn voor de vormen eerst nog meer aanscherpen: de bedoelde vormen aanstrepen in een tekstje, de juiste zinnen zoeken bij plaatjes, beoordelen of zinnen waar of niet waar zijn naar aanleiding van een tekst.

Receptieve oefeningen voor het passief (zie deel B hoofdstuk 6)

Voorbeeld 1



Opdracht: welke zin hoort bij welk plaatje.

Het kindje wordt door de verzorg(st)er op de po gezet.

Het gezichtje van het kindje wordt door de verzorg(st)er gewassen.

Het kindje houdt de handjes onder de kraan.

Voorbeeld 2

Tekst:

Vooral wanneer een vrouw zwanger is van haar eerste kind, heeft ze vaak allerlei vragen. Daarom organiseert de kruisvereniging op heel veel plaatsen cursussen voor aanstaande ouders om informatie te geven over de bevalling en de verzorging van de baby. Bij de kruisvereniging kunnen de aanstaande ouders ook een afspraak maken voor het krijgen van kraamhulp. Een kraamhulp komt ruim voor de bevalling al even langs om kennis te maken. Zij kan dan samen met de aanstaande ouders ervoor zorgen dat alles klaar ligt voor de bevalling.

Waar of niet waar:

Er worden door de kruisvereniging cursussen georganiseerd voor aanstaande ouders.

Alles voor de bevalling wordt klaar gelegd door de kraamhulp.

Na receptieve oefeningen worden oefeningen aangeboden waarin *gestuurde productie* wordt gevraagd. De meeste leergangen bevatten veel van dit type oefeningen: vormen moeten worden ingevuld in zinnen, zinnen moeten volgens een bepaald model worden afgemaakt e.d.

Het lastigst is de stap naar het oefenen van de bedoelde vormen in een meer natuurlijke situatie. De kunst is een *communicatieve taak* te bedenken waarbij de te oefenen vorm nodig is. Om nog even terug te komen op de tieners die scooters willen kopen: met behulp van folders of advertenties waarin tweedehands scooters worden aangeboden, kunnen de leerlingen overleggen welke ze zouden willen kopen en waarom. Tijdens het spreken kan de docent een van tevoren afgesproken teken geven wanneer zij een fout maken. Zij kunnen vervolgens zichzelf of elkaar verbeteren. Het is goed om de leerlingen te leren op hun eigen taalgebruik te reflecteren. Goede hulpmiddelen daarbij zijn cassette- en videorecorder. Aan de hand van opnames van gesprekken kunnen leerlingen gewezen worden op goede en verkeerde realisaties van de geoefende vorm of zij kunnen proberen kritisch naar zichzelf te luisteren.

Ten slotte kan met name tijdens ‘vrij’ schrijven aandacht worden gevraagd voor de behandelde vorm. In de opdracht wordt, naast een instructie met betrekking tot de inhoud, ook een instructie met betrekking tot de vorm gegeven.

Opdracht

Inhoud: Je gaat een tekst schrijven waarin je (twee) sporten met elkaar vergelijkt.

Je kunt hierbij zinnen gebruiken als:

Tennis vind ik leuk net als hockey en paardrijden.

Ik denk dat schaatsen populairder is dan wielrennen

Ik vind zaalvoetbal minder leuk dan gewoon voetbal.

Vorm: Controleer je tekst op de volgende punten:

Staan de persoonsvormen op de goede plaats?

Heb je goede vergelijkingen gemaakt?

Na inlevering kunnen de betreffende fouten door de docent op een speciale manier worden gemarkeerd. De leerlingen krijgen het werk terug met de opdracht het werk op die punten te reviseren (Vedder 1996).

4 Termen

In dit hoofdstuk wordt het gebruik van termen bij het grammaticaonderwijs besproken. Eerst wordt uitgelegd welke termen in deel B van dit boek zijn gebruikt en waar u verklaringen van die termen kunt vinden. Vervolgens wordt een aantal afwegingen besproken waarom een docent al dan niet kan kiezen voor het gebruik van termen. Ten slotte worden Latijnse, Nederlandse en eigen termen naast elkaar gezet.

Termen in dit boek

In dit boek worden de Nederlandse grammaticale termen gebruikt. Waarschijnlijk kennen de meeste beginnende docenten nog vooral de Nederlandse termen uit hun eigen schooltijd. Wanneer een term voor het eerst in een hoofdstuk wordt gebruikt, staat die cursief gedrukt. Deze *cursief* gedrukte grammaticale termen worden aan het einde van ieder hoofdstuk in een afzonderlijke paragraaf verklaard. Wanneer een term voor het eerst in een bepaald hoofdstuk wordt gebruikt maar slechts een zijdelingse rol speelt, wordt verwezen naar het hoofdstuk waar de bedoelde term wordt verklaard.

Van een aantal termen zijn verklaringen opgenomen in meerdere hoofdstukken. Dit is het geval wanneer de term een cruciale rol vervult in het hoofdstuk of in de beschrijving van een andere term. Er wordt rekening mee gehouden dat een gebruiker niet alle hoofdstukken doorneemt, of niet in de aangeboden volgorde. In de paragraaf met verklaringen wordt naast de Nederlandse term ook de Latijnse term gegeven. Daarin is de werkwijze van de *Nederlandse grammatica voor anderstaligen* (Fontein en Pescher – ter Meer 1996) gevolgd, dat wil zeggen dat termen worden gegeven in vernederlandst Latijn.

Een alfabetisch register van termen is opgenomen vanaf pagina 144.

De omschrijvingen van termen zijn uitsluitend bedoeld als opfrisser of verklaring voor de docent. Het is zeker niet de bedoeling deze precies zó aan de leerlingen te geven.

Wanneer zijn termen zinnig

Moet de taaldocent bij het grammaticaonderwijs taalkundige terminologie gebruiken, of juist zo min mogelijk? De leerling moet immers de taal leren, grammatica is slechts het middel, niet het doel. Er zijn in een aantal gevallen wel argumenten aan te voeren voor het gebruik van termen.

Veel is uiteraard afhankelijk van de groep van taalleerders en hun doel.

Volwassenen met meer dan alleen basisschool in eigen land hebben wellicht grammaticaonderwijs gehad of al eerder een vreemde taal geleerd. In dat geval kennen zij termen. Het is dan mogelijk bij deze kennis aan te sluiten. Soms kan een term een 'short-cut' zijn naar hetgeen men anders met veel omhaal van woorden probeert duidelijk te maken.

Wanneer de taalleerders zelf gebruik (willen) maken van een naslagwerk, is kennis van termen zelfs onontbeerlijk. Dit is met name het geval wanneer gevorderde taalleerders zelfstandig schriftelijke opdrachten moeten uitvoeren. Wanneer zij twijfelen over iets wat zij willen opschrijven, of wanneer zij een door een docent

becommentarieerd werk op grammaticale aspecten willen reviseren, moeten zij een grammaticaboek kunnen raadplegen. En er is ook nog leven ná de NT2-cursus of -opleiding. Wanneer anderstaligen in een vervolgopleiding of tijdens het uitoefenen van een beroep moeten schrijven, zullen zij hun eigen grammaticale twijfels moeten kunnen oplossen met behulp van een naslagwerk.

Scholieren, zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs, leren in de reguliere taallessen ontleden en daarbij worden waarschijnlijk grammaticale termen gebruikt. Ook voor hen kan het zinvol zijn als de NT2-docent bij die kennis aansluit.

Taallearners die geen voorkennis van grammatica hebben, geen andere scholing volgen of gaan volgen en geen beroep zullen uitoefenen waarin met name hoge eisen gesteld worden aan schriftelijke productie, hebben inderdaad weinig baat bij het kennen van grammaticale termen. Zelfs voor deze groep geldt echter dat in sommige leergangen waar ze uit werken enige terminologie wordt gebruikt. In dit boek wordt in het hoofdstuk over de woordvolgorde in hoofdzinnen (deel B hoofdstuk 1) geadviseerd om in ieder geval de begrippen onderwerp en persoonsvorm te hanteren.

Welke termen

De vraag voor welke termen men kiest, is wederom afhankelijk van doelgroep en doel. De bespreking van de mogelijkheden volgt de omschrijving van doelen en doelgroepen van de vorige paragraaf.

De keuze voor (semi-) Latijnse termen ligt voor de hand wanneer volwassenen die reeds kennen uit grammaticaonderwijs in de eigen of een andere vreemde taal. In ieder geval zijn de termen in de meeste West-Europese talen afgeleid van de Latijnse.

Wanneer de taallearners gebruikmaken van een naslagwerk, moeten zij uiteraard de termen leren die in hun naslagwerk worden gebruikt.

Voor scholieren ligt het het meest voor de hand de Nederlandse termen te leren, aangezien die zullen worden gebruikt door de docenten en in de schoolboeken Nederlands en eventueel moderne vreemde talen.

Een mix van beide komt ook voor. De keuze voor de ene of de andere term wordt dan bepaald door de inzichtelijkheid van de term. Zo wordt wel '*persoonsvorm*' gebruikt en meestal niet 'verbum finitum' of iets dergelijks, omdat de Nederlandse term duidelijker is. De woorden 'persoon' en 'vorm' kunnen gebruikt worden bij het geven van een omschrijving, bijvoorbeeld: de vorm van het werkwoord die verandert als de persoon verandert. Anderzijds is *reflexief pronomen* duidelijker dan wederkerend voornaamwoord. Het woord 'reflectie' of 'reflecteert' is waarschijnlijk bekender dan 'wederkeren'.

Voor een doelgroep bij wie taalkundige termen liever vermeden worden, maar waar toch behoefte is aan een woord om aan een reeds bekend verschijnsel te refereren, kan ook gewerkt worden met eigen, door de docent en/of de leerlingen bedachte termen of ezelsbruggetjes. Enkele veelgehoorde voorbeelden zijn: '*ik-vorm*', '*woordenboekvorm*' en '*ge-woord*' voor respectievelijk de 'stam', het 'hele werkwoord' en het 'voltooid deelwoord'.

Men kan ook kiezen voor één stereotiep voorbeeld, zoals: *een zin van het type 'Morgen ga ik ...'* voor 'hoofdzin met inversie', en een '*omdat-zin*' voor een bijzin.

In de hoofdstukken over woordvolgorde (hoofdstuk 1 en 2) wordt de suggestie gedaan om te werken met kleuren, die vervolgens als termen kunnen gaan functioneren. Wanneer men van elk type zin onderwerp en persoonsvorm steeds met één kleur markeert, bijvoorbeeld in de hoofdzin met groen, in de hoofdzin met inversie blauw en in de bijzin met rood, kan men vervolgens steeds aan de juiste volgorde refereren met de termen *‘de groene volgorde’*, *de blauwe volgorde* en *‘de rode volgorde’*.

Geheel ingeburgerd in het NT2-onderwijs zijn de termen *‘de-woord’* en *‘het-woord’* voor respectievelijk ‘mannelijk of vrouwelijk zelfstandig naamwoord’ en ‘onzijdig zelfstandig naamwoord’.



Deel B

Grammatica

1 Woordvolgorde hoofdzinnen

Ameer: He, Erman. Wat doe je? Je mag niet op de stoep fietsen.
 Erman: Komt de politie?
 Ameer: Nee, maar het is gevaarlijk. Er kan een ongeluk gebeuren.
 Erman: Hoezo, een ongeluk? Wat gebeurt er dan?
 Ameer: Op de stoep lopen mensen. Je kunt tegen iemand aanrijden. Je moet op straat fietsen.

Ameer: Ik zie de politie! Op de hoek staat een agent. (Alons e.a. 2000)

1 Beginners

1.1 De woordvolgorde in hoofdzinnen

Een *hoofdzin* moet in ieder geval een *onderwerp* en een *persoonsvorm* bevatten. Andere zinsdelen noemen we ‘rest’. In veel gevallen staat het onderwerp op de eerste plaats in de zin.

Hieronder volgt een schematische weergave.

Gebruikte symbolen:

(S) voor Subject (Onderwerp)

(PV) voor Persoonsvorm

(R) voor Rest

Ik Het	zie is	de politie. gevaarlijk.
S	PV	Rest

(V) voor andere werkwoorden

Je Je Je	mag kunt moet	niet op de stoep tegen iemand op straat	fietsen. aanrijden. fietsen.
S	PV	Rest	V

Aanbieden

Waarschijnlijk komt de woordvolgorde in hoofdzinnen en vraagzinnen al aan de orde in de eerste lessen van de leergang die u gebruikt. (Hoofdzinnen met inversie komen meestal wat later.) Er is geen reden hierin verandering aan te brengen.

U kunt de systematiek van de woordvolgorde het beste *laten zien*, bijvoorbeeld met bovenstaand schema. Wanneer u terminologie en abstractie wilt vermijden (bijv. voor kinderen of lager opgeleiden), kunt u met kleuren werken, of schrijf de voorbeelden op het bord en onderstreep het onderwerp enkel, de persoonsvorm dubbel.

Geef veel voorbeelden, uit een tekst uit de leergang en uit het eigen taalgebruik van uw leerlingen. Het voordeel hiervan is dat uw leerlingen de woorden kennen en zich dus even alleen hoeven te concentreren op de vorm, en niet op de betekenis.

Introduceer eerst hoofdzinnen met één enkel werkwoord, wat later met meer dan één werkwoord (zie § 1.4).

Allerlei grammaticale termen acht u wellicht voor leerlingen niet van belang. Onderwerp en persoonsvorm zijn echter tamelijk essentieel. Het is daarom goed om tijd te besteden aan het kennen en kunnen aanwijzen van deze zinsdelen in zinnen, bijvoorbeeld door veel voorbeelden te geven, onderwerp te laten onderstrepen en persoonsvorm te laten omcirkelen. Stel bijvoorbeeld bij iedere zin de vragen:

Wie doet iets? → voor het vinden van het onderwerp.

Wat doet hij/zij? Welke activiteit vindt er plaats? → voor de persoonsvorm.

Oefenen

Legt u er primair de nadruk op dat iedere zin een onderwerp en een persoonsvorm moet hebben, en dat deze in overeenstemming met elkaar moeten zijn (hiervoor wordt de term ‘congruentie’ gebruikt). In tweede instantie, wanneer leerlingen dit onder de knie hebben, is de juiste plaats van de persoonsvorm van belang.

Feedback: Spreek met uw leerlingen signalen af om hen tijdens spreek-oefeningen te attenderen op de fouten die ze maken. U kunt bijvoorbeeld een wijsvinger in de lucht steken als onderwerp of persoonsvorm ontbreekt (Waar is Erman? *Hij ziek*).

1.2 De woordvolgorde in de ja/nee-vraag

Een *ja/nee-vraag* begint met de persoonsvorm, gevolgd door het onderwerp. Een ja/nee-vraag hoort ook bij de hoofdzinnen, en heeft dus verder dezelfde kenmerken.

Schematische weergave:

Komt Fietst Kan	de politie? Erman Ameer	op straat? de politieagent	zien?
PV	S	Rest	(V)

1.3 De woordvolgorde in de informatievraag en hoofdzin met inversie

Een *informatievraag* begint met een vraagwoord, daarna volgt onmiddellijk de persoonsvorm, daarachter het onderwerp.

Wanneer een zin niet met het onderwerp begint komt de persoonsvorm op de tweede plaats, het onderwerp staat achter de persoonsvorm. Deze omkering van de ‘neutrale’ volgorde van S – PV naar PV – S wordt *inversie* genoemd.

De mensen *lopen* op de stoep.

Op de stoep *lopen* **mensen**.

Beide typen zinnen hebben verder dezelfde kenmerken als andere hoofdzinnen.

Schematisch weergegeven:

(I) voor Interrogatief (vraagwoord), of voor ‘iets anders’ dan het onderwerp.

Wat Waar Op de stoep Op de hoek Op de stoep	doe zie lopen staat mag	je? jij mensen. een agent. je	een agent? niet	 fietsen.
I	PV	S	R	(V)

Aanbieden

U kunt voor de informatievraag en voor de hoofdzin met inversie hetzelfde schema aanbieden. Waarschijnlijk komt de structuur van (informatie)vragen in uw leergang iets eerder aan de orde dan de structuur van hoofdzinnen met inversie. Als u bent begonnen met het schema I – PV – S – R voor de vragen, dan kunt u daar op teruggrijpen en laten zien dat er bij de zinnen met inversie in feite niets nieuws aan de hand is.

Wanneer u terminologie wilt vermijden, werkt u ook nu weer met kleuren of markeringen.

Het is van belang om in de voorbereiding aandacht te besteden aan de selectie van de juiste zinnen. U voorkomt dan dat u ter plekke voorbeeldzinnen moet bedenken. Zo kunt u makkelijker voorbeelden vermijden die een ‘uitzondering’ op de regel vormen, of die extra uitleg behoeven. Bijvoorbeeld een zin als:

Wie fietst op de stoep?

Hier is het vraagwoord tegelijkertijd het onderwerp. Deze zin past niet in het gegeven schema.

Oefenen

Receptief oefenen: geef de leerlingen viltstiften in diverse kleuren. Geef een vel met voorbeeldzinnen (ruime regelafstand). Laat/help de verschillende zinsdelen met verschillende kleuren onderstrepen. Productief oefenen: Maak bijvoorbeeld kaartjes in de diverse kleuren, schrijf op ieder kaartje een woord of woordgroep, en laat er zinnen mee leggen.

Om de functie van verschillende hoofdzinsvolgordes duidelijk te maken kunt u de volgende uitleg geven: ‘iets anders’ staat voor in de zin als dat belangrijker is, meer aandacht moet krijgen dan het onderwerp. U kunt dat laten zien door de volgende oefeningen te doen:

Om duidelijk te maken wat onder ‘aandachtstrekkingen’ moet worden verstaan, kunt u een reeks vragen geven, waarop met incomplete zinnen kan worden geantwoord:

Waar mag je niet fietsen? Op de stoep.

Waar staat de agent? Op de hoek van de straat.

Vervolgens laat u in complete zinnen antwoorden.

Of: U stelt een vraag en geeft twee antwoordmogelijkheden. D.m.v. uw intonatie geeft u aan welk antwoord u wilt horen. (Het vetgedrukte zinsdeel benadrukt u extra):

Staat **Ameer** op de straat?

Staat Ameer op de **straat**?

– Nee, Erman. (Erman staat op straat.)

– Nee, op de stoep. (Op de stoep staat Ameer.)

Feedback tijdens spreekoefeningen: U kunt ook door middel van gebaren fouten corrigeren tijdens spreekvaardigheidsoefeningen (Bakx en Giezenaar 2000). Wanneer u met kleuren werkt, hanteer dan vaste 'kleurentermen' bijv. de groene volgorde is de gewone hoofdzinsvolgorde, de blauwe volgorde voor de hoofdzin met inversie. Steek een groen of blauw gekleurd briefje op om aan te geven welke volgorde gewenst is. (Bijvoorbeeld een blauw briefje naar aanleiding van de uiting: Op de hoek *een agent staat*).

Feedback bij schrijfoefeningen: In geschreven werk kunt u ook de kleuren gebruiken om fouten aan te geven.

1.4 De plaats van andere werkwoordsvormen in de hoofdzin

Aan het einde van de zin kan een tweede werkwoord staan, het *hele werkwoord* of een *voltooid deelwoord*, in de schema's in de vorige paragrafen aangegeven met een V. Daar zijn ook voorbeelden gegeven.

Aanbieden

Het tweede werkwoord kan gevolgd worden door andere elementen (zie § 2.2) maar om verwarring te voorkomen kunt u dat beter pas in een later stadium noemen. In eerste instantie zegt u dat ze altijd aan het einde van de zin staan.

Wanneer zinnen met twee werkwoorden aan de orde zijn, kunt u de persoonsvorm laten zoeken door te vragen:

Als ik het onderwerp verander (het duidelijkst van enkelvoud naar meervoud), wat moet er dan ook veranderen, en wat blijft hetzelfde? Dus:
Erman mag niet op de stoep fietsen. **Ameer en Erman**?

1.5 Plaats van vergelijking en de 'om ... te ...' constructie

De gewone hoofdzin kan worden uitgebreid met een 'om ... te ... constructie' (a-zinnen) en de 'dan ... constructie' na een vergelijking (b-zinnen). Beide constructies komen vaak helemaal achteraan, na 'Rest' of 'andere werkwoorden'.

- a De politie komt *om je te arresteren*.
Je moet op de stoep fietsen *om ongelukken te voorkomen*.
- b Ameer is groter *dan zijn vriend*.
Je kunt beter op de straat fietsen *dan op de stoep*.

2 Half gevorderden

2.1 Bepaling van tijd vóór bepaling van plaats

Een *bepaling van tijd* staat normaliter voor een *bepaling van plaats*.

Ik ga morgen naar Amsterdam. Liever dan:

Ik ga naar Amsterdam morgen.

Ik woon nu twee jaar in Nederland. Liever dan:

Ik woon in Nederland nu twee jaar.

Aanbieden

Dit onderwerp kunt u eens noemen wanneer taaluitingen van uw leerlingen hiertoe aanleiding geven.

Dit kunt u ook weer het beste *laten zien*. Een rijtje voorbeelden, waarin de bedoelde zinsdelen worden onderstreept, omcirkeld of iets dergelijks, volstaat. Terminologie kan achterwege blijven.

Oefenen

Hier worden geen suggesties voor oefeningen gegeven vanwege het lage communicatieve belang van deze ‘regel’. Bovendien: in bepaalde omstandigheden, met een bepaalde intonatie, zijn de ‘liever niet’ zinnen ook nog wel verdedigbaar.

2.2 Zinsdeel met voorzetsel kán ook achteraan de zin staan

(Met name) complexe zinsdelen die met een *voorzetsel* beginnen worden vaak achter de ‘andere werkwoorden’ geplaatst. Het is echter niet verplicht. In onderstaande voorbeelden zijn de bedoelde zinsdelen cursief gedrukt:

Je mag niet *op de stoep* fietsen.

Je mag niet fietsen *op de stoep*.

Heeft hij nog iets *over die kwestie* gezegd?

Heeft hij nog iets gezegd *over die kwestie*?

Zinnen met meer complexe zinsdelen, beginnend met een voorzetsel:

Ameer is *tot voorzitter van de leerlingenraad* gekozen.

Ameer is gekozen *tot voorzitter van de leerlingenraad*.

Aanbieden

Dit onderwerp kunt u bespreken wanneer uw leerlingen dit verschijnsel opmerken in een tekst.

Leerlingen hoeven dit niet zelf te kunnen toepassen. Wanneer zij, zoals eerder geleerd, het tweede werkwoord achteraan plaatsen, is dat goed.

2.3 Nevenschikking: hoofdzin + hoofdzin

Het Nederlands kent twee manieren om zinnen met elkaar te verbinden tot één samengestelde zin. We bespreken er hier één, de *nevenschikking*. De andere wordt besproken in hoofdstuk 2.

Twee hoofdzinnen kunnen verbonden worden door ‘en’ ‘of’ ‘maar’ en ‘want’. De volgorde van beide verbonden zinnen blijft normaal, dat wil zeggen met onderwerp en persoonsvorm vlak bij elkaar.

Wanneer in de eerste zin de volgorde S – PV is gebruikt, is dit in de tweede zin ook zo.

Als in de eerste zin de volgorde PV – S is gebruikt, is dit in de tweede zin ook zo. In de volgende voorbeelden zijn de nevenschikkende voegwoorden onderstreept, **onderwerpen** vet en *persoonsvormen* cursief gedrukt.

Hoofdzin + hoofdzin:

Ik ga naar de bakker en **jij** gaat alvast naar huis.

Vraagzin + vraagzin:

Zetten **we** iets in de magnetron of halen **we** Chinees?

Zin met inversie + zin met inversie

Vandaag gaan **we** naar de film, en morgen gaan **we** naar het zwembad.

Wanneer voor beide delen van de samengestelde zin eenzelfde **onderwerp** en/of *persoonsvorm* geldt, wordt dat of worden die weggelaten in de tweede zin.

Hij stapte op zijn fiets en reed de stoep op.

Ameer praat met Erkan maar niet met Hassan.

N.B.: ‘dus’ wordt ook gerekend tot de nevenschikkende voegwoorden. Echter, na ‘dus’ kan inversie optreden, hoewel dat in de eerste zin niet zo was.

Hoofdzin + hoofdzin

Ik moet morgen vroeg op, dus **ik** ga nu maar vast naar bed.

Hoofdzin + zin met inversie

Ik moet morgen vroeg op, dus ga **ik** nu maar vast naar bed.

3 Gevorderden

3.1 Volgorde van (andere) werkwoorden onderling

Het hele werkwoord of voltooid deelwoord staat altijd achteraan de zin. Er kunnen echter ook twee werkwoorden, of een werkwoord én een voltooid deelwoord staan. Wanneer er twee of meer werkwoorden achteraan de zin staan wordt er één het *hoofdwerkwoord* genoemd. Het hoofdwerkwoord geeft de belangrijkste activiteit van de zin weer.

Alle andere werkwoorden worden *hulpwerkwoorden* genoemd, inclusief de persoonsvorm.

3.1.1 Twee of meer hele werkwoorden.

Het hoofdwerkwoord staat helemaal achteraan.

In onderstaande zinnen zijn de *hulpwerkwoorden* cursief gedrukt en de **hoofdwerkwoorden** vet gedrukt.

Ameer, *zullen* we naar de optocht *gaan* **kijken**?

De auto is kapot, maar we *zouden* toch *kunnen* *gaan* **liften**?

Hoe *heb* je dat *kunnen* **doen**?

De politie *heeft* de verdachte wegens gebrek aan bewijs *moeten* *laten* **gaan**.

3.1.2 Werkwoord + voltooid deelwoord.

De volgorde is vrij.

De verdachte *moet* onmiddellijk *worden* **vrijgelaten**.

De verdachte *moet* onmiddellijk **vrijgelaten** *worden*.

Mijn broer *kan* dat nooit *hebben* **gedaan**.

Mijn broer *kan* dat nooit **gedaan** *hebben*.

Aanbieden

Deze regels kunt u het beste behandelen naar aanleiding van vragen of opvallende fouten in bijvoorbeeld schriftelijk werk van een leerling, wanneer die tenminste geen belangrijkere fouten maakt. Wanneer slechts één leerling in een groep zo'n fout maakt, spreek hem dan individueel over de betreffende regel aan. Als een bepaald verschijnsel in werk van meerdere leerlingen in een groep voorkomt, zou u kunnen overwegen het onderwerp algemeen aan de orde te stellen.

Wanneer leerlingen vragen stellen of in hun uitingen herhaaldelijk opvallende fouten maken, kunt u het beste een reeks (duidelijke) voorbeelden geven.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Hoofdzin

Een zin met in ieder geval een onderwerp en een persoonsvorm. In veel gevallen staat het onderwerp op de eerste plaats in de zin.

Onderwerp / subject

Persoon of zaak die de handeling uitvoert of in een toestand is of raakt. Te vinden d.m.v. de vraag: *Wie* of *Wat* doet iets of ondergaat iets, *wie* of *wat* staat centraal?

Persoonsvorm / verbum finitum

Werkwoordsvorm die zich aanpast aan het onderwerp, de *persoon*. Te vinden door het onderwerp te veranderen, het werkwoord dat mee moet veranderen is de persoonsvorm.

In onderstaande voorbeelden is het **onderwerp** vet en de *persoonsvorm* cursief gedrukt.

Ik *zie* de politie.

Het *is* gevaarlijk.

Je *mag* niet op de stoep fietsen.

Ja / nee-vraag

Vraag waarop eventueel alleen met ja of nee kan worden geantwoord.

Informatievraag

Vraag waarop niet met ja of nee kan worden geantwoord. Er moet informatie worden gegeven.

Vraagwoorden / interrogativa

Woorden die een vraag inluiden, zoals: wie, wat, waar, wanneer, hoe.

In onderstaande zinnen is het vraagwoord onderstreept.

Waar zie jij een agent?

Wie fietst op de stoep?

Wat doet Erman?

Inversie

Omkering van de 'neutrale' volgorde van S – PV naar PV – S.

Erman *gaat* straks naar school.

Straks *gaat* **Erman** naar school.

Hele werkwoord / infinitief

Werkwoordsvorm zoals hij in het woordenboek staat, verandert niet onder invloed van het onderwerp.

In onderstaande zinnen is het *hele werkwoord* cursief gedrukt.

Er kan een ongeluk *gebeuren*.

Je moet op de straat *fietsen*.

Je kunt tegen iemand *aanrijden*.

Voltooid deelwoord / participium

Werkwoordsvorm die wordt gebruikt in de voltooid tijd, wanneer men spreekt over iets wat voltooid, afgerond, is. (zie hoofdstuk 4)

In onderstaande zinnen is het *voltooid deelwoord* cursief gedrukt.

Er is een ongeluk *gebeurd*.

Hij heeft op de straat *gefiets*t.

Hij is tegen iemand *aangereden*.

(Bijwoordelijke) bepaling

Een zinsdeel dat nadere informatie geeft over de handeling of het gebeuren in de zin, bijvoorbeeld over de tijd of de plaats van handeling.

Bepaling van tijd is in onderstaande zin gecursiveerd.

Je moet *morgen* op het bureau komen.

Bepaling van plaats is in onderstaande zin gecursiveerd.

Op de stoep lopen mensen.

Voorzetsel / prepositie

Woordsoort waarmee extra informatie wordt gegeven over bijvoorbeeld plaats of tijd. Een voorzetsel is altijd onderdeel van een woordgroep. Voorzetsels kunnen ook voorkomen omdat ze worden afgedwongen door het gebruik van een bepaald werkwoord, en geven dan dus geen informatie m.b.t. tijd of plaats. Voorbeelden van voorzetsels zijn: in, op, uit, voor, na, naar.

Nevenschikking

Twee hoofdzinnen kunnen met elkaar verbonden worden door een van de *nevenschikkende voegwoorden* 'en' 'of' 'maar' en 'want'. De volgorde van beide verbonden zinnen blijft normaal, dat wil zeggen met onderwerp en persoonsvorm vlak bij elkaar.

Hoofdwerkwoord

Het belangrijkste werkwoord in een uit werkwoorden bestaande woordgroep.

Het werkwoord dat de belangrijkste activiteit uitdrukt.

In onderstaande zinnen zijn **de hoofdwerkwoorden** vet gedrukt:

Hij moet **komen**.

Hij kan niet **fietsen**.

Ik ga morgen een nieuwe fiets **kopen**.

Hij komt morgen bij ons **eten**.

De dief wordt **gearresteerd**.

De agent heeft de dief **gearresteerd**.

Hulpwerkwoord / auxiliair

In feite alle werkwoorden naast het hoofdwerkwoord. In zinnen met twee of meer werkwoorden is de persoonsvorm in ieder geval een hulpwerkwoord.

Voorbeelden van hulpwerkwoorden: *zullen*, *kunnen*, *mogen*, *moeten*. Ook *gaan*, *komen*, *blijven* e.d. kunnen als hulpwerkwoord optreden.

Daarnaast nog *hebben* en *zijn* (hulpwerkwoorden van de voltooiden tijd zie hoofdstuk 4) en *worden* (hulpwerkwoord van de passieve vorm, zie hoofdstuk 6).

2 Woordvolgorde bijzinnen

Toen meneer en mevrouw Duffeling op die duffe dinsdag wakker werden, zou je absoluut niet gezegd hebben dat het een bijzondere dag zou worden.

Terwijl mevrouw Duffeling haar zoontje Dirk in zijn kinderstoel probeerde te duwen, gaf meneer Duffeling zijn vrouw een kus op haar wang, stapte in zijn auto en reed achteruit de straat op.

Pas op de hoek van de straat zag hij voor het eerst iets vreemds: een kat die op een plattegrond keek. Hij dacht dat het gezichtsbedrog moest zijn geweest.

(Rowling, J.K. 1998)

1 Beginners

1.1 Bijzinnen, algemeen

Het Nederlands kent twee manieren om zinnen met elkaar te verbinden tot één ‘samengestelde’ zin. Nevenschikking is besproken in hoofdstuk 1 § 2.3. De tweede manier wordt hier besproken.

Zinnen kunnen verbonden worden met *onderschikkende voegwoorden* zoals ‘omdat’, ‘als’, ‘toen’ en ‘terwijl’. Deze woorden zorgen ervoor dat de volgorde verandert; we spreken dan van *bijzinnen*.

In de onderstaande bijzinnen is de *persoonsvorm* cursief gedrukt en het **voegwoord** vet gedrukt:

Toen meneer en mevrouw Duffeling die dinsdag wakker *werden*, ...

Terwijl mevrouw Duffeling haar zoontje Dirk in zijn kinderstoel *probeerde* te duwen, ...

... **dat** het gezichtsbedrog *moest* zijn geweest.

De woordvolgorde van bijzinnen schematisch weergegeven:

Gebruikte symbolen:

(C) voor Conjunctie (voegwoord) (R) voor Rest

(S) voor Subject (onderwerp) (PV) voor Persoonsvorm (V) voor andere werkwoorden

Bijzin

Toen Terwijl Dat	meneer D mevrouw D het	die ochtend wakker haar zoontje in de kinderstoel gezichtsbedrog	werd probeerde te duwen moest zijn geweest
C	S	Rest	PV & V

Aanbieden

U hoeft voor beginners in het taalaanbod de bijzinsvolgorde niet te vermijden. De leerlingen worden er alleen in eerste instantie nog niet expliciet op geattendeerd. U kunt dat later doen, wanneer uw leerlingen ernaar vragen of als zij beginnen te experimenteren of wanneer de leergang er aandacht aan besteedt.

Experimenteren met bijzinnen zou kunnen ontstaan doordat uw leerlingen woorden zoals ‘omdat’ of ‘als’ hebben leren kennen (in de klas of elders). Ze zullen proberen ze te gebruiken wanneer ze de betekenis ervan ook hebben begrepen, maar zij hebben wellicht niet opgemerkt dat er een andere woordvolgorde aan gekoppeld moet worden.

Ook kan de vraag ontstaan hoe je verbanden legt tussen zinnen, mogelijk met verwijzing naar de eigen taal. Met name hoger opgeleiden kunnen hierom vragen, enigszins gefrustreerd geraakt door hun productie die zichzelf als té simpel ervaren.

U kunt de systematiek van de woordvolgorde het beste *laten zien*, bijvoorbeeld met het schema op pagina 41. Wanneer u terminologie en abstractie wilt vermijden (bijv. voor kinderen of lager opgeleiden), kunt u met kleuren werken, of schrijf de voorbeelden op het bord en omcirkel het voegwoord en de persoonsvorm.

Maak een terugkoppeling naar eerdere lessen: het is van belang dat uw leerlingen de termen onderwerp en persoonsvorm goed kennen. U zou kunnen beginnen uw leerlingen nog even kort naar hoofdzinnen te laten kijken en die op die punten te laten ‘ontleden’.

U kunt de woordvolgorde van de bijzinnen laten ontdekken. Geef eerst veel voorbeelden van zinnen die zijn samengesteld uit een hoofdzin + een bijzin. Begin met allemaal zinnen met steeds hetzelfde voegwoord (bijvoorbeeld ‘omdat’). (Zorg verder dat de betekenis van de voorbeelden geen problemen hoeft te geven.) U kunt een komma tussen de hoofdzin en de bijzin zetten en vertellen dat ieder van de voorbeeldzinnen eigenlijk uit twee zinnen bestaat. Laat dan eerst de hoofdzin en bijzin aanwijzen en vervolgens onderwerpen en persoonsvormen markeren. De leerlingen zullen nu *zien* dat de persoonsvorm van elke tweede zin aan het einde staat.

Geef vervolgens ook voorbeelden van samengestelde zinnen met andere voegwoorden (put uit uw lesmateriaal of uit uitspraken van de leerlingen). Laat ook daarvan onderwerp en persoonsvorm markeren.

Oefenen

Op beginniveau komt de bijzin vooral receptief aan de orde. Na het ontdekken van de regel en enige receptieve oefeningen kunnen er wel wat productieve

oefeningen gedaan worden, maar geen eindeloze reeksen. Verwacht/eis in spontaan taalgebruik ook niet direct dat het foutloos gaat, ook al hebt u geoefend.

Een receptieve oefening is bijvoorbeeld het laten zoeken naar bijzinnen in (bekende) teksten.

2 Half gevorderden

2.1 Productie

Oefenen

Op dit niveau gaat het niet om nieuwe regels, alleen wordt er nu regelmatig productief geoefend en gaat u eisen stellen aan correcte bijzinsvolgorde.

Ook kunt u eisen dat uw leerlingen, met name bij schrijfproducten, verbanden tussen zinnen aangeven door middel van samengestelde zinnen. U laat bijvoorbeeld een kleine tekst schrijven en geeft bij de correctie aan waar zinnen samengevoegd kunnen worden, eventueel geeft u het voegwoord. Bijvoorbeeld: Hieronder ziet u een antwoord op de vragen 'Houd je van films' en 'Van welke films houd je?' en de 'correcties' van de docent.  betekent: gebruik hier een voegwoord. Eronder kan de docent aangeven welk voegwoord.

Ja, ik houd van films.  Zij geven mij ontspanning.
omdat

Ik kijk iedere avond naar films op de televisie.

Soms zijn er twee films, bijvoorbeeld één op RTL4 en één op Yorin. Een kijk ik, een neem ik op video op.

's Avonds kijk ik niet naar spannende films.  Ik kan dan niet slapen.
omdat

Bij fouten in geschreven werk kunt u een pijl naar rechts in de kantlijn zetten, en de persoonsvorm onderstrepen. Bijvoorbeeld:

→ Als er zijn twee films op de tv.

Tijdens het spreken kunt u door middel van een gebaar feedback geven (Bakx en Giezenaar 2000). Wanneer u met kleuren werkt, hanteer dan vaste ‘kleuren-terminen’ bijv. de rode volgorde voor de bijzinsvolgorde. Steek een rood briefje op om aan te geven welke volgorde gewenst is. (Bijvoorbeeld naar aanleiding van de uiting: Toen hij *werd* wakker. Zie ook hoofdstuk 1 § 1.3).

2.2 De volgorde bijzin – hoofdzin

De bijzin kan zowel op de hoofdzin volgen (in onderstaande voorbeelden de a-zinnen), als er aan voorafgaan (b-zinnen). Merk op dat in de b-zinnen ‘inversie’ is opgetreden in de hoofdzin, er is immers ‘iets anders’ voor de hoofdzin geplaatst (zie hoofdstuk 1 § 1.3).

In onderstaande hoofdzinnen zijn **onderwerp** en *persoonsvorm* in de hoofdzin gemarkeerd.

- a. **Je** *moet* me even opbellen, als je thuis bent.
- b. Als je thuis bent, *moet je* me even opbellen.

- a. **Meneer D.** *gaf* zijn vrouw een kus, terwijl zij Dirk zijn pap gaf.
- b. Terwijl mevrouw D. Dirk zijn pap gaf, *gaf meneer D.* haar een kus.

Aanbieden

Het feit dat de bijzin ook vóór de hoofdzin kan staan, of zelfs zonder hoofdzin kan voorkomen (zie onderstaande voorbeelden) is een of twee lessen later aan de orde dan de introductie van bijzinnen. Uw leerlingen zullen die al snel tegenkomen of opmerken in teksten.

Persoon a: Waarom doe je dat?

Persoon b: Omdat ik daar zin in heb.

Persoon a: Wanneer ga je?

Persoon b: Als ik tijd heb.

2.3 De volgorde van persoonsvorm en andere werkwoorden

2.3.1 Persoonsvorm en voltooid deelwoord

De volgorde is vrij.

In onderstaande voorbeelden zijn *persoonsvorm* en **voltooid deelwoord** gemarkeerd.

Hij dacht dat het gezichtsbedrog *was* **geweest**.

Hij dacht dat het gezichtsbedrog **geweest** *was*.

Hij is verbaasd omdat hij een kat *heeft* **gezien**.

Hij is verbaasd omdat hij een kat **gezien** *heeft*.

Aanbieden

Laat dit zien aan de hand van voorbeelden; onderscheid daarbij de twee werkwoordsvormen door ze op verschillende manieren te markeren.

Dit is geen onderwerp dat perse genoemd moet worden. Wellicht merken leerlingen het op in teksten of in de spreektaal en stellen er een vraag over. Zo niet, dan kunt u dit onderwerp ook onbesproken laten.

2.3.2 Persoonsvorm en hele werkwoord

De volgorde is niet helemaal vrij.

In veel gevallen is het minder correct het hele werkwoord vóór de persoonsvorm te plaatsen. Het is echter moeilijk goede regels te geven (er kunnen ook regionale verschillen zijn).

Als vuistregel is het voor uw leerlingen het handigst, alleen de volgorde **PV – hele werkwoord** te gebruiken.

Mevrouw D. was boos omdat Dirk zijn pap niet *wilde eten*.

Harry was te laat in de les omdat hij zijn toverstaf niet *kon vinden*.

Je moet veel tijd investeren als je een taal goed *wilt leren*.

2.4 Het verschil ‘want’– ‘omdat’

Wanneer twee zinnen worden verbonden, en de tweede zin geeft een reden voor de situatie in de vorige zin, dan zijn ‘want’ en ‘omdat’ beide te gebruiken. Er is weinig verschil in betekenis. Zie onderstaande voorbeelden.

Harry ging die dag niet naar toverdrankles, want hij voelde zich te ziek.

Harry ging die dag niet naar toverdrankles, omdat hij zich te ziek voelde.

Er zijn twee verschillen te noemen.

Gebruik: op een ‘waarom’-vraag antwoordt men meestal met een ‘omdat’-zin.

Professor Sneepe: Waarom was je niet in de toverdrankles?

Harry: Omdat ik me te ziek voelde.

Vorm: de woordvolgorde.

a. ‘want’ wordt gevolgd door een hoofdzin.

b. ‘omdat’ wordt gevolgd door een bijzin.

Voorbeelden (let op de plaats van de *persoonsvorm*):

a. Hij blijft op de slaapzaal **want** hij *voelt* zich ziek.

b. Hij blijft op de slaapzaal **omdat** hij zich ziek *voelt*.

- a. Harry kon niet meer vliegen **want** zijn bezem *was* even daarvoor gebroken.
 b. Harry kon niet meer vliegen **omdat** zijn bezem even daarvoor gebroken *was*.

3 Gevorderden

3.1 Verschillende manieren om zinnen te verbinden

Naar aanleiding van de productie van uw leerlingen kunt u besluiten alles nog eens op een rijtje te zetten. U vindt in hoofdstuk 12 een overzicht van alle typen verbindingswoorden en hun consequenties voor de structuur van de verbonden zinnen.

3.2 Werkwoordreeksen aan het einde van de bijzin

De volgorde van een reeks werkwoorden aan het einde van een bijzin is niet helemaal vrij.

3.2.1 Het hoofdwerkwoord (zie hoofdstuk 1 § 3.1) is een heel werkwoord

Het hele werkwoord staat achteraan in de reeks. De eerste werkwoordsvorm is de persoonsvorm.

a. ... dat er die dag overal vreemde dingen b. ... omdat hij zijn bezem niet meer	zouden had	gaan kunnen	plaatsvinden. repareren.
	PV	hulpww	hele ww.

3.2.2 Het hoofdwerkwoord is een voltooid deelwoord

Het voltooid deelwoord kan als eerste of als laatste in de werkwoordenreeks staan. De persoonsvorm en het extra hulpwerkwoord kunnen niet van plaats wisselen.

c. ... dat het gezichtsbedrog d. ... dat er een beroep op hem	moest zou	zijn worden	geweest. gedaan.
	PV	hulpww	volt.deelw.

c. ... dat het gezichtsbedrog d. ... dat er een beroep op hem	geweest gedaan	moest zou	zijn. worden.
	volt. dw	PV	hulpww.

Aanbieden

Dit is vooral een onderwerp om eens te noemen naar aanleiding van (geschreven) uitingen van een leerling, eventueel individueel.

Oefenen

Als vuistregel zou u uw leerlingen de tip kunnen geven alleen de volgorde met de persoonsvorm aan het begin en het hoofdwerkwoord achteraan te gebruiken, dan doen ze het altijd goed.

3.2.3 Complexe zinsdelen die met een voorzetsel beginnen

Zij worden vaak achter de ‘andere werkwoorden’ geplaatst. Het is echter niet verplicht. (zie ook hoofdstuk 1 § 2.2)

In onderstaande voorbeelden zijn de bedoelde zinsdelen cursief gedrukt:

Omdat je niet *in de toverdrankketel van professor Sneep* mag roeren.
Omdat je niet mag roeren *in de toverdrankketel van professor Sneep*.

Aanbieden

Dit onderwerp kunt u bespreken wanneer uw leerlingen dit verschijnsel opmerken in een tekst.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Onderschikkend voegwoord / conjunctie

Verbindt twee zinnen, hoewel het niet altijd tussen die twee zinnen staat. Legt een verband tussen de verbonden zinnen: een reden (voegwoord: ‘omdat’), een oorzaak (voegwoord bijvoorbeeld ‘doordat’), een tegenstelling (‘hoewel’), etc. Het verband is niet altijd zo duidelijk (bijvoorbeeld na het voegwoord ‘dat’).

Bijzin / onderschikking / subordinatie

Een zin die in principe onderdeel is van een groter geheel.* Hoofdzin + bijzin(nen) vormen één ‘samengestelde’ zin. De bijzin begint met een voegwoord, een relatief pronomen (zie hoofdstuk 14) of een vraagwoord. Hij bevat meestal een eigen onderwerp en persoonsvorm. De persoonsvorm wordt naar achteren verplaatst, en staat dus niet bij het onderwerp.

* Echter, zij kunnen ook zelfstandig voorkomen, bijvoorbeeld als antwoord op een vraag:

Waarom ga je niet naar de les?

Omdat ik me niet goed voel.

Wanneer gaan we naar oma?

Als ik hiermee klaar ben.

3 Werkwoorden tegenwoordige tijd

Hind *staat* op de boot van Spanje naar Marokko. De lucht *is* blauw en de wind *wait*. Het *is* heerlijk. Ze *is* moe, maar ook blij. Op dit moment *zijn* ze allemaal blij. De kinderen *vinden* de boot leuk. Ze *kijken* naar de zee en naar andere boten. Ze *wijzen* naar de vogels. Het *is* druk op de boot, maar wel gezellig. Veel mensen *lachen*, omdat ze bijna thuis *zijn*. Hind *let op* de kinderen. ‘*Kijken jullie uit?*’ *roept* ze. Maar ze *kijkt* ook naar Marokko. Ze *zucht*. De boot *loopt* de haven van Tanger *binnen*. Ze *moeten* even wachten, en dan *kunnen* ze van de boot af rijden.

(Homan 1999)

1 Beginners

1.1 Gebruik

In bovenstaande voorbeeldtekst zijn de werkwoorden in de *onvoltooid tegenwoordige tijd* cursief gedrukt.

De o.t.t. wordt gebruikt voor een situatie of handeling die nu, op dit moment, plaatsvindt.

Zij staat op de boot.

Zij is blij.

Zij kijkt naar de zee.

1.2 Vorm

1.2.1 Introductie

Bij regelmatige werkwoorden in de tegenwoordige tijd kan de persoonsvorm maar drie verschillende vormen aannemen, namelijk de *stam*, *stam+t* en het *hele werkwoord*.

Aanbieden

U kunt uw leerlingen dit zelf laten ontdekken. Schrijf een aantal voorbeeldzinnen op, allen met hetzelfde werkwoord als persoonsvorm. Neem een werkwoord waarbij geen spellingsveranderingen (zie § 1.3) optreden. Bijvoorbeeld:

Ik werk hier op school.

Ahmed werkt bij de bank.

Hij werkt daar drie dagen per week.

Alice werkt niet.
 Ja zij werkt wél, thuis, in het huishouden.
 Wij werken allemaal.
 Jullie werken hier, in de klas.
 De leraren werken graag hier op school.
 Zij werken graag met jullie.

Laat de leerlingen bijvoorbeeld alle persoonsvormen (of 'alle vormen van werken') onderstrepen en vraag hoeveel verschillende vormen er zijn. Ze kunnen ook de zinnen in drie groepen zetten.

U kunt de drie verschillende vormen ook laten horen. Spreek de zinnen langzaam en nadrukkelijk uit.

Als de conclusie getrokken is, dat er maar drie verschillende vormen zijn gaat u met uw leerlingen op zoek naar het antwoord op de vraag: welke vorm hoort bij welke persoon.

De termen zijn uiteraard niet belangrijk, allerlei omschrijvingen die er blijk van geven dat uw leerlingen 'het door hebben', zijn aanvaardbaar.

Waarschijnlijk komt de tegenwoordige tijd al aan de orde in de eerste lessen van de leergang die u gebruikt, scheidbare werkwoorden komen meestal later. Er is geen reden hierin verandering aan te brengen.

Wanneer u geen leergang gebruikt, kunt dit onderwerp het best gespreid aanbieden. Bijvoorbeeld:

Eerste les
 Introductie
 Gebruik
 Vormen zonder spellingseigenaardigheden
 Vormen van de onregelmatige werkwoorden: hebben en zijn
 Tweede les
 'Je/jij' achter de persoonsvorm
 'U' in het meervoud
 Spellingskwesties
 Derde les
 Enkele onregelmatige vormen zoals gaan, doen en staan
 Latere lessen
 Hulpwerkwoorden: zullen kunnen etc.
 Scheidbare werkwoorden

1.2.2 Stam

De stam wordt gebruikt als het onderwerp van de zin is:

- 'ik'
- 'je/jij' achter het werkwoord

In de voorbeeldzinnen zijn het **onderwerp** en de *persoonsvorm* (zie hoofdstuk 1) gemarkeerd.

Ik *kijk* naar de zee en de andere boten.

Ik *werk* hier op school.

Ik *fiets* naar school.

Werk **jij** hier op school?

Kijk **je** vaak naar de televisie?

Morgen *kom* **je** na de les even bij me.

1.2.3 Stam + t

Stam + t wordt gebruikt als het onderwerp van de zin is:

- ‘je/jij’. (‘je/jij’ staat dan voor het werkwoord)
- ‘u’
- ‘ze/zij’ (ev)
- ‘hij’
- ‘het’
- één met naam genoemde persoon of zaak

Voorbeelden:

Je *kijkt* naar het bord.

U *kijkt* naar het bord.

Ze *kijkt* naar de zee.

Hind *kijkt* naar de zee.

Hij *kijkt* ook naar de zee.

Haar man *kijkt* ook naar de zee.

Het kind *kijkt* naar de vogels in de lucht.

De boot *glijdt* door het water.

1.2.4 Hele werkwoord

Het hele werkwoord wordt gebruikt als het onderwerp van de zin is:

- ‘we/wij’
- ‘jullie’
- ‘ze/zij’ (mv)
- personen of zaken

Voorbeelden

We *kijken* naar de zee en de vogels in de lucht.

Jullie *kijken* naar de zee en de vogels in de lucht.

Zij *kijken* naar de zee en de vogels in de lucht.

De kinderen *kijken* ook naar de vogels in de lucht.

De auto's *rijden* van de boot af.

Aanbieden

Geef een aantal voorbeeldzinnen (of laat leerlingen zelf voorbeelden geven).

U kunt terminologie vermijden, door gebruik van een duidelijke lay-out op het bord. Markeer onderwerpen en de uitgangen van de persoonsvormen (*-t* of *-en*) met een opvallende kleur.

Laat de voorbeelden in 3 groepen verdelen en werk toe naar de volgende vereenvoudiging van de regels:

ik	→	geen t
één 'andere' persoon	→	met t
meer personen	→	met -en

In een volgende les gaat u pas in op 'je/jij' achter het werkwoord waarbij ook de stam wordt gebruikt. Het is wel een vorm die al zeer snel in het taalgebruik van uw leerlingen zal voorkomen of die zij zullen proberen te gebruiken, wanneer zij spreken. Laat zinnen met 'je' voor én achter het werkwoord vergelijken:

Jij werkt hier op school.

Werk jij allang hier op school?

Jij hebt kinderen.

Heb jij kinderen?

De persoonsvorm behorend bij 'u' staat in het enkelvoud, ook wanneer meerdere personen worden aangesproken. U kunt hierop eventueel pas in een later stadium wijzen, als iets dergelijks in een tekst of in door uw leerlingen geproduceerd taalmateriaal aan de orde is.

Dames en Heren, *wilt u* naar uw auto gaan?

Oefenen

Wanneer de o.t.t. eenmaal aan de orde is / is geweest, kunt u uw leerlingen ook corrigeren op dit punt. U kunt 'spiegelen' wanneer er een fout wordt gemaakt:

Leerling: De man *kijken* naar de televisie.

Docent: Inderdaad, de man *kijkt* naar de televisie.

U kunt het hierbij laten of vragen of de leerling uw zin herhaalt. U kunt ook enige tijd spiegelen en pas enige lessen later vragen uw correctie te herhalen. Vervolgens kunt u weer een teken afspreken waarmee u op dit punt op fouten wijst in mondeling of schriftelijk taalgebruik.

1.3 Spellingsaspecten

N.B.: het gaat hier om algemene spellingsregels, die ook bij het meervoud van zelfstandige naamwoorden (hoofdstuk 9) en bij de verbuiging van bijvoeglijke naamwoorden (hoofdstuk 8) aan de orde komen.

Bij wisseling van *enkelvoud* naar *meervoud* kunnen er wat spellingsveranderingen optreden.

(In onderstaande voorbeelden *cursief* gedrukt.)

	Enkelvoud	Meervoud
Wisseling aantal <i>klinkers</i> in bijv.:	woon, woont speel, speelt maak, maakt	wonen spelen maken
Wisseling aantal <i>medeklinkers</i> in bijv.:	pin, pint zwem, zwemt	pinnen zwemmen
Wisseling van s/z en f/v	ik wijs hij blijft	zij wijzen wij blijven

Let ook op:

Als de stam eindigt op een *-t*, schrijven we geen extra *t* in bijv.:

ik zucht	zij zucht
ik wacht	zij wacht

Als de stam eindigt op een *-d*, *let* dan op de *-dt* in bijv.:

ik vind	zij vindt
ik word	het wordt

Aanbieden

De spellingsveranderingen kunt u het beste *laten zien*. Geef van elke categorie een aantal voorbeelden, markeer het fenomeen waar het om gaat.

1.4 Onregelmatige werkwoorden

1.4.1 Zijn

Alle enkelvoudsvormen zijn onregelmatig.

Ik ben een Nederlandse.

Ben jij Nederlander?

Jij bent geen Nederlander hè?

Zij is Marokkaanse.

Hind is Marokkaanse.
Haar man is Marokkaan.
Hij is Marokkaan.

1.4.2 Hebben

De *derde persoon* enkelvoud is onregelmatig: *heeft* is niet de stam+t van *hebben*.

Zij / hij *heeft* twee kinderen.

Bijzonder is de vervoeging bij 'u'. Vroeger werd deze vorm als een *derde persoon* beschouwd. Vandaar dat er twee mogelijkheden zijn:

U hebt / U heeft twee kinderen.

1.4.3 Gaan, staan en doen

De stam is niet gelijk aan het hele werkwoord – 'en'.

<i>Ik ga</i> naar Griekenland.	<i>Ik sta</i> op de boot.
<i>Jij gaat</i> naar Amsterdam.	<i>Zij staat</i> op de boot.
<i>Ik doe</i> de deur dicht.	
<i>Hij doet</i> het licht aan.	

De vormen in deze paragrafen kunt u niet uitleggen, u moet ze geven, de leerlingen moeten ze leren.

1.5 Modale hulpwerkwoorden

De *modale hulpwerkwoorden* zijn: zullen, kunnen, mogen, willen, moeten en hoeven.

Gebruik: Qua betekenis en gebruik kunnen deze werkwoorden erg lastig zijn voor anderstaligen. Voor beginners de belangrijkste betekenissen op een rij:

Hij *kan* morgen komen (Het is *mogelijk* dat hij morgen komt).
 Hij *moet* morgen komen (Het is *verplicht* dat hij morgen komt).
 Hij *hoeft* morgen niet te komen (Het is *niet verplicht* dat hij morgen komt).
 Hij *wil* morgen komen (Het is zijn *wens* morgen te komen).
 Hij *mag* morgen komen (Het is *toegestaan* dat hij morgen komt).
 Hij *zal* morgen komen (Hij heeft *beloofd* morgen te komen).

Met 'zullen' kan ook nog een *voorstel* met betrekking tot een activiteit worden gedaan:

Zullen we deze zomer naar Marokko gaan?

Vorm

- Het modale hulpwerkwoord is de persoonsvorm in de zin en wordt meestal gevolgd door een tweede werkwoord, het hoofdwerkwoord. Dat staat als heel werkwoord achteraan.
- De stam heeft soms een klinkerverandering.

<i>zullen</i>	<i>zal</i>
<i>kunnen</i>	<i>kan</i>
<i>mogen</i>	<i>mag</i>

- Voor alle personen enkelvoud *kán* de stam gebruikt worden, in plaats van de stam + *t*.

Hij *moet* even wachten, en dan *kan* hij van de boot af rijden.
Hij *wil* zijn paspoort aan de douane laten zien.

- Voor *kunnen*, *willen* en *zullen* geldt:
 - *jij* en *u* + stam + *t* is ook mogelijk.
 - In de schrijftaal komt deze vorm zelfs vaker voor.
 - Merk op dat dan de klinker niet verandert:
 - Je kunt* nu gaan.
 - U zult* wel geschrokken zijn.

1.6 Scheidbare werkwoorden

Een scheidbaar werkwoord is samengesteld uit een werkwoord en een *voorvoegsel*.

- Veel voorvoegsels kunnen niet zelfstandig voorkomen, zoals ‘her’ in herkennen. Bij scheidbaar samengestelde werkwoorden (zoals uitkijken) lijkt dit wel zo te zijn. Het heeft echter op zichzelf geen betekenis. Hierin onderscheiden ze zich van voorzetsels, waarmee ze vaak worden verward. Vergelijk de onderstaande zinnen. In de eerste zin heeft ‘uit’ geen eigen betekenis, in de tweede zin wel:

Uitkijken: *Kijken* jullie *uit*?

Komen uit: Kom jij *uit* Turkije?

- In hoofdzinnen wordt het voorvoegsel gescheiden van het werkwoord, en staat achteraan in de zin.

uitnodigen: Ik *nodig* mijn vrienden *uit*.

meegaan: Morgen *ga* ik met je *mee*.

- Uitbreiding van de basisregel: Een woordgroep met een voorzetsel kan achter het losse deel van het samengestelde werkwoord komen te staan.

Ik *nodig* mijn vrienden *uit* voor een feest.

Ik *ga* met je *mee* naar Marokko.

Aanbieden

Al in een vrij vroeg stadium van de taalverwerving moet u uw leerlingen wijzen op het fenomeen van de scheidbare werkwoorden. Het belang van receptieve kennis met betrekking tot scheidbare werkwoorden is, dat leerlingen weten hoe ze deze kunnen opzoeken in een woordenboek.

Het is van belang dat zij weten dat, wanneer zij de zin: *Kijk je uit?* niet begrijpen, zij niet gebaat zijn bij het achterhalen van de betekenis van het woordje 'uit' alleen. Ook de kern van het werkwoord kan dit probleem geven. 'Kijken' heeft in de bovenstaande zin niet helemaal de betekenis die men waarschijnlijk al kent.

Een ander voorbeeld. Wanneer naar aanleiding van onderstaande zin de leerling 'nodig' gaat opzoeken in een woordenboek, dan komt hij bedrogen uit:

Nodig je veel vrienden uit?

U leert in eerste instantie uw leerlingen dat zo'n woordje dat achteraan de zin 'bungelt' bij het werkwoord hoort. Het geheel moet worden opgezocht.

Wanneer u hierop ingaat, is afhankelijk van het taalaanbod.

De regel kunt u *laten zien* of ontdekken door een reeks voorbeelden. Markeer de vormen waar u de aandacht op wilt richten

De 'uitbreiding' bewaart u uiteraard voor een later stadium, bijvoorbeeld wanneer iets dergelijks in een tekst of in een uiting van een leerling voorkomt (en wanneer daarover vragen worden gesteld).

2 Half gevorderden

2.1 Andere functies van de tegenwoordige tijd

Naast de al besproken functie kan de tegenwoordige tijd ook nog op twee andere manieren worden gebruikt.

- Voor een blijvende of steeds terugkerende situatie of handeling.

Elke keer als zij naar Marokko gaat, is zij blij.
Zij gaan iedere zomer naar Marokko.

- Voor een situatie of handeling in de toekomst, vaak wordt een *bepaling van tijd* (zie hoofdstuk 1 § 2.1) gebruikt.

Volgend jaar blijven ze weer in Nederland.
Over enkele minuten loopt de boot de haven van Tanger binnen.

Aanbieden

Over het algemeen leveren deze functies van de o.t.t. weinig extra problemen op, als de eerste eenmaal bekend is en verworven. Een theoretisch betoog is dan ook helemaal niet nodig. Geef eventueel wat voorbeelden in context.

Het is mogelijk dat (enkele van) uw leerlingen elders geleerd of gelezen hebben dat *zal/zullen* **altijd** gebruikt moeten worden voor zinnen m.b.t. de toekomst. U kunt d.m.v. voorbeelden in context laten zien dat dit niet altijd het geval is.

Daarbij kunt u twee sporen bewandelen:

Laat zien dat zinnen zonder *zullen* toch toekomst kunnen uitdrukken:

Morgen kom ik bij je.

Ik ga een fiets kopen.

Laat zien welke andere betekenisaspecten d.m.v. *zullen* kunnen worden uitgedrukt (zie § 1.5).

3 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Onvoltooid tegenwoordige tijd (o.t.t.) / presens

Tijd van het werkwoord, ook wel de 'gewone' tegenwoordige tijd genoemd. De handeling is nog niet afgerond (onvoltooid) en vindt plaats in het heden (tegenwoordige tijd).

Stam

De 'basisvorm' van het werkwoord. Te vinden door van het hele werkwoord de '-en' weg te laten. Met behulp van de term stam worden regels voor tegenwoordige tijd, verleden en voltooid tijd geformuleerd.

Hele werkwoord Stam

kijken *kijk*

waaien *waai*

vinden *vind*

lachen *lach*

Term die wordt gebruikt voor lager opgeleiden: ik-vorm.

Hele werkwoord / infinitief

De vorm van het werkwoord, zoals die in een woordenboek te vinden is.

Term die wordt gebruikt voor lager opgeleiden: woordenboekvorm

Enkelvoud / singularis

Eén persoon of zaak. In onderstaande zinnen staan **onderwerp** en *persoonsvorm* in het enkelvoud.

Ik *neem* de boot naar Marokko.

Jij *komt* toch uit Polen?

De douanebeambte *vraagt* mijn paspoort.

Meervoud / pluralis

Meerdere personen of zaken. In onderstaande zinnen staan **onderwerp** en *persoonsvorm* in het meervoud.

Wij *wonen* nu in Nederland.

Gaan **jullie** vaak naar je familie in Marokko?

De douanebeambtes *controleren* de paspoorten.

Klinkers / vocalen

a, e, i, o, en u (y), en combinaties zoals ie, ui oe etc.

In de volgende woorden zijn de **klinkers** vet gedrukt.

Jan, **lopen**, **kijk**, **zee**, **buitenlander**, **baby**

Medeklinkers / consonanten

de overige letters van het alfabet.

In de volgende woorden zijn de **medeklinkers** vet gedrukt.

Buitenlander, **kijk**

Derde persoon

Met de derde persoon wordt een persoon of zaak bedoeld die niet aanwezig is, dus niet de spreker (eerste persoon, ik) of de luisteraar (tweede persoon, jij).

Modaal hulpwerkwoord

Met een modaal hulpwerkwoord wordt extra betekenis toegevoegd aan de zin. Over de handeling die in het hoofdwerkwoord wordt uitgedrukt, wordt bijvoorbeeld gezegd of de handeling mogelijk is (met 'kunnen'), of verplicht (met 'moeten').

Voorvoegsel / prefix

Woorddeel dat voor een woord wordt geplaatst waardoor een nieuw woord ontstaat, meestal met een nieuwe betekenis. Vergelijk:

kijken	↔	uitkijken
kennen	↔	herkennen
gelijk	↔	ongelijk

4 Werkwoorden voltooid tijd

Vorige week *hebben* we de hele week couscous *gegeten*. Jan had ongeveer 20 van zijn studenten uitgenodigd en met enkele van hen alles ingekocht en gekookt, maar zij hadden veel te veel gemaakt, vandaar. Uiteindelijk *heb* ik ook nog heel veel *weggegooid*. In april gaat hij met deze studenten op studiereis naar Marokko. Daarom *heeft* hij aan het einde van de avond ook nog dia's van Marokko *laten zien*, maar niet iedereen *is* daarvoor *gebleven*. Sommigen van hen *zijn* er namelijk al eerder *geweest*. Jan zelf *is* er al vaak *geweest*. Volgens hem *is* er in de afgelopen 20 jaar heel wat *veranderd*.

1 Beginners

1.1 Voltooid tegenwoordige tijd, algemeen

Gebruik

De *voltooid tegenwoordige tijd* (v.t.t.) wordt gebruikt voor het aanduiden van een situatie of handeling in het verleden die afgelopen, klaar is.

Vorm

Een zin in de voltooid tegenwoordige tijd bevat een tegenwoordige tijd van 'hebben' of 'zijn' als persoonsvorm, en een *voltooid deelwoord* dat in principe aan het einde van de zin staat. In bovenstaande voorbeelden zijn de werkwoordsvormen, die samen de voltooid tegenwoordige tijd vormen, gecursiveerd.

Aanbieden

Over het algemeen worden de voltooid tegenwoordige tijd en de onvoltooid verleden tijd (zie hoofdstuk 5) na elkaar aangeboden. De meeste leergangen beginnen met het aanbieden van de voltooid tegenwoordige tijd omdat deze vorm in het Nederlands vaker wordt gebruikt. Wanneer de leergang waarmee u werkt de voltooid tegenwoordige tijd pas laat aan de orde stelt, en u merkt dat uw leerlingen al veel eerder proberen iets met betrekking tot het verleden uit te drukken, dan kunt u ervoor kiezen dit onderwerp naar voren te halen.

Wanneer in het prille begin van de cursus, bijvoorbeeld in een tekst, een voltooid tegenwoordige tijd voorkomt, kunt u volstaan met het uitleggen of vertalen van het voltooid deelwoord als 'nieuw woord' en nog niet de regels geven.

Wanneer u geen leergang volgt, denkt u dan wel aan het principe van de cyclische ordening (deel A hoofdstuk 2). Een voorbeeld voor het gespreid aanbieden van dit onderwerp vindt u in de serie voorbeeldlessen in deel C van dit boek.

Wanneer u de voltooid tegenwoordige tijd expliciet gaat bespreken, ga dan uit van datgene waarmee uw leerlingen zelf komen, of begin met een inleidende tekst met enkele voorbeelden.

Vermijd in eerste instantie vormen die niet duidelijk als voltooid tegenwoordige tijd herkenbaar zijn, doordat ze zonder *ge-* worden gevormd (zie § 1.5).

1.2 De vorming van het voltooid deelwoord

1.2.1 Het voltooid deelwoord op ‘-t’ of ‘-d’ / zwakke werkwoorden

Dit wordt gevormd door ‘*ge-*’ te plaatsen vóór de stam van het werkwoord, en een *t* of *d* toe te voegen. Schematisch:

ge + stam + t of d

Voorbeelden:

hele werkwoord	werken	maken	gooien
stam voltooid deelwoord	werk gewerkt	maak gemaakt	gooi gegooid

De ‘*t*’ wordt geschreven wanneer aan het einde van de stam een van de medeklinkers *k f s ch p* staat (ch wordt als één medeklinker beschouwd). U kent ongetwijfeld het ezelsbruggetje: één van de medeklinkers van ’t kofschip.

– Verfijning van de regel: eigenlijk gaat het níet om de laatste letter van de stam maar om de medeklinker die voor de ‘-en’ van het hele werkwoord staat.

Vergelijk:

reizen (met een *z*) dus gereisd (hoewel de stam op een *s* uitgaat*)

dansen (met een *s*) dus gedanst.

geloven (met een *v*) dus geloofd (hoewel de stam op een *f* uitgaat*)

boffen (met een *f*) dus geboft.

* Ook wel de ‘valse *s*’ en de ‘valse *f*’ genoemd.

De *t/d* kwestie is niet van groot belang voor (bijvoorbeeld laagopgeleide) leerlingen die het Nederlands vooral leren spreken: in gesproken taal hoort men het verschil tussen de *t* en *d* niet.

1.2.2 Het voltooid deelwoord op ‘-en’ / sterke werkwoorden

Dit wordt gevormd door ‘ge-’ te plaatsen vóór het hele werkwoord, vaak verandert de centrale klinker maar niet altijd. Het voltooid deelwoord eindigt dus op ‘-en’.

Voorbeelden:

hele werkwoord	blijven	nemen	drinken	lopen
voltooid deelwoord	gebleven	genomen	gedronken	gelopen

1.2.3 Het voltooid deelwoord van onregelmatige werkwoorden

Dit vertoont veel veranderingen ten opzichte van het hele werkwoord en de stam.

Voorbeelden:

hele werkwoord	zijn	hebben	kopen	zoeken
stam voltooid deelwoord	ben geweest	heb gehad	koop gekocht	zoek gezocht

Aanbieden

De in deze paragrafen gegeven regels zijn met name voor het leren herkennen en juist begrijpen van zinnen in de voltooid tegenwoordige tijd (receptief). Daarom is hier niet gekozen voor de veel gebruikte tweedeling in regelmatige en onregelmatige werkwoorden. Van belang is namelijk dat uw leerlingen weten dat er drie manieren zijn om bij een voltooid deelwoord de grondvorm te zoeken.

Aangezien men niet aan het hele werkwoord kan zien tot welke categorie een werkwoord behoort, zijn leerlingen het meest gebaat bij het advies van elk werkwoord het voltooid deelwoord (en het bijbehorende hulpwerkwoord) op te zoeken in een woordenboek en het te leren. In hun eigen woordenschrift moeten ze werkwoorden noteren met hulpwerkwoord en voltooid deelwoord erbij (later ook de verleden tijd).

In sommige grammaticaboeken vindt u wellicht een systeem van klinkerverandering bij sterke werkwoorden (/ij/ wordt /ee/ zoals in schrijven – geschreven, /ui/ wordt /oo/ zoals in buigen – gebogen, etc). Er zijn echter te veel groepen; het systeem geeft daardoor te weinig houvast.

Oefenen

Voor de eigen productie van de leerlingen verwachten we in het begin alleen van frequente werkwoorden het voltooid deelwoord.

De onvoltooid verleden tijd komt pas later aan de orde. Op beginniveau wordt doorgaans niet te veel aandacht besteed aan het verschil met de verleden tijd. Het kunnen herkennen en hanteren van beide tijden volstaat. Pas op halfgevoerd niveau gaat u hier enigszins op in.

1.3 Hebben en zijn

In het beginstadium kunt u volstaan met de mededeling: voor de meeste werkwoorden geldt: de voltooid tegenwoordige tijd wordt óf gevormd in combinatie met een vorm van *hebben*, óf met een vorm van *zijn*.

Geef u liever nog géén regels voor het selecteren van *hebben* dan wel *zijn* in de voltooid tijd. In eerste instantie kunt u een lijstje geven van veelvoorkomende werkwoorden die met *zijn* worden vervoegd.

Ook kunt u uw leerlingen leren waar/hoe ze dit kunnen opzoeken.

Voorbeeld uit Van Dale Basiswoordenboek Nederlands:

blij-ven (bleef, is gebleven) **1** niet weggaan, niet verder gaan ♦ *zullen we vertrekken of **blijven**?; 'blijf staan!'* *brulde de boze man; al gelooft niemand me, ik **blijf** bij wat ik zei:* (uitdr.) ik houd het vol **2** niet ophouden, doorgaan ♦ *het **bleef** maar regenen* **3** *blijven bij een mening, een standpunt:* die of dat volhouden.

1.4 Scheidbare werkwoorden

Het voorvoegsel (zie hoofdstuk 3 § 1.6) staat vóór het voltooid deelwoord, en wordt eraan vast geschreven.

Voorbeelden:

hele werkwoord	weggooien	uitnodigen	overblijven
voltooid deelwoord	weggegooid	uitgenodigd	overgebleven

1.5 Werkwoorden die beginnen met be-, er-, ge-, her-, ont-, ver-

Bij bedoelde werkwoorden wordt het voltooid deelwoord gevormd zonder 'ge-'. Dit verschijnsel doet zich bij alle typen voltooid deelwoorden voor.

Voorbeelden:

gebeuren:	Tijdens de reis is ook een ongeluk <i>gebeurd</i> .
veranderen:	In Marokko is de laatste twintig jaar veel <i>veranderd</i> .
erkennen:	Hij heeft het probleem <i>erkend</i> .
ontbijten:	Ik heb vanmorgen niet <i>ontbeten</i> .

2 Half gevorderden

2.1 Voltooid tegenwoordige tijd zonder voltooid deelwoord

Hoewel in onderstaande zinnen geen voltooid deelwoord is gebruikt, spreken we toch van een voltooid tegenwoordige tijd. Wanneer er namelijk meerdere werkwoorden in één zin voorkomen, wordt geen voltooid deelwoord gebruikt, maar een reeks 'hele werkwoorden'.

De werkwoorden die samen de *voltooid tegenwoordige tijd* vormen, zijn gecursiveerd:

Hij *heeft* dia's van Marokko *laten zien*.

Wij *zijn* zaterdagavond *gaan stappen*.

Of een vorm van 'hebben' of 'zijn' moet worden gebruikt is afhankelijk van het eerste hele werkwoord van de reeks.

Vergelijk:

Ik *ben* gegaan.

Ik *ben gaan* kijken.

Ik *heb* gestaan.

Ik *heb staan* kijken.

Hij *is* gekomen.

Hij *is komen* lopen.

Hij *heeft* geholpen.

Hij *heeft helpen* verhuizen.

Aanbieden

Geef een lijstje met de meest voorkomende (hulp)werkwoorden die met een ander werkwoord gecombineerd kunnen worden in dit type zinnen (bijvoorbeeld: zullen, kunnen, mogen, moeten, willen, hoeven, lopen, staan, zitten, liggen, gaan, komen, laten en blijven).

2.2 Voltooid verleden tijd

Vorm

De voltooid verleden tijd is te herkennen aan:

- de persoonsvorm. Dit is de verleden tijdsvorm van 'hebben' of 'zijn'
- het voltooid deelwoord

In onderstaande zinnen zijn de werkwoordsvormen die samen maken dat de zinnen in de *voltooid verleden tijd* staan, gecursiveerd:

Vorige week hebben we de hele week couscous *gegeten*.

Jan *had* ongeveer 20 van zijn studenten *uitgenodigd*

en (hij *had*) met enkelen van hen alles *ingevocht* en *gekookt*,

maar zij *hadden* veel te veel *gemaakt*.

Gebruik

Met deze werkwoordstijd wordt een situatie of handeling in het verleden aangeduid, die plaats heeft gevonden vóór een andere situatie of handeling in het

verleden. In bovenstaande zinnen hebben de handelingen ‘uitnodigen’, ‘inkopen’, ‘koken’ en ‘veel te veel maken’ plaatsgevonden vóór ‘de hele week couscous eten’.

Aanbieden

Leg vooral de nadruk op de betekenis van de voltooid verleden tijd. Wanneer u voorbeelden aanbiedt, moet dat dus altijd in een context gebeuren.

2.3 Voltooid tijden en onvoltooid verleden tijd: verschillen in gebruik

De voltooid tegenwoordige tijd: vaak worden korte mededelingen gedaan over het verleden.

De onvoltooid verleden tijd: over het verleden wordt ‘in geuren en kleuren’ verteld.

De voltooid verleden tijd: in het verhaal wordt een extra stap teruggedaan in het verleden.

Vergelijk onderstaande voorbeelden.

1. In de korte dialoog waarin een vraag wordt gesteld en een korte mededeling wordt gedaan is de *voltooid tegenwoordige tijd* gebruikt.
- 2a. In het tweede voorbeeld wordt een verhaal verteld met een beschrijving van allerlei gebeurtenissen onderweg. De **onvoltooid verleden tijd** (zie hoofdstuk 5) is gebruikt.
- 2b. Het bevroren van de bovenleidingen heeft plaats gevonden nog vóórdat de spreker bij het station kwam en ontdekte dat het treinverkeer verstoord was. Voor die zin is de voltooid verleden tijd gebruikt.

Voorbeeld 1

Spreker 1: Wat *hebben* jullie gisteren *gedaan*?

Spreker 2: We *zijn* naar mijn ouders *geweest*.

Voorbeeld 2

Gisteren **wilden** we met de trein naar mijn ouders. Maar toen we **aankwamen** op het station **bleek** dat het treinverkeer ook helemaal op zijn kop **stond**.

Er waren overal bovenleidingen bevroren. Eerst **werd** er omgeroepen dat we over Venlo **moesten** reizen, maar aan het loket **werd** ons verteld dat we ook met de bus naar Wychen **konden** en daar verder met de trein. Maar de bus **kwam** vervolgens vast te staan in een file, dus **misten** we in Wychen de trein en **moesten** we een half uur in de kou wachten. Er **was** geen wachtkamer, geen koffieautomaat, niks. Natuurlijk **verliep** daarna niets meer vlekkeloos. Ik zal je verdere details besparen.

Al met al *hebben* we er tweeëneenhalf uur over *gedaan* om er te komen.

Zie ook het schema op de volgende pagina:

	voltooid tegenwoordige tijd	onvoltooid verleden tijd	voltooid verleden tijd
gebruik	situatie of handeling die afgelopen, klaar is.	om verhalen te vertellen – over een gewoonte – voor een beschrijving – voor een serie handelingen	een situatie of handeling heeft plaatsgevonden vóór een andere situatie of handeling in het verleden.
vorm	persoonsvorm ‘hebben’ of ‘zijn’ in tegenwoordige tijd voltooid deelwoord	als persoonsvorm één vorm voor singularis, één voor pluralis	persoonsvorm ‘hebben’ of ‘zijn’ in verleden tijd voltooid deelwoord

3 Gevorderden

3.1 Wanneer ‘hebben’ wanneer ‘zijn’ als hulpwerkwoord van tijd?

3.1.1 Werkwoorden waarvan de voltooid tijd altijd wordt gevormd met *hebben*:

– *Wederkerende werkwoorden*

Hij *heeft zich* erg op de reis naar Marokko *verheugd*.

– Werkwoorden m.b.t. ‘het weer’

Het *heeft* in de Hoge Atlas zelfs nog een dag *gesneeuwd*.

– *Transitieve werkwoorden*, ook als ze zonder *lijdend voorwerp* voorkomen

De studenten *hebben* in het vliegtuig *Marokkaanse kranten gelezen*.

Joris *heeft* niet *gelezen*, hij heeft geslapen.

Zien

We hebben in de Midden Atlas ook *apen* gezien.

Bezoeken

We hebben er *een basisschool* bezocht.

– *Intransitieve werkwoorden*, die een voortdurende situatie aanduiden

Hij *heeft* in het vliegtuig *geslapen*.

We *hebben* met het eten niet op Naïma *gewacht*.

3.1.2 Werkwoorden waarvan de voltooid tijd altijd wordt gevormd met *zijn*:

Intransitieve werkwoorden die een verandering van situatie aanduiden

Rik *is* in zijn eentje *begonnen* met koken, omdat de anderen te laat kwamen.

Jan *is* tijdens het lezen van de Marokkaanse krant in slaap *gevallen*.

Op de dag van vertrek *zijn* we vroeg *opgestaan*.

3.1.3 Werkwoorden waarvan de voltooid tijd soms wordt gevormd met *hebben*, soms met *zijn*:

– Werkwoorden die voortbewegen uitdrukken:

– met *zijn* als **de richting** wordt genoemd:

Wij *zijn* **naar Marrakech** *gewandeld*.

– met *hebben* als de richting niet wordt genoemd:

Wij *hebben* ongeveer drie uur *gewandeld*.

Aanbieden

Er zijn groepen NT2-leerders die hiernaar gaan vragen. Alleen dan komt de expliciete aandacht voor dit onderwerp. Besteedt u hieraan echter niet teveel tijd. Het is iets wat verworven moet worden; men kan al sprekend niet gaan nadenken over transitief/intransitief en de term is erg abstract.

Oefenen

Voor spreekvaardigheid kunt u uw leerlingen de tip geven, goed te luisteren naar bijvoorbeeld een vraag die gesteld wordt in de v.t.t., en te ‘echoën’ bij het antwoord:

Waar ben je gisteren geweest? Ik ben naar de bioscoop geweest.

Welke film heb je gezien? Ik heb ‘Die another day’ gezien.

Het levert wel wat onnatuurlijke gesprekken op, maar kan de verwerving van de combinaties (ben geweest, heb gezien) ondersteunen.

Attendeer uw leerlingen erop dat zij tijdens het schrijven altijd het juiste hulpwerkwoord opzoeken als zij er niet zeker van zijn.

3.2 Afwisseling voltooid tegenwoordige tijd en onvoltooid verleden tijd

De eerste zin van een verhaal of bericht staat vaak in de voltooid tegenwoordige tijd. De zin geeft informatie over iets wat in het verleden gebeurd is en wat afgelopen, klaar is. Het is tevens vaak de *introdactie* van een gebeurtenis. De daarop volgende zinnen staan vaak in de verleden tijd. Zij geven meer *details* over de gebeurtenis. Het einde van de beschrijving geeft men vaak aan door weer over te gaan naar de voltooid tegenwoordige tijd.

We hebben ook een nacht in de ‘Kasbah du Toubkal’ geslapen. (*voltooid tegenwoordige tijd*)

Dat was een hele belevenis. Aangekondigde gasten werden ontvangen met traditionele muziek, dadels en thee. We kregen kamers met een soort zoldertje. Op dat zoldertje sliepen we met onze matjes en slaapzakken, en beneden stonden lage banken langs de muren, waarop je eventueel ook kon slapen, en een lage tafel in het midden. De avondmaaltijd was eenvoudig maar goed verzorgd, net als het ontbijt, en de sanitaire voorzieningen waren mooi en schoon. Ik vond het er fantastisch. (*verleden tijd*)

De volgende dag zijn we al vroeg vertrokken naar Marrakech. (*voltooid tegenwoordige tijd*)

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Voltooid tegenwoordige tijd / perfectum

Werkwoordstijd die bestaat uit een hulpwerkwoord van tijd (hebben of zijn) en een voltooid deelwoord. Het hulpwerkwoord treedt op als persoonsvorm en staat in de tegenwoordige tijd. Deze vorm wordt gebruikt bij het spreken of schrijven over gebeurtenissen die voltooid zijn.

Voltooid deelwoord / participium

De vorm van het werkwoord die gebruikt wordt voor de voltooid tijd, veelal herkenbaar aan het voorvoegsel ‘ge-’. In de voorbeeldtekst aan het begin van dit hoofdstuk zijn alle *voltooid deelwoorden* cursief gedrukt.

Term die wel voor laagopgeleiden wordt gebruikt: ge-woord.

Zwak / regelmatig werkwoord

Kenmerkt zich door het behoud van de stamklinker en het gebruik van vaste uitgangen in de onvoltooid verleden en voltooid tijd.

maken, maakte, maakten, gemaakt

Sterk werkwoord

Kenmerkt zich door de verandering van de stamklinker en het ontbreken van vaste uitgangen in de onvoltooid verleden en voltooid tijd.

buigen, boog, bogen, gebogen

Voltooid verleden tijd / plusquamperfectum

Werkwoordstijd die bestaat uit een hulpwerkwoord van tijd (hebben of zijn) en een voltooid deelwoord. Het hulpwerkwoord treedt op als persoonsvorm en staat in de verleden tijd. Deze vorm wordt gebruikt bij het spreken of schrijven

over gebeurtenissen die langer geleden gebeurd zijn dan (een) andere gebeurtenis in het verleden waarover gesproken wordt.

Wederkerend / reflexief werkwoord

Werkwoord dat een wederkerend voornaamwoord bij zich moet hebben. Het wederkerend voornaamwoord weerspiegelt het onderwerp.

Transitief werkwoord

Werkwoord dat een *lijdend voorwerp* kan/moet hebben.

lezen Hij leest (een krant).

kopen Hij koopt een krant.

Lijdend voorwerp / direct object

Met het lijdend voorwerp wordt de persoon of zaak aangeduid die de handeling ondergaat. Het is te achterhalen door de vraag te stellen: Wie of wat + werkwoord + onderwerp.

Marijke de Vries stelt *de nieuwe collega* voor. (Wie stelt Marijke de Vries voor?)

Ik heb *de dia's* nog niet gezien. (Wat heb ik nog niet gezien?)

Intransitief werkwoord

Werkwoord dat niet – of slechts onder bijzondere omstandigheden – met een lijdend voorwerp kan optreden.

Opstaan Op de dag van vertrek zijn we vroeg opgestaan.

5 Werkwoorden onvoltooid verleden tijd

In Italië *woonde* ik met mijn ouders in een klein huis. Het *was* een huis tussen de bossen. We *hadden* geen burens en dat *vond* ik heel leuk, want ik houd niet van burens. We *hadden* een grote tuin, en onze drie honden *liepen* en *speelden* de hele dag buiten. (Kalsbeek & Kuiken 1997)

1 Beginners

1.1 Onvoltooid verleden tijd

In de voorbeeldtekst hierboven zijn de *onvoltooid verleden tijdsvormen* cursief gedrukt.

Gebruik

De onvoltooid verleden tijd wordt gebruikt om een verhaal te vertellen dat in het verleden is gebeurd.

Vormen

De onvoltooid verleden tijd wordt gevormd door één werkwoord in de zin, de persoonsvorm, te verbuigen. Er is één vorm voor alle personen in het enkelvoud, en één vorm voor alle personen in het meervoud.

Aanbieden

Hoe kiest u het moment van introductie van de o.v.t.? Als u uw leergang en/of de adviezen in hoofdstuk 4 hebt gevolgd, kunnen uw leerlingen al enigszins uit de voeten met de voltooid tegenwoordige tijd.

Daarnaast kennen zij wellicht al enkele zeer frequente verleden tijdsvormen, zoals 'was'. Men heeft ze al verworven zonder dat expliciete uitleg nodig was. Bij het lezen van teksten met onvoltooid verleden tijdsvormen (in leergangen komen teksten met veel verleden tijdsvormen meestal pas later aan de orde) krijgt u waarschijnlijk vaak de vraag: wat betekent 'vond' of 'liepen'. Zij leren nu dat deze 'nieuwe woorden' varianten van (bekende) werkwoorden zijn, en dat ze nu te maken krijgen met een tweede manier om over het verleden te praten of schrijven. Voor een goede interpretatie van een tekst is dit allereerst van belang.

1.1.1 Regelmatige of zwakke werkwoorden

Enkelvoud: stam + te of stam + de

Meervoud: stam + ten of stam + den

hele werkwoord	maken	blaffen	kussen	juichen	stoppen
stam	<i>maak</i>	<i>blaf</i>	<i>kus</i>	<i>juich</i>	<i>stop</i>
enkelvoud	<i>maakte</i>	<i>blafte</i>	<i>kuste</i>	<i>juichte</i>	<i>stopte</i>
meervoud	<i>maakten</i>	<i>blaften</i>	<i>kusten</i>	<i>juichten</i>	<i>stopten</i>

hele werkwoord	leren	wandelen	wonen
stam	<i>leer</i>	<i>wandel</i>	<i>woon</i>
enkelvoud	<i>leerde</i>	<i>wandelde</i>	<i>woonde</i>
meervoud	<i>leerden</i>	<i>wandelden</i>	<i>woonden</i>

Aanbieden

U kunt laten ‘raden’ wanneer ‘te(n)’ wordt gebruikt; uw leerlingen kennen de ‘kofschipregel’ immers al van de regelmatige voltooid deelwoorden (zie hoofdstuk 4 § 1.2.1).

Geef een reeks voorbeelden in een overzichtelijke lay-out.

Deze vormen zullen receptief (voor het herkennen van het oorspronkelijke werkwoord) weinig problemen geven.

1.1.2 Sterke werkwoorden

Enkelvoud: de stam met een veranderde klinker.

Meervoud: het hele werkwoord met een veranderde klinker, eindigt dus op ‘-en’

hele werkwoord	rijden	kiezen	eten	drinken
stam	<i>rijd</i>	<i>kies</i>	<i>eet</i>	<i>drink</i>
enkelvoud	<i>reed</i>	<i>koos</i>	<i>at</i>	<i>dronk</i>
meervoud	<i>reden</i>	<i>kozen</i>	<i>aten</i>	<i>dronken</i>

1.1.3 Onregelmatige werkwoorden

Veel veranderingen t.o.v. stam en het hele werkwoord.
Het meervoud eindigt op -en

hele werkwoord	zijn	hebben	kopen	doen	gaan
stam		heb	koop	doe	ga
enkelvoud	was	had	kocht	deed	ging
meervoud	waren	hadden	kochten	deden	gingen

Aanbieden

De in deze paragrafen gegeven regels zijn met name voor het leren herkennen en juist begrijpen van zinnen in de onvoltooid verleden tijd (receptief). De termen *zwak*, *sterk* en *onregelmatig* zijn uiteraard niet van belang. Wat telt is dat uw leerlingen weten dat er drie manieren zijn om van de onvoltooid verleden tijdsvorm terug naar de grondvorm te redeneren.

In sommige grammatica's en leergangen wordt ingegaan op het systeem van klinkerverandering bij sterke werkwoorden. Dit geeft echter weinig houvast voor uw leerlingen. Wat moet men bijvoorbeeld concluderen voor de stamvocaal /ee/ naar aanleiding van de volgende voorbeelden?

eten – at – aten – gegeten
 vergeten – vergat – vergaten – vergeten
 breken – brak – braken – gebroken
 steken – stak – staken – gestoken
 bewegen – bewoog – bewogen – bewogen

Pas later besteedt u aandacht aan het verschil onvoltooid verleden tijd – voltooid tegenwoordige tijd. Het kunnen herkennen en hanteren van frequente vormen van beide tijden volstaat.

Oefenen

Laat leerlingen in hun eigen woordenschrift werkwoorden noteren met vervoeging. U kunt uw leerlingen een kant en klare lijst met de vervoeging van veel voorkomende werkwoorden geven, zelf laten aanleggen geeft echter waarschijnlijk meer leerrendement.

Laat zien hoe ze de vervoeging van werkwoorden kunnen opzoeken in een woordenboek (zie ook pagina 61).

Voor de eigen productie van de leerlingen verwachten we in het begin alleen van frequente werkwoorden de onvoltooid verleden tijd. Aangezien men niet aan het hele werkwoord kan zien tot welke categorie een werkwoord hoort, zijn leerlingen het meest gebaat bij het advies van elk werkwoord de verleden tijd (en voltooid tijd) te leren (de weg van woordjes leren in plaats van de weg van grammatica).

2 Half gevorderden

2.1 Wanneer wordt deze vorm gebruikt

We gebruiken de onvoltooid verleden tijd om te vertellen over het verleden.

1. Over een gewoonte
Vroeger **kwam** op zondag altijd mijn opa naar ons toe. Hij **bracht** dan snoepjes mee.
2. Voor een beschrijving
Ik **woonde** vroeger in een klein dorp in Egypte.
Het dorp **lag** langs de Nijl.
Er **waren** wat boerderijtjes, en een stuk of twintig huizen.
In het midden **was** een plein met rondom winkeltjes.
Daar **stond** ook ons schooltje.
3. Voor een serie opeenvolgende handelingen
Als de tarwe rijp **was**, **hadden** we het erg druk.
Eerst **moesten** we maaien, daarna **verzamelden** we alle tarwe op karren.
Daarmee **gingen** we naar de dorsvloertjes naast onze boerderij. Daar **stonden** we dan de rest van de dag in de brandende zon te dorsen.

2.2 Verschil met de voltooid tegenwoordige tijd

Zie hoofdstuk 4 § 2.3.

2.3 Spellingskwesties

Aanbieden

Misschien moet u weer even aandacht besteden aan de spelling. Ook bij de enkelvoud- en meervoudvormen van de onvoltooid verleden tijd van sterke werkwoorden, treedt weer de wisseling van het aantal klinkers en medeklinkers op, en de *f-v* en *s-z* kwestie (zie hoofdstuk 3 § 1.3):

keek – keken

schreef – schreven

bleef – bleven
 koos – kozen
 rees – rezen
 had – hadden
 begon – begonnen
 etc.

Merk op dat er onregelmatigheden zijn (zoals ook bij sommige meervouden van zelfstandige naamwoorden, zie hoofdstuk 9 § 1.3)

at (<i>korte a</i>)	aten (<i>lange a</i>)
kwam	kwamen
las	lazen
etc.	

Besteed ook aandacht aan de *dubbele t* en *d* wanneer, bij een regelmatig of zwak werkwoord, de stam eindigt op *t* of *d*, en *te(n)* of *de(n)* worden toegevoegd:

Stam	Onvoltooid verleden tijd
antwoord	antwoordde, antwoordden
ontmoet	ontmoette, ontmoetten

3 Gevorderden

3.1 Afwisseling voltooid tegenwoordige tijd en onvoltooid verleden tijd

Zie hoofdstuk 4 § 3.2.

3.2 Nog enkele gebruiksaspecten

Men kan de onvoltooid verleden tijd ook gebruiken bij een voorwaarde of een ‘onwerkelijkheid’:

Als ik veel geld **had**, **kocht** ik een Rolls Royce.

Als mijn moeder nu nog **leefde**, **was** ze nu 82 jaar.

Na ‘toen’ ‘terwijl’ en ‘vroeger’ wordt bijna altijd de onvoltooid verleden tijd gebruikt en niet de voltooid tijd:

Toen Mohammed klein **was**, **woonde** hij in Egypte.

Terwijl wij het graan **dorsten**, **bereidde** mijn moeder een feestmaal.

Vroeger **hadden** we karren met muilezels ervoor, maar nu hebben we een tractor.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Onvoltooid verleden tijd / imperfectum

Ook wel de ‘gewone verleden tijd’ genoemd. In de voorbeeldtekst aan het begin van dit hoofdstuk zijn de onvoltooid verleden tijdsvormen cursief gedrukt.

Zwak / regelmatig werkwoord

Kenmerkt zich door het behoud van de stamklinker en het gebruik van vaste uitgangen in de onvoltooid verleden en voltooid tijd.

maken, maakte, maakten, gemaakt

Sterk werkwoord

Kenmerkt zich door de verandering van de stamklinker en het ontbreken van vaste uitgangen in de onvoltooid verleden en voltooid tijd.

buigen, boog, bogen, gebogen

Onregelmatig werkwoord

Werkwoord dat niet volgens bepaalde regels wordt vervoegd. In veel gevallen veranderen medeklinkers in de stam.

N.B.: In andere talen (Spaans, Frans, Engels) bestaan de termen ‘zwak’ en ‘sterk’ niet, alleen de tweedeling ‘regelmatig’ ‘onregelmatig’.

6 Werkwoorden passief

En ineens was ie er: Koning Winter! Er *werd* het afgelopen weekend al volop *geschaatst* in de regio. Politie en Brandweer waarschuwen echter dat er op de diepere plassen, zoals de Berendonck en de Bisonbaai, beslist niet zonder gevaar *kan worden geschaatst*. Ook het ijs op het Wylermeer is niet betrouwbaar: daar *is* zaterdag een jongen van 12 door het ijs gezakt en door omstanders uit het koude water *gehaald*. De eerste schaatswedstrijd op natuurijs *wordt* morgen *gehouden* in Hoogeveen.

Nu de vorst in het land is, *wordt* er voorlopig niet *gewerkt* aan de nieuwbouw van de Hogeschool. Het gebouw *is ontworpen* door LIAG architecten en bouwadviseurs in Den Haag. Het is te hopen dat ons geen strenge winter wacht, want de nieuwbouw *moet* eind mei *worden opgeleverd*.
(De Brug 2003)

1 Beginners

In de meeste leergangen voor beginners komt het *passief* nog niet voor.

2 Half gevorderden

2.1 Introductie passieve vorm

In een *passieve zin* wordt de handelende persoon in een '**doorbepaling**' of zelfs helemaal **niet** genoemd. De handelende persoon is, grammaticaal gesproken, niet het onderwerp van de zin, zoals te zien is in onderstaande zinnen:

Er werd het afgelopen weekend al volop geschaatst.
(handelende persoon/personen: niet genoemd, onderwerp: Er)

Een jongen van 12 is **door omstanders** uit het koude water gehaald.
(handelende personen: omstanders, onderwerp: een jongen van 12)

Het gebouw is ontworpen **door LIAG architecten** in Den Haag.
(handelende personen: LIAG architecten, onderwerp: het gebouw)

De nieuwbouw moet eind mei worden opgeleverd.
(handelende persoon/personen: niet genoemd, onderwerp: de nieuwbouw)

Gebruik

Het passief wordt gebruikt wanneer de handelende persoon:

- niet bekend is. In de eerste van bovenstaande zinnen is de handelende persoon niet bekend. We weten niet precies wie er hebben geschaatst.
- minder interessant wordt geacht dan een andere te noemen persoon of zaak in de zin. In de tweede van bovenstaande zinnen worden de handelende personen, ‘omstanders’, minder belangrijk geacht dan het slachtoffer, ‘een jongen van 12’.
- bekend wordt verondersteld. In de laatste van bovenstaande zinnen wordt de handelende persoon bekend verondersteld: ‘de aannemer’ zal het gebouw op tijd moeten opleveren.

N.B. Een aardig inzicht in functie en gebruik van het passief geeft ook het feit dat in sommige talen, bijvoorbeeld het Arabisch, zoiets als een ‘doorbepaling’ onmogelijk is in een passieve zin. Als het kennelijk toch van belang is de handelende persoon te noemen, kan er alleen maar een actieve zin worden gebruikt.

Vorm

- De onvoltooid tegenwoordige tijd van het passief wordt gevormd door een vorm van het werkwoord *worden* (als *persoonsvorm*) en een (*voltooid*) *deelwoord*.
- In principe staat het deelwoord aan het einde van de zin, maar het mag gevolgd worden door een woordgroep die begint met een prepositie (zie hoofdstuk 1 § 2.2).

In onderstaande zinnen zijn de werkwoordsvormen die samen maken dat de zin als een ‘passief’ moet worden beschouwd, gecursiveerd:

De eerste schaatswedstrijd op natuurijs *wordt* in Hoogeveen *gehouden*.

De eerste schaatswedstrijd op natuurijs *wordt gehouden* in Hoogeveen.

Vanwege de vorst *wordt* er niet aan de nieuwbouw van de Hogeschool *gewerkt*.

Vanwege de vorst *wordt* er niet *gewerkt* aan de nieuwbouw van de Hogeschool.

- Wanneer een passieve zin geen grammaticaal onderwerp heeft, wordt ‘er’ gebruikt op de plaats van het onderwerp (zie ook hoofdstuk 12 § 2.3)

Er wordt niet gewerkt.

Er wordt volop geschaatst.

Er wordt gewaarschuwd niet op de diepe plassen te gaan schaatsen.

Aanbieden

Van het passief wordt gezegd dat het een lastige, ondoorzichtige structuur is, waarbij een duidelijke relatie tussen vorm en betekenis ontbreekt (Kuiken 1999). Dat maakt het minder waarschijnlijk dat taalleerders de structuur spontaan zullen oppikken. Het zal dus lastig zijn voor de introductie van het passief aan te haken bij uitingen van uw leerlingen, zoals bij andere onderwerpen in dit boek wordt geadviseerd.

Oefenen

Vooraf oefeningen met betrekking tot een juiste interpretatie zijn van belang. Met productieve oefeningen leert u uw leerlingen een trucje, dat zij snel genoeg door zullen hebben. Het probleem is de juiste interpretatie van passieve zinnen, met name wanneer er geen handelende persoon wordt genoemd. Bovendien zouden uw leerlingen de passieve vorm niet gaan gebruiken in spontane taal als zij niet goed aanvoelen wanneer dat kan (zie ook § 2.3).

Op zinsniveau: U kunt de functie van het passief duidelijk maken door passieve zinnen naast actieve zinnen te zetten, en te vragen: met wie voelt de spreker het meest mee. In wie is de spreker meer geïnteresseerd:

a. de jongen of de omstanders?

Passief

Een jongen van 12 wordt door omstanders uit het water gehaald.

Actief

Omstanders halen een jongen van 12 uit het water.

b. de vader of de arts?

Passief

Mijn vader wordt vandaag door een arts geopereerd.

Actief

Een bekende arts opereert mijn vader vandaag.

c. de mensen of de directie?

Passief

Vijf mensen van onze afdeling worden door de directie ontslagen.

Actief

De directie ontslaat vijf mensen van onze afdeling.

Op tekstniveau: Leg de leerlingen een (korte) tekst voor, en laat vaststellen welke zinnen passief zijn. Laat uw leerlingen duidelijk maken waarom in die zinnen een passief gebruikt is. Waar gaat de aandacht naar uit? Wat is bijzaak? Wie is de handelende persoon? Waar komt de aandacht te liggen wanneer de zin actief gemaakt wordt?

2.2 Onvoltooid verleden tijd en voltooid tegenwoordige tijd van het passief

In het stukje tekst aan het begin van dit hoofdstuk staat een zin in de onvoltooid verleden tijd van het passief, namelijk:

Er *werd* het afgelopen weekend al volop *geschaatst* in de regio.

Daar staan ook twee zinnen in de voltooid tegenwoordige tijd van het passief, namelijk:

Een jongen van 12 *is* door omstanders uit het koude water *gehaald*.

Het gebouw *is* door LIAG architecten *ontworpen*.

Dus:

De onvoltooid verleden tijd wordt gevormd door ‘werd’ of ‘werden’ + voltooid deelwoord.

De voltooid tegenwoordige tijd wordt gevormd door een vorm van ‘zijn’ + voltooid deelwoord.

Let op dat uw leerlingen niet elke vorm met ‘is’ gaan interpreteren als een voltooid passief. Het kan immers ook om een actieve zin in de voltooid tegenwoordige tijd gaan. Vergelijk:

Passief: Hij is uit het water gehaald (‘hij’ is niet de handelende persoon).

Actief: Hij is door het ijs gezakt (‘hij’ is de handelende persoon).

2.3 Productie

Oefenen

Als uw leerlingen receptief voldoende vertrouwd zijn met het passief, gaat u meer aandacht besteden aan de productie van passieve vormen. Hoger opgeleide volwassenen zullen zelf misschien sneller proberen het passief te gebruiken, omdat zij een vergelijkbare vorm kennen uit hun eigen taal, of nodig hebben, bijvoorbeeld voor rapporten of onderzoeksverslagen. Maar ook degenen die niet uit zichzelf het passief gaan gebruiken, kunt u ertoe stimuleren, zodat zij Nederlands van een meer ‘volwassen’ niveau gaan produceren.

Een indicatie dat uw leerlingen toe zijn aan productieve toepassing van het passief kan de volgende zijn: zij willen dat de meeste aandacht uitgaat naar een ander zinsdeel dan het onderwerp, en plaatsen het vooraan de zin. Gevolg: een actieve hoofdzin met inversie (zie hoofdstuk 1 § 1.3). Deze structuur is echter niet geschikt wanneer het naar voren gehaalde zinsdeel het lijdend voorwerp is. Zulke zinnen zijn -zeker in gesproken taal- moeilijk op de juiste manier te interpreteren. Er moet een passiefconstructie worden gebruikt.

Voorbeeld 1

Actieve zin: Omstanders haalden een jongen uit het water.

Met inversie: Een jongen haalden omstanders uit het water.

Passieve zin: Een jongen werd door omstanders uit het water gehaald.

Voorbeeld 2

Een leerling moest een verslag over een lezing schrijven, en begon haar verslag als volgt:

Wij hebben vandaag een lezing gevolgd over verzuiling.
De lezing gaf meneer De Boer.

Blijkbaar wilde zij de aandacht van de lezer meer laten uitgaan naar ‘de lezing’ dan naar ‘meneer De Boer’. Zij had een passiefconstructie moeten gebruiken:

De lezing werd door meneer De Boer gegeven.

Leg uw leerlingen bijvoorbeeld de volgende situatie voor: zij moeten een commentaartekst schrijven bij een film over een chirurg en een beroemde patiënt (een bekende filmacteur). Er zijn twee mogelijkheden: de film gaat over de chirurg of over de patiënt. In het eerste geval zien we wat de chirurg allemaal doet, in het tweede wat er met de patiënt gebeurt. U kunt iets dergelijks bedenken voor een situatie die uw leerlingen het meest aanspreekt. Een ander voorbeeld: een crècheleidster en de aan haar toevertrouwde kinderen.

3 Gevorderden

3.1 Passief met modale hulpwerkwoorden

In het stukje tekst aan het begin van dit hoofdstuk staan twee passieve zinnen waarin ook nog een modaal hulpwerkwoord wordt gebruikt. Het hulpwerkwoord is de *persoonsvorm*, ‘worden’ staat aan het einde van de zin, samen met het voltooid deelwoord. De volgorde van deze twee werkwoordsvormen is vrij.

Op de Berendonck *kan* niet zonder gevaar *worden geschaatst*.
Op de Berendonck *kan* niet zonder gevaar *geschaatst worden*.
De nieuwbouw *moet* eind mei *worden opgeleverd*.
De nieuwbouw *moet* eind mei *opgeleverd worden*.

Let ook op de volgorde in de bijzin. Het voltooid deelwoord kan als eerste, óf als laatste in de werkwoordenreeks staan.

De politie waarschuwt dat er op de Berendonck niet *kan worden geschaatst*.
De politie waarschuwt dat er op de Berendonck niet *geschaatst kan worden*.

3.2 Verschil in gebruik voltooid tegenwoordige tijd – onvoltooid verleden tijd

In het passief legt de onvoltooid verleden tijd (met ‘werd’) meer nadruk op *de handeling*.

Ik liep gisteren over het strandje bij het Wylermeer. Ter hoogte van het eilandje was het een drukte van belang. Toen ik dichterbij kwam zag ik dat er net een jongen uit het water *werd gehaald*.

De voltooid tegenwoordige tijd wordt gebruikt als de nadruk meer op *het resultaat* ligt.

De nieuwbouw van de Hogeschool loopt achter op schema. Het dak had er al op moeten zitten, maar dat is niet het geval. Door de strenge winter *is* er weken achter elkaar niet *gewerkt*.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Passief / lijdende vorm

Traditioneel wordt de lijdende vorm zo uitgelegd: het *lijdend voorwerp* van de actieve zin (bedrijvende vorm) wordt *onderwerp* van de passieve zin. Het gezegde bevat een vorm van worden en een passief deelwoord. Het onderwerp van de actieve zin komt terug in een zogenaamde ‘door-bepaling’.

De man kust *het meisje*.

Het meisje wordt door de man gekust.

Lijdend voorwerp

(zie hoofdstuk 4 en 7)

7 Persoonlijke voornaamwoorden

1 Beginners

1.1 Persoonlijke voornaamwoorden als onderwerp

M.: Dag, *ik* ben Marijke.
 L.: Hallo, *ik* ben Lieve.
 M.: Lieve? Dat klinkt Belgisch; kom *je* uit België?
 L.: Ja, dat klopt. *Ik* ben Belgische.
 M.: En waar kom *je* vandaan?
 L.: Uit Antwerpen. En waar kom *jij* vandaan?
 M.: Uit Amsterdam.

V.R.: Goedenavond. Zit hier al iemand?
 M.V.: Nee hoor. Meestal zit meneer Gerritsen hier, maar *hij* komt vanavond niet. Gaat *u* zitten.
 V.R.: Dank u. *Ik* ben Venzio Ragni.
 M.R.: Mevrouw Vos. Prettig met u kennis te maken. Woont *u* ook hier in Utrecht?
 V.R.: Nee, *ik* kom uit Zeist.

(Kennedie 2001)

In bovenstaande voorbeelden zijn de *persoonlijke voornaamwoorden* gecursiveerd.

Overzicht van persoonlijke voornaamwoorden als *onderwerp* van zinnen.

	met nadruk	zonder nadruk
eerste persoon	enkelvoud	
tweede persoon	ik	–
	jij	je
	u	–
derde persoon	hij (m)	(ie)
	zij (v)	ze
	het	('t)
eerste persoon	meervoud	
tweede persoon	wij	we
derde persoon	u / jullie	
	zij	ze

1.1.1 Formeel – informeel

Het formele ‘u’ wordt gebruikt wanneer men spreekt tegen een volwassen persoon of personen die men niet kent.

Meestal spreekt men die persoon ook aan met ‘meneer’ of ‘mevrouw’.

Er is sprake van sociale afstand.

Het wordt ook gebruikt tegen meerdere personen. Wanneer ‘u’ als onderwerp optreedt, staat de persoonsvorm in het enkelvoud (zie hoofdstuk 3 § 1.2.4).

Goedemorgen dames en heren, *komt u* verder!

U hebt u aangesloten bij de rondleiding langs de actuele tentoonstelling.

Wanneer *u* vragen *hebt*, *stelt u* die dan gerust.

Het informele ‘jij’ wordt gebruikt wanneer men spreekt tegen

– jonge mensen, ook wanneer men ze niet kent.

– mensen die men kent en met wie men zich verbonden voelt: familie, vrienden, collega’s.

Er is dus weinig of geen sociale afstand.

Aanbieden

Veel voorbeelden zijn nodig om bij tweede taalleerders een gevoel te ontwikkelen voor het onderscheid tussen formeel en informeel. In sommige grammaticanaslagwerken wordt het woord ‘respect’ gebruikt. Dat lijkt echter geen duidelijke omschrijving. Kinderen spreken meestal hun ouders en grootouders, maar ook hun onderwijzer, aan met ‘je’ en ‘jij’, omdat zij zich met hen verbonden, vertrouwd, voelen, er is geen sociale afstand. Het zegt niets over het al dan niet hebben of tonen van respect. Om dezelfde redenen gebeurt het vaak dat een werknemer ‘je’ en ‘jij’ zegt tegen zijn meerdere, een onderwijzer tegen het schoolhoofd etc. Een algemeen advies om bij twijfel ‘u’ te zeggen is het veiligst. De aangesprokene kan dan eventueel aangeven dat hij dit niet nodig vindt.

1.1.2 Met en zonder nadruk

Sommige voornaamwoorden hebben twee vormen, een vorm met nadruk en een vorm zonder nadruk. De vorm met nadruk wordt bijvoorbeeld gebruikt wanneer in de zin een contrast wordt uitgedrukt. Bijvoorbeeld:

Ik kom uit Antwerpen. Waar kom *jij* vandaan? (contrast tussen ‘ik’ en ‘jij’)

Wij komen uit Iran, en *jullie*? (contrast tussen ‘wij’ en ‘jullie’)

Als voornaamwoorden zonder nadruk zijn, kunnen beide vormen worden gebruikt:

Waar kom *je* / *jij* vandaan? (Er is geen contrast)

De onbeklemtoonde vormen die tussen haakjes staan, komen wel voor in gesproken taal, maar worden over het algemeen niet geschreven.

Woont ie al in zijn nieuwe huis?

Aanbieden en oefenen

Het is noodzakelijk aan deze gesproken onbeklemtoonde voornaamwoorden voldoende aandacht te besteden. Uw leerlingen moeten ze leren verstaan, om zo hun luistervaardigheid te vergroten. Laat dialogen horen waarin de sprekers onbeklemtoonde vormen gebruiken en laat uw leerlingen de betreffende (delen van) zinnen opschrijven. Wanneer uw leerlingen deze vormen zelf gebruiken zal dit hun verstaanbaarheid vergroten.

1.2 Persoonlijke voornaamwoorden, niet als onderwerp

persoon 1: Goedemorgen!
 persoon 2: Goedemorgen Jan, hoe is het *met jou*?
 persoon 1: Goed, en *met jou*?
 persoon 2: Ook goed. Jan, ik wil *je* voorstellen aan een nieuwe collega, Maarten de Jong.
 Hij gaat *ons* helpen met dat nieuwe project.
 Ik wil *hem* ook even voorstellen aan Anita.
 Heb jij *haar* al gezien?

Overzicht:

	met nadruk	zonder nadruk
eerste persoon	enkelvoud	
tweede persoon	mij	me
	jou	je
	u	–
derde persoon	hem (m)	(‘m)
	haar (v)	(d’r of ‘r)
	het	(‘t)
eerste persoon	meervoud	
tweede persoon	ons	
	jullie	
	u	
derde persoon	hen, hun	ze

Deze voornaamwoorden worden gebruikt

- als lijdend voorwerp
 Marijke de Vries stelt *de nieuwe collega* voor.
 Marijke de Vries stelt *hem* voor.
- als meewerkend voorwerp
 Jan Hendrix geeft *de nieuwe collega* een hand.
 Jan Hendrix geeft *hem* een hand.
- na een voorzetsel
 Dag Jan, hoe gaat het *met jou*?
 Maarten, zie jij Anita zo meteen? Zou je deze kopieën *aan haar* willen geven?
 Zie jij Anita en Ans zo meteen? Geef jij deze kopieën even *aan hen*?
- ‘Hen’ wordt gebruikt voor personen als *lijdend voorwerp*.
 Ik heb *Anita en Ans* nog niet gezien.
 Ik heb *hen* nog niet gezien.
- ‘Hun’ wordt gebruikt voor personen als *meewerkend voorwerp*.
 Maarten de Jong geeft *al zijn nieuwe collega’s* een hand.
 Maarten de Jong geeft *hun* een hand.

Aanbieden

Men kan beginnen met het behandelen van de persoonlijke voornaamwoorden als nieuw vocabulaire. Later volgt enige uitleg. Dit kunt u afhankelijk laten zijn van de moedertaal van uw leerlingen. In allerlei talen komen verschillende woorden of vormen voor voor verschillende grammaticale functies, denk bijvoorbeeld aan het Duits: *mich* en *dich* als lijdend voorwerp en *mir* en *dir* als meewerkend voorwerp. Maar voor alle taalleerders geldt dat er verwarring kan ontstaan over vormen die uiterlijk gelijk zijn, maar toch wezenlijk verschillen. Een voorbeeld vindt u in de paragraaf ‘bezittelijke voornaamwoorden’.

De uitleg met behulp van de termen lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp is vooral voor u bedoeld. Deze termen zijn niet nuttig voor leerlingen die in hun eigen taal niet grammaticaal onderlegd zijn.

Merk op dat de meeste Nederlanders zelf geen verschil meer maken tussen ‘hun’ en ‘hen’. Besteed er daarom met uw leerlingen ook niet teveel tijd aan. Er zijn echter leerlingen die ernaar vragen. U kunt er dan individueel aandacht aan besteden.

1.2.1 Met en zonder nadruk

Ook deze voornaamwoorden hebben soms twee vormen, een met en een zonder nadruk. De vorm met nadruk wordt vooral gebruikt wanneer er in de zin sprake is van contrast. Dit geldt ook voor de voornaamwoorden die geen onderwerp zijn:

Met *mij* gaat het goed, en met *jou*?

Als voornaamwoorden zonder nadruk zijn, kunnen beide vormen worden gebruikt:

Hoe gaat het met *je* / *jou*? (Er is geen contrast)

De onbeklemtoonde voornaamwoorden die geen onderwerp zijn, kunnen niet op de eerste plaats in de zin staan.

Wél: Ik geef *ze* een hand. (Ze = geen onderwerp)

Niet: *Ze* geef ik een hand.

1.3 Bezittelijke voornaamwoorden

Mevrouw Woidich spreekt een beetje Nederlands, want *haar* dochter Lena woont bij een familie in Zutphen.

Zij is met *haar* man bij hen op bezoek.

Ze zijn blij *hun* dochter weer te zien.

De gastmoeder zegt: 'Maakt u zich geen zorgen. Wij verzorgen *haar* net zo goed als *onze* eigen kinderen.'

In bovenstaande voorbeelden zijn de *bezittelijke voornaamwoorden* gecursiveerd.

Overzicht:

	bezitter	met nadruk	zonder nadruk
eerste persoon	enkelvoud		
tweede persoon	ik	mijn	(m'n)
	je / jij	jouw	je
	u	uw	–
derde persoon	hij, een man	zijn (m)	(z'n)
	ze / zij, een vrouw	haar (v)	('r of d'r)
eerste persoon	meervoud		
tweede persoon	we / wij	ons / onze	–
	jullie	jullie	je
	u	uw	–
derde persoon	zij / ze	hun	–

Het verschil tussen ons en onze:

- ons wordt gebruikt in combinatie met een 'het-woord' (zie hoofdstuk 8)
- onze wordt gebruikt in combinatie met een 'de-woord' (zie hoofdstuk 8) en een zelfstandig naamwoord in het meervoud.

Wij zorgen voor haar als was ze *ons* eigen *kind*.

Wij zorgen voor haar als voor *onze* eigen *dochter*.

Wij zorgen voor haar als voor *onze* eigen *kinderen*.

‘Je’ wordt vaak gebruikt in plaats van ‘jullie’ als bezittelijk voornaamwoord. Vooral wanneer ‘jullie’ in dezelfde zin in een andere functie optreedt, en beide ‘jullie’s’ naast elkaar zouden verschijnen.

Hebben *jullie je* boeken bij je?

Ik geef *jullie je* boeken morgen.

Aanbieden

Al voordat bezittelijke voornaamwoorden worden geïntroduceerd, kan bezit worden uitgedrukt door ‘van + naam’ of ‘van + een van de vormen uit § 1.2 van dit hoofdstuk’.

Dit boek is *van Jan*.

Dit boek is *van hem*.

Is dit boek is *van mij of van jou*?

De bezittelijke voornaamwoorden zouden kunnen worden aangeboden als nieuw vocabulaire. Bedenk echter dat er woorden zijn die dezelfde verschijningsvorm hebben, maar verschillen in betekenis, hetgeen weer verdere grammaticale consequenties heeft. Een voorbeeld is ‘je’. Leerlingen die geleerd hebben dat de persoonsvorm vóór ‘je’ géén ‘-t’ krijgt (zie hoofdstuk 3), vragen zich af waarom er dan wel een ‘-t’ volgt voor het onderwerp ‘je vader’. Vergelijk:

Kom je ook? = Kom jij ook?

Komt je vader ook? = Komt jouw vader ook?

Inzicht in de verschillende functies van ‘je’ is dan noodzakelijk.

De vorm van de uitleg is wellicht ook afhankelijk van de moedertaal van uw leerlingen. Bezittelijke voornaamwoorden zijn gekoppeld aan het geslacht van de bezitter, niet aan het geslacht van het ‘bezit’. Dit kan met name moeilijkheden opleveren bij ‘zijn’ en ‘haar’. In onderstaande voorbeelden is de ene keer de bezitter mannelijk, en daarom wordt ‘zijn’ gebruikt; in het tweede voorbeeld is de bezitter vrouwelijk, en daarom wordt ‘haar’ gebruikt. In beide voorbeelden is het ‘bezit’ echter vrouwelijk.

Bezitter

Bezit

Meneer Schmidt kust *zijn* dochter.

Mevrouw Schmidt kust *haar* dochter.

In sommige talen, bijvoorbeeld het Frans, richt het bezittelijk voornaamwoord zich naar het ‘bezit’. Wanneer in die talen in bovenstaande voorbeelden dochter zou worden vervangen door zoon, zou er dus een ander bezittelijk voornaamwoord moeten worden gebruikt. Wijs uw leerlingen erop dat dit in het Nederlands niet zo is.

1.4 Wederkerende voornaamwoorden

Ik sta om half zeven op en dan ga ik douchen. Ik kleed *me* aan en maak het ontbijt klaar voor mijn man en kinderen.
En u, kleedt u *zich* altijd meteen aan?

In bovenstaande voorbeelden zijn de *wederkerende voornaamwoorden* gecursiveerd. Dit voornaamwoord verwijst naar het onderwerp van de zin.

Vergelijk:

Ik kleed *me* aan.

Ik kleed de kinderen aan.

‘Me’ in de eerste zin verwijst naar het onderwerp ‘ik’.

Veel werkwoorden hebben een vast wederkerend voornaamwoord bij zich:

haasten Jan staat altijd te laat op. Iedere morgen moet hij zich haasten.

vergissen Wij hebben ons vandaag vergist. We zijn om zeven uur opgestaan, maar het is zondag!

Overzicht:

	onderwerp	wederkerend voornaamwoord
eerste persoon tweede persoon derde persoon	enkelvoud ik je / jij u hij, een man ze / zij, een vrouw	me je zich / u zich zich
eerste persoon tweede persoon derde persoon	meervoud we / wij jullie ze / zij	ons je zich

Aanbieden

De term ‘reflexief’ kan handig zijn: het bewuste woord reflecteert het onderwerp. De persoonsvorm vormt als het ware de spiegel.

Wanneer in de leergang die u gebruikt de wederkerende voornaamwoorden en werkwoorden aan de orde zijn, besteedt u dan naast de vorm van het wederkerend voornaamwoord ook kort tijd aan de plaats ervan. Het staat in gewone hoofdzinnen direct achter de persoonsvorm, in hoofdzinnen met inversie na het onderwerp. U kunt de leerlingen vragen deze regel zelf te formuleren nadat u reeksen voorbeelden hebt gegeven.

De jongen Hij Hij	haast moet trekt	zich zich zich	naar school. haasten, hij is al laat. niets aan van de verkeersregels.
S	PV	↑	Rest

Iedere dag Vaak Dan	moet heeft ergert	hij hij zijn vader	zich zich zich.	haasten, hij staat altijd te laat op. niet eens gewassen.
I	PV	S	↑	Rest

2 Half gevorderden

2.1 Verwijzen naar een zaak

Persoonlijke voornaamwoorden worden ook gebruikt om te verwijzen naar ‘dingen’ of ‘zaken’.

Als onderwerp:

- Met ‘hij’ wordt verwezen naar ‘de-woorden’ in het enkelvoud.
- Met ‘het’ wordt verwezen naar ‘het-woorden’ in het enkelvoud.
- Met ‘ze’ wordt verwezen naar zelfstandige naamwoorden in het meervoud.

De tafel is wit.

Het boek is interessant.

De tafels zijn wit.

De boeken zijn interessant.

Hij is wit.

Het is interessant.

Ze zijn wit.

Ze zijn interessant.

Niet als onderwerp:

- Met ‘hem’ wordt verwezen naar ‘de-woorden’ in het enkelvoud.
- Met ‘het’ wordt verwezen naar ‘het-woorden’ in het enkelvoud.
- Met ‘ze’ wordt verwezen naar alle zelfstandige naamwoorden in het meervoud.

De tafel is wit.

Het boek is interessant.

Ik heb *hem* wit geschilderd.

Onze hoogleraar heeft *het* geschreven.

De tafels zijn wit.

Ik heb ze wit geschilderd.

De boeken zijn interessant.

Ik heb ze nog niet gelezen.

Woorden zijn volgens het woordenboek weliswaar ‘mannelijk’ of ‘vrouwelijk’, maar de meeste Nederlanders zijn zich hiervan niet bewust. In alledaags taalgebruik wordt vooral met ‘hij’ en ‘hem’ verwezen naar zaken.

Verfijning van de regel: In officiële schrijftaal en ‘verzorgd’ taalgebruik wordt wel onderscheid gemaakt. Bij verwijzing naar woorden die een organisatie, instelling of vereniging aanduiden, wordt ‘zij’ of ‘haar’ gebruikt.

De regering moet *haar* taken zo goed mogelijk uitvoeren.

Die organisatie zit in ernstige problemen. *Ze* moet dertig werknemers ontslaan.

2.2 Persoonlijke voornaamwoorden, niet persoonlijk gebruikt

Wanneer niet iemand in het bijzonder wordt bedoeld, maar ‘mensen in het algemeen’, kunnen er drie voornaamwoorden worden gebruikt.

- *je* veronderstelt een persoon in het algemeen. De spreker kan zich met die persoon identificeren. Het wordt ook vaak gebruikt in plaats van ‘ik’. De spreker neemt dan enige afstand van zijn eigen verhaal.
Gisteren ging ik mijn kerstboodschappen doen bij de supermarkt.
Als *je* dan al die mensen ziet met volgeladen karren, dan krijg *je* de neiging om *jezelf* te beperken tot brood en kaas.
- *ze* veronderstelt meer dan één persoon in het algemeen. De spreker hoeft zich niet met die personen te kunnen identificeren.
Ze zeggen dat het typisch Nederlands is om konijn te eten met kerst, maar volgens mij is dat onzin.
- *men* veronderstelt mensen in het algemeen. Het doet nogal formeel aan, en wordt dan ook vaker in de schrijftaal gebruikt.
In Nederland gaat *men* uit van de gelijkheid van de verdachte en de Staat.

In de spreektaal worden vooral ‘je’ en ‘ze’ gebruikt.

2.3 Andere manieren om bezit uit te drukken

Behalve met bezittelijke voornaamwoorden kan bezit ook nog uitgedrukt worden op de hieronder genoemde drie manieren. De eerste kan alleen gebruikt worden voor de derde persoon.

- Naam van de bezitter + s
- Naam van de bezitter + 's wanneer de naam op een klinker eindigt
- Naam van de bezitter + ' wanneer de naam op een sisklank eindigt

Waar is *Oscars* beer?

Anna's fiets is gestolen.

Kees' vrouw heet Marianne.

Max' broertje heet Theo.

- het / de + bezittelijk voornaamwoord + e.
Het 'bezit' is dan uit de context duidelijk of al eerder ter sprake geweest.
Wiens boek is dit? *Het mijne*?
Is je fiets kapot? Wil je *de mijne* lenen?

N.B.: 'jullie + e' is niet mogelijk.

- die of dat + van + bezitter
Ons huis is wel nieuwer dan *dat van Jan en Cora*.
Elly en ik hebben allebei een bontjas. *Die van mij* is nep, maar *die van haar* is echt.

3 Gevorderden

3.1 Voornaamwoordelijke aanduiding, verwijswwoorden

Persoonlijke voornaamwoorden zijn verwijswwoorden, ze worden gebruikt in plaats van een of meer woorden die eerder in de context zijn genoemd. Maar ook andere woordsoorten worden gebruikt als verwijswwoorden. Daarom is er een apart hoofdstuk aan gewijd, hoofdstuk 14.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Persoonlijk voornaamwoord / personaal pronomen

Woordsoort waarmee een persoon (of dier of zaak) wordt aangeduid.

Voornaamwoorden kunnen ook de vervangers zijn van zelfstandige naamwoorden (zie hoofdstuk 9 en 14).

Eerste persoon

Met de eerste persoon wordt de spreker bedoeld.

Tweede persoon

De tweede persoon is de aangesproken persoon, de luisteraar.

Derde persoon

Met de derde persoon wordt de persoon of zaak bedoeld die niet aanwezig is, dus niet de spreker, of de luisteraar.

Onderwerp / subject

Persoon of zaak die de handeling die in de zin wordt genoemd uitvoert of ondergaat. Te vinden door de vraag: Wie of wat + werkwoord(en).

Lijdend voorwerp / direct object

Met het lijdend voorwerp wordt de persoon of zaak aangeduid die de handeling ondergaat. Het is te achterhalen door de vraag te stellen: Wie of wat + werkwoord + onderwerp.

Meewerkend voorwerp / indirect object

Met het meewerkend voorwerp wordt de persoon aangeduid die iets ontvangt of meemaakt. Het kan alleen in een zin staan als er ook een lijdend voorwerp aanwezig is.

Bezittelijk voornaamwoord / possessief pronomen

Woord dat de bezitter aangeeft van het zelfstandig naamwoord waar het bij hoort.

Wederkerend voornaamwoord / reflexief pronomen

Dit voornaamwoord verwijst naar het onderwerp van de zin.

8

Lidwoorden

Aanwijzende voornaamwoorden

Bijvoeglijke naamwoorden

1 Beginners

1.1 Lidwoorden

Dit is *een* boek. Ik wijs *het* boek aan. Ik pak *het* boek. Ik doe *het* boek open.

Dit is *een* pen. *De* pen ligt op *de* tafel. Ik pak *de* pen. Ik leg *de* pen naast *het* boek.

(Ham e.a. 2001)

De *bepaalde lidwoorden* zijn ‘de’ en ‘het’. Het *onbepaalde lidwoord* is ‘een’. In bovenstaande voorbeelden zijn de lidwoorden gecursiveerd.

De problemen die NT2-leerders met lidwoorden kunnen hebben, bewegen zich op twee vlakken:

1. De of het?

Het is lastig te weten of een zelfstandig naamwoord een ‘de-woord’ of een ‘het-woord’ is. Er zijn wel wat regels, maar die geven op dit niveau weinig houvast. Enkele hanteerbare vuistregels:

- verkleinwoorden (meisje, jongetje, tafeltje, boekje, huisje) zijn altijd ‘het-woorden’
- zelfstandige naamwoorden in het meervoud krijgen altijd ‘de’

Aanbieden

Deze regels kunt u uw leerlingen wel geven. Verder moeten zij in hun eigen woordenschrift bij elk zelfstandig naamwoord het lidwoord noteren en leren.

Leer uw leerlingen de onbeklemtoonde vormen te zeggen, dus ‘t i.p.v. ‘het’ en ‘n i.p.v. ‘één’. Train ze vooral ook in het verstaan ervan.

De term ‘geslacht’ wordt in het NT2-onderwijs doorgaans niet gebruikt. Er wordt meestal gesproken van ‘de-woorden’ en ‘het-woorden’.

Oefenen

Adviseer uw leerlingen woordenboeken te kopen en/of te gebruiken waarbij het geslacht van zelfstandige naamwoorden is aangegeven. Bijvoorbeeld:

- Van Dale, zowel de grote woordenboeken als de handwoordenboeken geven aan: hand <de>, hoofd <het>
- Sommige woordenboeken geven ook aan: appel (m), peer (v), ding (o). voor ‘mannelijke’ (m) en ‘vrouwelijke’ (v) woorden → *de* voor ‘onzijdige’ (o) woorden → *het*

Wanneer uw leerlingen niet over woordenboeken beschikken die deze informatie geven, zorgt u dan voor een Nederlands - Nederlands woordenboek in uw leslokaal. Ook in het Groene Boekje¹ is deze informatie te vinden.

2. Wanneer gebruikt men een lidwoord?

In allerlei talen en taalfamilies bestaan geen equivalenten voor zowel de Nederlandse bepaalde als de onbepaalde lidwoorden. Daardoor is het voor veel anderstaligen moeilijk dit onderscheid aan te voelen en te leren gebruiken. Enkele taalfamilies die voor u als NT2-docent van belang kunnen zijn, worden hier kort genoemd.

Er zijn twee groepen talen te onderscheiden:

- talen die maar één lidwoord hebben, hetzij bepaald, hetzij onbepaald, of talen die het onderscheid bepaald – onbepaald op een andere manier maken (Arabisch, Turks).
- talen die helemaal geen lidwoorden hebben, het onderscheid bepaald – onbepaald wordt niet gemaakt (Indonesisch, Slavische talen). Het zal duidelijk zijn dat voor deze laatste groep deze kwestie het moeilijkst is.

Probeer te achterhalen of het begrip bepaald – onbepaald bestaat in de moedertaal van uw leerlingen. Als dit het geval is, kunt u ernaar verwijzen.

Gebruik

Misschien helpt de volgende omschrijving:

Een spreker of schrijver gebruikt ‘de’ of ‘het’ als hij aanneemt dat de luisteraar/lezer precies weet welke personen of zaken worden bedoeld. Soms zijn de personen of zaken al eerder genoemd, en wordt ernaar verwezen, soms worden ze bekend verondersteld. Als de spreker aanneemt dat de luisteraar ze nog niet kent, niet precies weet wie of wat wordt bedoeld, gebruikt hij ‘een’. Vaak zijn de personen of zaken niet eerder genoemd.

Aanbieden

Aan de hand van sprookjes en vertellingen kan men dit goed laten zien.

Er was eens, lang geleden, *een*⁽¹⁾ oude man die *een*⁽¹⁾ zoon had.

¹ Officiële titel: *Woordenlijst Nederlandse taal*. SDU Uitgevers, Den Haag 1997, Standaard Uitgeverij, Antwerpen 1997.

De ⁽²⁾ zoon was erg ongelukkig, omdat hij geen paard had, en hij wilde graag *een* ⁽³⁾ paard.

De ⁽²⁾ oude man was erg arm, maar hij hield erg veel van zijn zoon.

Hij dacht lang na en eindelijk zei hij tegen zijn zoon: 'Verkoop mij. Dan kun je alles kopen wat je wenst!'

Dus nam de zoon zijn vader mee naar *de* ⁽⁴⁾ markt.

⁽¹⁾ man en zoon zijn niet eerder genoemd. De luisteraar/lezer kent ze nog niet.

⁽²⁾ man en zoon zijn al eerder genoemd, de luisteraar/lezer weet wie er worden bedoeld. In feite zijn de bepaalde lidwoorden hier verwijswwoorden.

⁽³⁾ Er is geen bepaald paard bedoeld, elk paard zou goed zijn.

⁽⁴⁾ De markt: plaats die bekend wordt verondersteld.

1.1.1 Wanneer geen lidwoord?

Onbepaald

Bij een zelfstandig naamwoord dat men niet kan tellen wordt geen onbepaald lidwoord gebruikt. Zo'n zelfstandig naamwoord heeft ook geen meervoud en heeft een algemene betekenis.

Neem jij *koffie*? Ik neem *thee*.

Water is een eerste levensbehoefte.

Geluk is niet te koop.

Een zelfstandig naamwoord in het meervoud kan niet met een onbepaald lidwoord worden gecombineerd.

Ze hebben hier ook *broodjes*.

Spaart u *zegels*?

Bepaald

In sommige talen worden namen van personen, beroepen, steden en landen ook vergezeld van een (bepaald) lidwoord. In Nederland is dit over het algemeen niet zo.

Saskia woont in *Houten*, maar ze studeert in *Utrecht*.

Utrecht ligt in het midden van *Nederland*.

Uitzondering op deze regel: De Verenigde Staten.

1.2 Bijvoeglijke naamwoorden

Gratis *Franse* les door *Frans* meisje als je voor haar een *leuke* kamer weet in Nijmegen. Mijn *huidige* kamer is te *klein*.

Flat te huur in Utrecht centrum, met woonkamer, 3 slaapkamers, *open* keuken, badkamer met douche en toilet, en een *groot* balkon.

Maak uw kast nog functioneler met een *ruim* tv-meubel op wielen of een extra *ruime* tv-plank van 51 centimeter. (Ham e.a. 2001)

In bovenstaande voorbeelden zijn de *bijvoeglijke naamwoorden* gecursiveerd.

Een bijvoeglijk naamwoord kan twee vormen aannemen, de ‘basisvorm’ en de ‘verbogen vorm’, namelijk de basisvorm + -e.

1.2.1 Basisvorm

- Na een vorm van ‘zijn’ wordt het bijvoeglijk naamwoord in zijn *basisvorm* gebruikt.
(Deze vorm wordt ‘een predicatief gebruikt bijvoeglijk naamwoord’ genoemd.)

Mijn kamer is te *klein*.

Verfijning: Ook na sommige andere zogenaamde *koppelwerkwoorden*.

De kinderen worden al *groot*.
Monopoly blijft *leuk*.

- In combinatie met ‘het-woorden’ als de woordgroep **onbepaald** is.
het meisje → **een** *Frans* meisje
het balkon → **een** *groot* balkon

In bovenstaande voorbeelden zijn de ‘basisvormen’ gecursiveerd.

1.2.2 Basisvorm + -e

Als het bijvoeglijk naamwoord bij een zelfstandig naamwoord hoort, wordt in de meeste gevallen de *basisvorm* + -e gebruikt.

	de-woorden	het-woorden	meervoud
bepaald	de Franse les de leuke kamer	het Franse meisje het grote balkon	de Franse lessen de leuke kamers de Franse meisjes de grote balkons
onbepaald	Franse les een leuke kamer	een <i>Frans</i> meisje een <i>groot</i> balkon	gratis Franse lessen leuke kamers Franse meisjes grote balkons

Het gebruik van ons/onze en welk/welke hangt ook samen met het geslacht van woorden:

- de kamer – welke kamer
- onze kamer
- het balkon – *welk* balkon
- *ons* balkon

Verfijning: Woordgroepen met een bezittelijk voornaamwoord, en met een aanwijzend voornaamwoord, zijn bepaald. In die gevallen dus ook: *basisvorm* + *e*.

- de kamer – mijn leuke kamer
- deze leuke kamer
- het balkon – zijn grote balkon
- dit grote balkon

Aanbieden

Van zeer frequente zelfstandige naamwoorden kunnen combinaties met het bijvoeglijk naamwoord ('een groot huis', 'een goed boek' e.d.) in zijn geheel worden verworven. Daarvoor is het echter wel noodzakelijk dat uw leerlingen het verschil met de woordgroepen 'het grote huis' en 'het goede boek' hebben opgemerkt, en dát gebeurt vaak pas nadat hun aandacht er expliciet op is gevestigd.

Oefenen

Waarschijnlijk merken leerlingen die zelf moeite hebben met het uitspreken van de 'stomme -e' deze niet op in gesproken taal. U zult hen moeten trainen in het verstaan van deze klank. Geef bijvoorbeeld een reeks nieuwe woorden (waarvan zij nog niet weten of het 'de-woorden' of 'het-woorden' zijn) in combinatie met 'een' en een bijvoeglijk naamwoord, en laat opschrijven of ze wel of geen eind -e hebben gehoord.

Aandacht voor de juiste vorm van het bijvoeglijk naamwoord is in eerste instantie gericht op de geschreven productie. Aangezien het voor NT2-leerders moeilijk blijft te weten of een woord een ‘de-woord’ of een ‘het-woord’ is, blijft ook het gebruiken van de juiste vorm van bijvoeglijke naamwoorden (en aanwijzende voornaamwoorden) tijdens het spreken een probleem.

1.2.3 Spelling

Bij wisseling van *basisvorm* naar *basisvorm + e* kunnen de bekende spellingsveranderingen optreden (zie hoofdstuk 3 § 1.3 en hoofdstuk 9 § 2.1).

Aanbieden

De spellingsveranderingen kunt u ook het beste *laten zien*. Geef van elke categorie een aantal voorbeelden, markeer het fenomeen waar het om gaat. (In onderstaande voorbeelden cursief gedrukt.)

	Basisvorm	Basisvorm + e
Wisseling aantal klinkers in bijv.:	<i>groot</i> <i>geel</i> <i>laag</i>	<i>grote</i> <i>gele</i> <i>lage</i>
Wisseling aantal medeklinkers in bijv.:	<i>dik</i> <i>wit</i>	<i>dikke</i> <i>witte</i>
Wisseling van s/z en f/v	<i>boos</i> <i>lief</i>	<i>boze</i> <i>lieve</i>

1.3 Aanwijzende voornaamwoorden

Kijk, ik heb hier twee foto's, van het dorpsplein vroeger en nu. Op *deze* foto hier zie je hoe mijn dorp er vroeger uitzag. *Die* kerk staat er nu nog, kijk, dat zie je op *die* andere foto daar. *Dat* monument voor de kerk stond er vroeger nog niet. Geef *die* foto eens. En kijk, in *dit* winkeltje, dat was er vroeger ook al, daar gingen mijn broertje en ik altijd snoep kopen.

Het Nederlands kent vier *aanwijzende voornaamwoorden*: dit, dat, deze en die.

Deze en *die* worden gebruikt voor ‘de-woorden’ en zelfstandige naamwoorden in het meervoud.

Dit en *dat* worden gebruikt voor ‘het-woorden’.

de-woorden	het-woorden	meervoud
deze foto die kerk	dit winkeltje dat monument	deze foto's die kerken deze winkeltjes die monumenten

Gebruik

Aanwijzend gebruik: men wil de afstand tot iets aangeven.

– Wanneer iets dichtbij is, gebruikt men *deze* of *dit*.

op *deze* foto hier } er wordt gewezen op de foto die men in de hand heeft
in *dit* winkeltje }

– Wanneer iets veraf is, gebruikt men *die* en *dat*.

op *die* andere foto daar } er wordt gewezen op de foto die men niet in de
Dat monument voor de kerk } hand heeft

Aanbieden

Geef voorbeelden. Spreek daarbij de woorden ‘*deze*’ ‘*die*’ ‘*dit*’ en ‘*dat*’ met enige nadruk uit, en vestig de aandacht van de leerlingen op dingen die voor u dichtbij en veraf zijn, door ernaar te wijzen.

Dit boek hier, op mijn tafel, is van mij.

Dat boek daar is van Grace.

Deze tas, naast mijn stoel, is van mij.

Die tas daar is van Prin.

Waarschijnlijk komen er enige tijd later vragen van uw leerlingen over dit onderscheid, naar aanleiding van voorbeelden in context. Dan blijkt dat er niet altijd een heel duidelijk verschil is tussen ‘*deze/dit*’(dichtbij) en ‘*die/dat*’ (veraf).

1.4 Overzicht

U kunt eens een overzicht geven van alle regels die samenhangen met het geslacht van zelfstandige naamwoorden. Bijvoorbeeld:

de-woorden		het-woorden	
regel	voorbeeld	regel	voorbeeld
welk + e onze de + basisvorm + e een + basisvorm + e deze (dichtbij) die (veraf)	welke foto onze foto de oude foto een oude foto deze foto die foto	welk – ons het + basisvorm + e een + basisvorm dit (dichtbij) dat (veraf)	welk boek ons boek het oude boek een oud boek dit boek dat boek

Ezelsbruggetje: alle vormen voor de-woorden eindigen op -e, ook 'de' zelf, en 'deze' en 'die'.

2 Half gevorderden

2.1 Bijvoeglijke naamwoorden, bijzondere vormen

– Bijvoeglijke naamwoorden die eindigen op '-en' veranderen niet.

een open keuken
een eigen huis

– Bijvoeglijke naamwoorden op een klinker veranderen niet.

een prima boek
een oranje muur

– Stofnamen:

veranderen niet ('moderne stoffen'):

een plastic bekertje
een nylon jack

of: krijgen '-en'

De tafel is van hout.
Een houten tafel.

Het huis is van steen.
Een stenen huis.

2.2 Aanwijzende voornaamwoorden, zelfstandig gebruikt

Als duidelijk is welke personen of zaken worden bedoeld, kunnen de aanwijzende voornaamwoorden ook zelfstandig worden gebruikt, dat wil zeggen: zonder zelfstandig naamwoord. Alle aanwijzende voornaamwoorden kunnen zelfstandig worden gebruikt.

Welk boek is van jou? *Dit?*

Zoek je een kamer? Misschien kun je in de kamer van mijn bovenbuurman.

Die komt binnenkort vrij.

Welke fiets is van jou? *Deze*.

Wanneer personen bij hun naam zijn genoemd, kun je met *die* verwijzen.

Is *Jan* thuis? Nee, *die* is vandaag naar een begrafenis.

In combinatie met een *voorzetsel* kunnen alleen *die* en *dat* worden gebruikt.

Wie wil zijn kamer met mij ruilen? *Die van* mij is te klein.

Welk boek is van jou? *Dat met* die rode kaft.

Dat kan verwijzen naar een handeling of hele zin.

Wij zijn vorige week verhuisd. *Dat* was een hele klus.

Wij willen graag een huis kopen, maar *dat* moet nog even wachten.

3 Gevorderden

3.1 ‘Dit’ en ‘dat’ als (voorlopig) onderwerp

Dit en *dat* kunnen optreden als voorlopig onderwerp in zinnen met *koppelwerkwoorden*. Of het échte onderwerp een ‘de-woord’ of ‘het-woord’ is, is niet van belang. ‘Die’ en ‘deze’ worden in deze functie dus niet gebruikt.

Dit is een tafel en *dat is* een bed.

Dit wordt een échte lekkere taart.

Helaas, *dat bleek* dus niet het geval te zijn!

3.2 Enkele regels voor de bepaling van ‘de’ of ‘het’

3.2.1 Altijd ‘de’

– zelfstandige naamwoorden die eindigen op:

‘heid’	de zekerheid
‘ie’	de religie
‘ing’	de regering
‘nis’	de kennis
‘schap’	de wetenschap
‘teit’	de universiteit
‘theek’	de bibliotheek

– namen van:

beroepen e.d.	de docent, de student, de wetenschapper
letters, klanken, cijfers	de z, de ui, de acht
rivieren en bergen	de Waal, de Mount Everest

3.2.2 Altijd ‘het’

– zelfstandige naamwoorden die eindigen op:

‘isme’	het socialisme
‘ment’	het parlement
‘sel’	het mengsel (= stam van een werkwoord + sel)

– zelfstandige naamwoorden die beginnen met:

‘be-’	het besluit
‘ge-’	het geloof
‘ont-’	het ontslag
‘ver-’	het verhaal

– namen van:

talen	het Nederlands
metalen	het goud
windrichtingen	het Noorden

Aanbieden

Dit zijn zeker geen regels om in iedere willekeurige groep uitgebreid aan bod te laten komen. Gevorderde leerlingen die hiernaar vragen, kunt u enkele regels geven om te kunnen bepalen of zelfstandige naamwoorden met 'de' of 'het' moeten worden gecombineerd. Met name hoogopgeleiden kunnen er voor hun geschreven productie baat bij hebben.

Hier is een selectie gemaakt uit wat andere grammaticanaslagwerken noemen. Alleen de meest duidelijke regels, zonder uitzonderingen, worden gegeven.

3.3 Bijvoeglijke naamwoorden, bijzondere vormen

3.3.1 Een voltooid deelwoord als bijvoeglijk naamwoord

- Regelmatige (zwakke) en onregelmatige werkwoorden (zie hoofdstuk 4): de gewone regels (zie § 1.2) zijn van toepassing.

De politicus is vermoord. Een vermoorde politicus.

Het verhaal is waar gebeurd. Een waar gebeurd verhaal.

De situatie is ontstaan. Een ontstane situatie.

Het maximum dat wettelijk is toegestaan. Een wettelijk toegestaan maximum.

- Sterke werkwoorden (zie hoofdstuk 4): eindigen op -en. Ze veranderen nooit van vorm (net als andere bijvoeglijke naamwoorden op -en (zie § 2.1)).

De brief is geschreven. Een geschreven brief.

Het ei is gebakken. Een gebakken ei.

3.3.2 In veel voorkomende combinaties wordt de -e vaak weggelaten

Het Centraal station

Het Nationaal monument

Het voortgezet onderwijs

Aanbieden

Over het algemeen worden deze combinaties in hun geheel verworven. Wanneer u er vragen over krijgt, kunt u zeggen dat het om vaste combinaties gaat, die in hun geheel meer als een naam moeten worden beschouwd, dan als een bijvoeglijk naamwoord + zelfstandig naamwoord.

3.4 Onbepaalde woordgroepen

In § 1.1 is ingegaan op onbepaaldheid, aangegeven door het lidwoord ‘een’ of het ontbreken van een lidwoord. Hieronder volgen nog meer indicatoren van onbepaaldheid. Let op de consequenties voor het bijvoeglijk naamwoord bij ‘het-woorden’: geen ‘-e’.

veel	enig
weinig	menig
wat	welk
genoeg	wat voor
allerlei	zo’n
zulk	ieder
elk	geen

We hebben *geen echt konijnenvoer* meer, maar wel nog *wat oud brood*.
 In het nieuwe jaar zal *menig oud huis* in die wijk worden gesloopt.
 Thijs steekt vanavond *allerlei oud vuurwerk* af, als dat maar goed gaat!
 Zo’n *modern gezin*, en géén computer in huis?

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Bepaald lidwoord / definiet artikel

Het bepaald lidwoord geeft aan dat het erop volgende zelfstandig naamwoord bekend is. Het geeft in zekere zin ook aan tot welk ‘geslacht’ een zelfstandig naamwoord behoort. Het bepaald lidwoord voor ‘mannelijke’ en ‘vrouwelijke’ woorden is *de*. Het bepaald lidwoord voor ‘onzijdige’ woorden is *het*.

Onbepaald lidwoord / indefiniet artikel

Het onbepaald lidwoord geeft aan dat het erop volgende zelfstandig naamwoord nog onbekend is. Het onbepaald lidwoord is *een*.

Zelfstandig naamwoord / substantief

Zelfstandige naamwoorden benoemen personen, dieren, planten en ‘zaken’. Eigennamen behoren ook tot de zelfstandige naamwoorden. In onderstaande voorbeelden zijn enkele zelfstandige naamwoorden gecursiveerd.
 Dit is een *boek*. Ik wijs het boek aan. Ik pak het boek. Ik doe het boek open.
 Dit is een *pen*. De pen ligt op de *tafel*. Ik pak de pen. Ik leg de pen naast het boek.

Bijvoeglijk naamwoord / adjectief

Het bijvoeglijk naamwoord geeft extra informatie over het zelfstandig naamwoord waar het bij hoort.

Koppelwerkwoorden

blijken, blijven, dunken, heten, lijken, schijnen, voorkomen, worden en zijn

Aanwijzend voornaamwoord / demonstratief pronomen

Het aanwijzend voornaamwoord wordt gebruikt om personen of zaken aan te wijzen, nadrukkelijk te benoemen of ernaar te verwijzen. Het Nederlands kent er vier: *dit*, *dat*, *deze* en *die*.

9 Het meervoud van zelfstandige naamwoorden

Spelling

Wij blijven gewoon het hele jaar knallen!

Magere *varkenslappen* of nasivlees, per kilo 2.99

Cup a soup, diverse *smaken*, 3 *pakjes* 1.86

Super thee, Engelse melange, doosje met 20 *zakjes* à 4 gram 1.00

Super Nicola *aardappelen*, zak 5 kilo 0.89

3 halen 2 betalen: *pizza's* à 3.25

Doosje met 10 verse *eieren* 1.60

Super toiletpapier, pak 4 *rollen* 0.75

1 Beginners

1.1 Inleiding

In bovenstaande voorbeelden zijn de *zelfstandige naamwoorden* in het *meervoud* gecursiveerd.

- In het meervoud zijn alle zelfstandige naamwoorden ‘de-woorden’ (zie hoofdstuk 8). Voor het meervoud wordt geen onbepaald lidwoord gebruikt (zie hoofdstuk 8)

De varkenslappen zijn in de aanbieding.

Onze winkel heeft ieder weekend goede *aanbiedingen*.

- Alleen zelfstandige naamwoorden die een begrip uitdrukken dat men kan tellen, kunnen een meervoud krijgen. Geen meervoud krijgen bijvoorbeeld:

het water, de thee, het geluk, de haat

1.2 Regelmatige vormen

Er zijn drie manieren om een meervoud te vormen:

1.2.1 Met een -s

- Zelfstandige naamwoorden van twee of meer lettergrepen (zie hoofdstuk. 9 § 2.1); de laatste lettergreep is onbeklemtoond en eindigt op:

-el winkels, zegels

-en varkens, boerenjongens

-er vakkenvullers, verkoopsters
-em bezems

– Verkleinwoorden

- je theezakjes, doosjes, winkelmeisjes

1.2.2 Met een 's

Zelfstandige naamwoorden die uitgaan op een van de volgende klinkers:

-a pizza's, kassa's
-i taxi's
-o foto's
-u paraplu's
-y baby's

1.2.3 Met -en

De andere zelfstandige naamwoorden krijgen -en.

Bij wisseling van *enkelvoud* naar meervoud kunnen er wat spellingsveranderingen optreden. (zie ook § 2.1)

	Enkelvoud	Meervoud
Wisseling aantal <i>klinkers</i> in bijv.:	smaak	smaken
Wisseling aantal <i>medeklinkers</i> in bijv.:	lap	lappen
Wisseling van <i>s/z</i> en <i>f/v</i>	huis brief	huizen brieven

Aanbieden

Met deze regels kunnen uw leerlingen goed uit de voeten. Bewaar uitzonderingen voor later of laat ze leren, leg ze niet uit. (Zie ook § 1.3)

In sommige woordenboeken wordt het meervoud van zelfstandige naamwoorden aangegeven. Leer uw leerlingen hoe daarmee te werken.

Laat uw leerlingen in hun eigen woordenschrift altijd bij ieder zelfstandig naamwoord het meervoud noteren.

Op het volgende hoeft u uw (beginnende) leerlingen niet per se te wijzen, maar misschien merken sommige leerlingen op dat er soms verschillen zijn tussen spreek- en schrijftaal, bijvoorbeeld bij:

aardappels en aardappelen
meubels en meubelen
dokters en doktoren
groentes en groenten
ziektes en ziekten

1.3 Onregelmatige vormen

– de uitgang ‘-eren’

het kind	de kinderen
het ei	de eieren

– ‘s’ waar men dat niet verwacht

de broer	de broers
de zoon	de zoons
de oom	de ooms

– korte klinker wordt lange klinker, de medeklinker verdubbelt niet

de dag	de dagen
het glas	de glazen
de weg	de wegen

de stad	de steden
---------	-----------

Aanbieden

Bovenstaande meervoudsvormen van zeer frequente zelfstandige naamwoorden die de regels uit § 1.2 niet volgen, kunt u noemen. Er valt weinig aan uit te leggen. Ze moeten worden geleerd en verworven.

In sommige grammatica's vindt u de regel: zelfstandige naamwoorden die aan andere talen ontleend zijn, krijgen een -s. Probleem: NT2-leerders weten niet altijd welke woorden niet van oorsprong Nederlands zijn, en er zijn ook uitzonderingen. Daarom laten we hun deze vormen ook leren, niet ‘beredeneren’.

-s	stations, restaurants, hotels
uitzonderingen	biljetten, tabletten, kiosken

2 Half gevorderden

2.1 Spellingsregels

Bij de wisseling van enkelvoud naar meervoud van persoonsvormen (zie hoofdstuk 3) en zelfstandige naamwoorden, en bij de verbuiging van bijvoeglijke naamwoorden (zie hoofdstuk 8) treden spellingsveranderingen op. Zij zijn terug te voeren op algemene spellingsregels, die hier in het kort gegeven worden.

2.1.1 Lange klinkers

worden dubbel geschreven in *gesloten lettergrepen*, en enkel in *open lettergrepen*. Het aantal *klinkers* wisselt, de uitspraak blijft hetzelfde.

	gesloten lettergreep dubbele klinker	open lettergreep enkele klinker
werkwoord	betaal, betaalt koop, koopt	beta-len ko-pen
zelfstandig naamwoord	smaak brood	sma-ken bro-den
bijvoeglijk naamwoord	goedkoop heel laag	goedko-pe he-le la-ge

2.1.2 Korte klinkers

worden enkel geschreven in gesloten lettergrepen, ze komen niet voor in open lettergrepen. Het aantal medeklinkers wisselt, de uitspraak blijft hetzelfde.

	gesloten lettergreep enkele medeklinker	gesloten lettergreep dubbele medeklinker
werkwoord	pin, pint bestel, bestelt	pin-nen bestel-len
zelfstandig naamwoord	biljet rol pak	biljet-ten rol-len pak-ken
bijvoeglijk naamwoord	los wit	los-se wit-te

2.1.3 Wisseling van s/z en f/v

Wanneer een woord eindigt op 's' of 'f', schrijft men vaak voor de uitgang '-e' of '-en' een 'z' of 'v'.

werkwoord	wijs	wij-zen
	proef	proe-ven
zelfstandig naamwoord	huis	hui-zen
	brief	brie-ven
bijvoeglijk naamwoord	boos	bo-ze
	lief	lie-ve

Bij samengestelde woorden verandert er niets:

wijs	wijsneus	verblijf	verblijfsvergunning
------	----------	----------	---------------------

Er zijn uitzonderingen. Leer uw leerlingen bij twijfel een woordenboek te raadplegen.

Vergelijk:	braaf – brave	gans – ganzen
maar	fotograaf – fotografen	dans – dansen

2.1.4 Combinatie van medeklinkers

De uitgang (-e of -en) wordt toegevoegd, er verandert verder niets.

werkwoord	bren <u>g</u>	bren <u>g</u> en
zelfstandig naamwoord	uitg <u>ang</u>	uitg <u>ang</u> en
bijvoeglijk naamwoord	man <u>k</u>	man <u>k</u> e

Aanbieden

U kunt spellingsregels aanleren en tegelijkertijd terughoudend zijn met het aanbieden van deze regels. Voor veel anderstaligen is het onduidelijk en niet invoelbaar waar in het Nederlands de syllabegrenzen liggen. De uitleg die gebaseerd is op open en gesloten lettergrepen zegt ze niets. Beter is de spellingsveranderingen te laten zien aan de hand van reeksen voorbeelden.

	enkelvoud & basisvorm				meervoud & verbogen vorm			
lange klinker	2 klinkers + 1 medeklinker				1 klinker + 1 medeklinker			
	woon	maak	speel	gluur	wonen	maken	spelen	gluren
	zoon	maan	week	uur	zonen	manen	weken	uren
	groot	laag	geel	zuur	grote	lage	gele	zure
korte klinker	1 klinker + 1 medeklinker				1 klinker + 2 medeklinkers			
	won	was	spel	kus	wonnen	wassen	spellen	kussen
	zon	man	bes	bus	zonnen	mannen	bessen	bussen
	los	zwak	fel	dun	losse	zwakke	felle	dunne

De spelling van woorden die geen veranderingen ondergaan, kan samen met de uitspraak en betekenis bij ieder nieuw woord geleerd worden (het woordbeeld).

2.1.5 Enkele andere spellingsaspecten

- Nooit 2 x dezelfde medeklinker aan het einde van een woord.

meervoud	enkelvoud
kunnen	kun of kan
willen	wil
pakken	pak

- Nooit een dubbele medeklinker na een combinatieklinker.

enkelvoud	meervoud
stoel	stoelen
tuin	tuinen
wiel	wielen
vrouw	vrouwen
trein	treinen

- Van een werkwoord met een korte klinker wordt eerst de stam gevormd, de tweede medeklinker vervalt, daarna wordt de ‘t’ toegevoegd.

spellen	hij spelt
winnen	jij wint
pakken	Lisa pakt

2.2 Geen meervoud

Voor enkele groepen zelfstandige naamwoorden wordt na een *telwoord* groter dan één, toch het enkelvoud gebruikt. Dit is ook mogelijk na de *onbepaalde telwoorden* *hoeveel* en *een paar*.

- Maten en gewichten

Dash 2 in 1, fles van 2 liter 4.32.

Aardappelen, zak 5 kilo 0.89.

Schouderham, vers van het mes, per 100 gram 0.69.

Deze week 10 procent korting op het ontwikkelen en afdrukken van foto's.

Hoeveel gram rookvlees had u willen hebben?

Een paar keer per dag hebben wij een interessante aanbieding voor u.

– Munteenheden

De aardappelen kosten *89 cent*.

Als je de auto wast krijg je *twee euro*.

Ik heb deze nike-pet in New York gekocht voor *vijf dollar*.

– Sommige aanduidingen van tijd en frequentie

Nog *2 uur* en *3 kwartier*, dan begint het Nieuwe Jaar.

Hoeveel jaar werk jij nu al hier?

Ik heb het al *10 keer* uitgelegd.

Een paar jaar geleden kwam ik nog regelmatig in die winkel.

Maar:

Drie kwartier is gelijk aan *45 minuten*.

3 Gevorderden

3.1 Enkele bijzondere meervoudsvormen

– -s

Na -e, -é en veel zelfstandige naamwoorden die eindigen op -ee.

-e caissières, étalages

-é cafés, patés

-ee portemonnees, abonnees

– -ën

Na -ee, en na -ie waarop de **klemtoon** valt.

In de bloemenwinkel hiernaast verkopen ze mooie *orchideeën*.

Gwenda zit op haar *knieën* om het onderste vak bij te vullen.

Maak jij nog wat *kopieën* voor de boekhouder.

– -heid wordt -heden

Helaas zijn er geen *mogelijkheden* onze winkel uit te breiden.

De lokale *overheden* willen daarvoor geen toestemming verlenen.

– oude Latijnse meervoudsvormen

De *data* voor de nieuwe acties worden tijdens het koffiepraatje bekend gemaakt.

Diverse lokale *politici* hebben zich sterk gemaakt voor uitbreiding van de winkel.

Ons land heeft heel veel *musea*.

– *-lieden* of *lui*.

Voor de verbreding van de schappen komen volgende week enkele *timmerlieden*.

Helaas *jongelui*, wij nemen geen mensen aan die jonger zijn dan 15 jaar.

Ik woon in de *Staatsliedenbuurt*.

Hierbij gaat het steeds om mannen én vrouwen, jongens én meisjes. Men hoort ook wel de meervoudsvorm op *-mannen*, maar dan worden in principe ook alleen mannen bedoeld.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Zelfstandig naamwoord / substantief

Zelfstandige naamwoorden benoemen personen, dieren, planten en ‘zaken’.

Eigennamen behoren ook tot de zelfstandige naamwoorden.

Meervoud / pluralis

Meerdere personen of zaken. In de zinnen in het kader aan het begin van dit hoofdstuk staan de zelfstandige naamwoorden in het meervoud cursief gedrukt.

Enkelvoud / singularis

Eén persoon of zaak. In onderstaande zinnen staan de zelfstandige naamwoorden in het enkelvoud *cursief* gedrukt.

Snijd voor 500 gram nasi een grote *varkenslap* van ongeveer 200 gram in kleine stukjes.

Een *doosje* theezakjes kost 1.00.

Een *pizza* kost 3.25, drie *pizza's* kosten samen 6.50.

Klinkers / vocalen:

a, e, i, o, en u (y), en combinaties.

Lange klinkers

Lange klinkers worden ook wel heldere klinkers genoemd.

thee, **doosje**, **aardappel**, **smaak**, **smaken**, **super**

Korte klinkers

Korte klinkers worden ook wel donkere of doffe klinkers genoemd.

sudderlap, **lappen**, **aanbieding**, **losse thee**

Klinker combinaties

ei, **aanbieding**, **buitenlandse kaas**

Medeklinkers / consonanten

de overige letters van het alfabet.

pizza, **thee**, **doosje**, **ei**, **aardappel**

Lettergreep / syllabe

Deel van een woord. Korte woorden bestaan uit één lettergreep.

Open lettergreep

Aan het eind van een lettergreep staat één klinker of klinkercombinatie. Aan het einde van een lettergreep staan nooit twee dezelfde klinkers. Onderstaande zelfstandige naamwoorden zijn in lettergrepen verdeeld.

thee
ki-lo
ma-ge-re
cho-co-la-de

Gesloten lettergreep

Aan het eind van een lettergreep staat/staan een of meer medeklinkers. Aan het einde van een lettergreep staan nooit twee dezelfde medeklinkers.

Onderstaande zelfstandige naamwoorden zijn in lettergrepen verdeeld.

gram
lap-pen
var-ken
doos-jes
aard-ap-pel

Telwoord / numerale

De woorden waarmee getallen, aantallen of hoeveelheden worden aangeduid, zoals *drie*, *tweehonderddertig*

Onbepaald (hoofd)telwoord

Woorden waarmee aantallen worden aangeduid, maar waarbij het precieze aantal ontbreekt, zoals *enkele*, *veel*.

10 De ontkenning

Toen Vreedenburg bij het stoplicht voor fietsers kwam, zag hij dat het licht op rood stond. Hij stopte. Een dame leunde tegen het verkeersbord zodat ze *niet* hoefde af te stappen. Iemand anders reed door, maar Vreedenburg, die meestal ook door het rode licht reed, had *geen* zin om zich te haasten. Toen de fietsers eindelijk mochten rijden, zag Vreedenburg dat de dame naast hem *niet* in beweging kwam, maar in een wat eigenaardige houding tegen het verkeersbord bleef leunen. ‘Mevrouw, is er iets met u? Voelt u zich *niet* goed?’ vroeg Vreedenburg. Er kwam *geen* antwoord.

(De Kleijn 1996)

1 Beginners

Een vraag kan ontkennend worden beantwoord met (eventueel alleen) *nee*. De twee woorden die kunnen worden gebruikt om een zin of zinsdeel *ontkennend* te maken zijn *niet* en *geen*.

1.1 Geen

Onbepaalde zelfstandige naamwoorden (eventueel in combinatie met een bijvoeglijk naamwoord) worden negatief gemaakt met het woordje ‘geen’.

– ‘geen’ vervangt ‘een’

Er staat *een stoplicht* op het kruispunt.
Er staat *geen stoplicht* op het kruispunt.
Heeft Vreedenburg *een auto*?
Nee, Vreedenburg heeft *geen auto*.

– ‘geen’ wordt toegevoegd aan een zelfstandig naamwoord zonder lidwoord

De vrouw geeft *antwoord*.
De vrouw geeft *geen antwoord*.
Heeft Vredenburg *zin* om zich te haasten?
Nee, hij heeft *geen zin* om zich te haasten.

Aanbieden

Om de ontkenning met ‘geen’ te laten zien kunt u paren van zinnen geven; een bevestigende zin met een onbepaald zelfstandig naamwoord erin, gevolgd door dezelfde zin, ontkennend.

Oefenen

Omdat het kunnen ontkennen van groot communicatief belang is, wordt geen onderscheid gemaakt tussen receptieve en productieve beheersing.

Vraagt u in het begin wel slechts productie van de ontkenning in zéér eenvoudige zinnen, van het type S – PV – Rest, waarbij rest slechts bestaat uit één woordgroep.

U kunt vragen stellen over een tekst waarop het antwoord ontkennend moet zijn. Ga vervolgens over op vragen over de eigen situatie van uw leerlingen.

Heb jij *een auto*?

Staat er *een stoplicht* voor jouw huis?

Heb jij *een rode auto*?

Heb jij *zin* in een sigaret?

Heb jij *kinderen*?

1.2 Niet

Alle andere woordgroepen worden negatief gemaakt met het woordje ‘niet’. De *plaats* van ‘niet’ levert de meeste problemen op bij leerders.

- Bij een woordgroep met voorzetsel: ‘niet’ staat vóór het voorzetsel.

Staat het stoplicht *op groen*?

Nee, het stoplicht staat *niet op groen*.

Leunt Vreedenburg *tegen het verkeersbord*?

Nee, Vreedenburg leunt *niet tegen het verkeersbord*.

- Bij een bijvoeglijk naamwoord dat niet bij een zelfstandig naamwoord hoort: ‘niet’ staat ervóór.

Voelt u zich *goed*?

Voelt u zich *niet goed*?

De fiets van de dame is *nieuw*.

De fiets van de dame is *niet nieuw*.

- Bij werkwoorden: ‘niet’ staat zo ver mogelijk naar achteren.

Antwoordt de dame?

De dame *antwoordt niet*.

Waarschuwt men de ambulance?

Men *waarschuwt* de ambulance *niet*.

Een voltooid deelwoord en het hele werkwoord staan altijd op de laatste plaats, en dus ook ná ‘niet’. (zie hoofdstuk 1 § 1.4)

Is de ambulance *gewaarschuwd*?
 De ambulance is *niet gewaarschuwd*.
 Wil Vreedenburg *doorfietsen*?
 Vreedenburg wil *niet doorfietsen*.

In een bijzin staan alle werkwoorden altijd op de laatste plaats, en dus ook ná ‘niet’. (zie hoofdstuk 2)

Een dame leunde tegen het verkeersbord omdat ze *niet* wilde afstappen.

Aanbieden

Bied niet alle verschillende typen ontkenning in één keer aan. De ontkenning wordt in de meeste leergangen gespreid aangeboden.

1.3 Niemand niets nooit nergens

Deze woorden maken een zin of zinsdeel ook ontkennend. Ze kunnen als nieuw vocabulaire worden aangeboden.

- Niemand: geen mens
 Niemand begreep hoe iemand op de fiets in slaap kon vallen.
- Niets: geen ding
 De politie kwam, maar deed niets.
- Nooit: op geen enkel tijdstip
 Zoiets had men nog nooit gezien.
- Nergens: op geen enkele plaats
 Ik kan nergens anders slapen dan in mijn bed.

2 Half gevorderden

U kunt complexere zinnen met een ontkenning bijvoorbeeld aanbieden in teksten, en laten markeren. Geleidelijk probeert u uw leerlingen zulke zinnen zelf te laten gebruiken. U werkt dus van herkenning en bewustwording naar productie.

2.1 Combinaties met ‘nog’ en ‘meer’

- Op een vraag met ‘al’ antwoordt men met ‘nog’ + ontkenning

Is hij er *al*?

Nee, *nog niet*.

Woon je *al lang* in Nederland?

Nee, *nog niet zo lang*.

Agent: Stond de vrouw hier *al* toen u bij het stoplicht arriveerde?

Vreedenburg: Nee, *nog niet*. Ik was hier het eerst.

Brandweerman: Hebt u de ambulance *al* gewaarschuwd?

Agent: Nee, *nog niet*. Wij dachten dat politie en brandweer voldoende zou zijn.

Brandweerman: Hebt u *al een* ambulance gewaarschuwd?

Agent: Nee, we hebben *nog geen* ambulance gewaarschuwd.

- Op een vraag met ‘nog’ antwoordt men met ontkenning + ‘meer’

Is hij er *nog*?

Nee, *niet meer*.

Woon je *nog* in Utrecht?

Nee, *niet meer*.

Slaapt ze *nog*?

Nee, *niet meer*.

Bleef de ambulance *nog lang* nadat de vrouw weer wakker was?

Nee, *niet lang meer*.

Staan er *nog dranghekken* om het publiek op afstand te houden?

Nee, er staan *geen dranghekken meer*.

Aanbieden

De betekenis van de bedoelde combinaties is moeilijk onder woorden te brengen, zonder heel abstract te worden. Het beste kunt u een aantal voorbeelden geven.

3 Gevorderden

3.1 Noch ... noch

‘Noch’ wordt gebruikt in nevenschikkingen (zie hoofdstuk 1 § 2.3).

A noch B betekent: A niet en B ook niet. Het kan ook twee keer in één zin voorkomen. De constructie komt meer voor in geschreven taal dan in gesproken taal.

Vreedenburg *noch* de agent wisten wat ze moesten doen.

Noch de hoofdagent, *noch* de brandweercommandant wist wat te doen.

U had *noch* de politie, *noch* de brandweer moeten waarschuwen, maar een arts.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Ontkenning / negatie

Een zin met een ontkenning zegt dat iets niet het geval is. In grammaticaal jargon het tegenovergestelde van een ‘bevestigende’ zin.

Onbepaald / indefiniet

Een zelfstandig naamwoord is onbepaald wanneer de spreker/schrijver aanneemt dat de bedoelde persoon of zaak bij de luisteraar/lezer (nog) onbekend is. In een bevestigende zin vaak herkenbaar aan het lidwoord *een*, in een ontkennende zin herkenbaar aan *geen*.

11 De trappen van vergelijking

Leende heeft opnieuw de **langste** fiets van de wereld.

Tijdens een carnavalsviering in het Brabantse dorp Leende in 1997 deed een groep vrienden een recordpoging: de **langste** eenpersoonsfiets ter wereld.

De poging slaagde. Met een uit stalen buizen geconstrueerde 'fiets', gewicht bijna 1400 kilo, lengte 40 meter, legde ene Van Hooff 141,70 meter af. Het record kwam in het Guinness Book of Records.

Op maandag 29 september '97 verbeterden studenten van de afdeling Werktuigbouwkunde van de Technische Universiteit Eindhoven het record. De studenten kwamen natuurlijk met een eigen ontwerp: een fiets die 8,35 meter *langer* was. Men fietste een afstand van 70,65 meter. Het record werd erkend maar haalde het Guinness Book of Records niet.

Voordat het daarin zou kunnen worden opgenomen, had de vrienden-groep uit Leende intussen besloten een poging te wagen het record nog *scherper* te stellen. De fiets van '97 werd een meter of tien *langer* gemaakt, en ter wille van een *stabielere* wegligging wat *bolle*. Resultaat: een fiets die 52 meter lang was en ook *zwaarder* woog: bijna 1600 kg.

Onder nog *grotere* publieke en mediabelangstelling dan de eerste lukte ook deze recordpoging: men fietste er 320,6 meter mee, ook nog eens de **grootste** afstand!

(Leende.dse.nl 2003)

In bovenstaande voorbeelden zijn vormen van de *vergroten*de en *overtreffende* trap gemarkeerd.

1 Beginners

1.1 Vergrotende trap

1.1.1 Basisregel

De *vergroten*de trap wordt gevormd door 'er' toe te voegen aan de basisvorm van *bijvoeglijke naamwoorden*.

basisvorm	<i>vergroten</i> de trap
lang	<i>langer</i>
scherp	<i>scherper</i>
stabiel	<i>stabiel</i> er
bol	<i>bolle</i> er*

basisvorm	<i>vergroten</i> de trap
groot	<i>groter</i> *
lief	<i>liever</i> *
boos	<i>boze</i> er*

* De normale spellingsregels (zie hoofdstuk 9 § 2.1) zijn van toepassing.

Als twee zaken met elkaar worden vergeleken, wordt de tweede voorafgegaan door 'dan'.

N.B.: In de spreektaal wordt ook 'als' gebruikt.

De fiets van de studenten was 8,35 meter *langer dan* de fiets uit Leende.
De tweede recordpoging kreeg een nog *grotere* belangstelling dan de eerste keer.

Wanneer duidelijk is welke twee zaken vergeleken worden, kan het tweede deel van de vergelijking worden weggelaten.

Ze wilden het record nog *scherper* stellen (dan het eerste record).
Ze maakten een fiets die *stabiel* was (dan de eerste fiets).

1.1.2 Bijvoeglijke naamwoorden eindigend op 'r'.

Als de basisvorm van een bijvoeglijk naamwoord eindigt op een 'r', wordt *-der* toegevoegd om de vergrotende trap te vormen.

basisvorm	vergotende trap
zwaar	zwaarder
duur	duurder
ver	verder

1.1.3 Onregelmatige vormen

Er zijn enkele onregelmatige vormen van de vergrotende trap.

basisvorm	vergotende trap
goed	beter
graag	liever
veel	meer
weinig	minder

Bij de tweede recordpoging in Leende was er *meer* belangstelling dan bij de eerste.

Het resultaat was ook *beter*: men fietste ruim 300 meter ver.

1.1.4 Vergrotende trap bijvoeglijk gebruikt

De gewone regels voor verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord zijn van toepassing (zie hoofdstuk 8 § 1.2).

een stabielere fiets (want: *de* fiets)
 grotere belangstelling
 een scherper record (want: *het* record)

1.2 Overtreffende trap

1.2.1 Basisvorm

De overtreffende trap wordt gevormd door ‘-st’ of ‘-ste’ toe te voegen aan de basisvorm van *bijvoeglijke naamwoorden*. Beide vormen zijn correct. Vormen van de overtreffende trap in de zin worden voorafgegaan door ‘het’.

basisvorm	overtreffende trap	
lang	het langst	het langste
slim	het slimst	het slimste
groot	het grootst	het grootste
klein	het kleinst	het kleinste

De gefietste afstand van de Eindhovense recordpoging is *het kortst*.
 Voor de tweede poging in Leende was de belangstelling van de media *het grootst*.

1.2.2 Onregelmatige vormen

Er zijn enkele onregelmatige vormen van de overtreffende trap.

basisvorm	overtreffende trap
goed	het best(e)
graag	het liefst(e)
veel	het meest(e)
weinig	het minst(e)

Het liefst had men een fiets gemaakt die langer was, maar niet zo zwaar.
 Je kunt daarvoor natuurlijk *het beste* een sterke kunststof gebruiken.
 De grammaticale vorm die je in het Guinness Book of Records *het meeste* tegenkomt, is de overtreffende trap.

1.2.3 Overtreffende trap bijvoeglijk gebruikt

De overtreffende trap krijgt altijd een ‘-e’, omdat zo’n woordgroep niet onbepaald kan zijn (zie hoofdstuk 10 § 1.1).

Leende heeft opnieuw de *langste* fiets van de wereld.

De *hoogste* berg van de wereld is de Mount Everest.

een hoogste berg is onmogelijk.

Het zelfstandig naamwoord (zie hoofdstuk 8 en 9) kan worden weggelaten. Het gebruik van ‘de’ of ‘het’ voor de overtreffende trap is afhankelijk van het weggelaten zelfstandig naamwoord.

De tweede fiets uit Leende is dus *de langste* ter wereld.

Het frame van de fiets uit Leende is *het zwaarste* dat ooit is gemaakt.

Aanbieden

Begin met voorbeelden in context, waaruit de betekenis van de vormen duidelijk is. Stel vragen zó, dat uit de antwoorden moet blijken of de leerlingen de tekst juist interpreteren.

Bijvoorbeeld:

Tekst: Het wereldrecord voor de langste zak popcorn ter wereld is gevestigd door het dorp Tönisheide in Duitsland. Hij was 4,5 meter langer dan de Zwitserse die tot nu toe recordhouder was. De langste popcornzak heeft een lengte van 50 meter.

Vraag: Hoe lang was de Duitse popcornzak?
Hoe lang was de Zwitserse popcornzak?

De regels voor vergrotende en overtreffende trap kunnen uw leerlingen zelf ontdekken aan de hand van een serie voorbeelden. Markeer bij de vergrotende trap de ‘-er’ uitgangen en ‘dan’, bij voorbeelden met de overtreffende trap ‘het’ en de ‘-st(e)’.

De onregelmatige vormen kan men niet zelf ontdekken. Ze kunnen geleerd worden als nieuw vocabulaire.

Suggesties voor aanbieden en oefenen van de trappen van vergelijking vindt u ook in hoofdstuk 3 van deel A van dit boek.

2 Half gevorderden

In tegenstelling tot het weer hebben de Nederlanders een stabiele stemming, *net zo stabiel als* het weer van mijn vaderland. Ze worden *niet zo snel* boos *als* mijn landgenoten.

2.1 Vergelijking tussen gelijke zaken

Wanneer gelijke zaken met elkaar worden vergeleken, wordt geen vergrotende of overtreffende trap gebruikt. De vergelijking bevat de constructie:

net zo of even + basisvorm bijvoeglijk naamwoord + *als*

Het Vrijheidsbeeld is ongeveer *even oud als* de Eiffeltoren.

Wist u dat de duurste auto ter wereld ongeveer *net zo duur is als* de duurste bh?

In tegenstelling tot het weer hebben de Nederlanders een stabiele stemming, *net zo stabiel als* het weer van mijn vaderland.

2.2 Vergelijking tussen ongelijke zaken

Wanneer ongelijke zaken met elkaar worden vergeleken, bevat de vergelijking de constructie:

niet zo + basisvorm bijvoeglijk naamwoord + *als*

De foto's van het Vrijheidsbeeld zijn toch *niet zo mooi* geworden *als* ik dacht. Nederlanders worden *niet zo snel* boos *als* mijn landgenoten.

2.3 Vergelijking van van elkaar afhankelijke zaken

Wanneer zaken worden vergeleken die van elkaar afhankelijk zijn, gebruiken we de constructie:

hoe + vergrotende trap + hoe + vergrotende trap

hoe + vergrotende trap + des te + vergrotende trap

Beide delen van de vergelijking worden gevolgd door een bijzin (zie hoofdstuk 2)

Hoe meer je in het Guinness Book leest, *hoe gekker* de records die je tegenkomt. *Hoe excentriker* je record is, *des te meer* kans je maakt op een vermelding.

Aanbieden

Zaken als deze kunnen alleen uitgelegd worden aan de hand van voorbeelden in context.

Oefenen

Besteedt u ook aandacht aan het verschil ‘niet zo’ en ‘net zo’ zodat uw leerlingen het goed leren verstaan en uitspreken.

3 Gevorderden

3.1 Bijzondere vormen

- In plaats van een gewone vergrotende trap wordt ook de volgende vorm gebruikt:
meer + *basisvorm* van het bijvoeglijk naamwoord.

Deze vorm wordt vooral gebruikt in combinatie met bijvoeglijke naamwoorden die alleen predicatief (zie hoofdstuk 8 § 1.2.1.) kunnen voorkomen.

Zij is bereid te onderhandelen over de prijs.

Zij is *meer bereid* te onderhandelen over de prijs dan de directeur.

- In plaats van een gewone overtreffende trap wordt ook de volgende vorm gebruikt:
meest + *basisvorm* van het bijvoeglijk naamwoord.

Deze vorm wordt vooral gebruikt bij bijvoeglijke naamwoorden die eindigen op ‘-st’ en ‘-isch’.

New York is de *meest fantastische* stad die ik ooit heb gezien.

Het *meest vaste* voedsel dat de patiënt mag hebben is yoghurt.

Aanbieden

Kwesties als deze kunt u het beste even uitleggen als daar een aanleiding voor is: als zo’n vorm voorkomt in een tekst, of na ‘fouten’ in productie van leerlingen.

4 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Vergrotende en overtreffende trap / comparatief en superlatief

De vormen van het bijvoeglijk naamwoord die gebruikt worden wanneer personen, dingen of handelingen worden vergeleken.

Bijvoeglijk naamwoord / adjectief

Het bijvoeglijke naamwoord geeft extra informatie over het zelfstandig naamwoord waar het bij hoort.

12 Het woordje 'er'

Er leefde eens een sjah die zó rijk was dat hij zelf niet wist hoeveel hij bezat. *Er* waren mensen die beweerden dat hij veertig vrouwen had, andere zeiden dat het *er* honderd of meer moesten zijn.

Elke avond begaf de sjah zich naar zijn harem om *er* te luisteren naar het spel van zijn vrouwelijke muzikanten en te kijken naar de gracieuze dansen en zich te verkwikken met spijs en drank. Tegen middernacht trok hij zich terug met één van zijn slavinnen.

Iedereen zou denken dat *er* geen gelukkiger leven op aarde denkbaar was dan dat van deze sjah, maar hij voelde zich *er* niet gelukkig mee. De reden was dat geen van zijn talrijke vrouwen hem een kind had geschonken.

(Prick van Wely 1980)

Inleiding

In veel grammaticanaslagwerken worden vijf of meer functies van 'er' onderscheiden. In leergangen wordt dit vaak nagevolgd, al worden de vijf functies wel na elkaar aangeboden. Deze manier van presenteren geeft taalleerders het gevoel dat het om iets heel moeilijks gaat, zij zien al gauw door de bomen het bos niet meer.

Het is mogelijk te spreken van slechts twee soorten 'er', namelijk:

– 'Er' als verwijswoord.

– 'Er' als onderwerp

Vaak blijken NT2-leerders de regels uitstekend te kunnen reproduceren, maar verwerven ze ze niet, hetgeen blijkt uit het feit dat ze het woordje vaak niet gebruiken. Kennelijk merken zij het in (gesproken) taalaanbod niet goed op.

Anderzijds missen moedertaalsprekers het wel, hoewel het ontbreken van 'er' niet gauw tot misverstanden leidt. Het belang zit hem vooral in het feit dat, wanneer de anderstalige het wél gebruikt, zijn/haar Nederlands erg goed en verzorgd overkomt.

1 Beginners

1.1 'Er' als verwijswoord

In de volgende voorbeelden is *er* gebruikt als verwijswoord. Het woord waarnaar verwezen wordt, is ook gecursiveerd.

Sommige mensen zeiden dat hij veertig *vrouwen* had.

Anderen zeiden dat het *er* wel honderd moesten zijn.

Iedere avond ging de sjah naar *zijn harem* om *er* te luisteren naar muziek.

Je zou denken dat *er* geen gelukkiger *leven* was, maar de sjah was *er* niet gelukkig mee.

Aanbieden

Het is raadzaam te beginnen met aandacht voor het woordje 'er' in de verwijzende functie. Omdat taalleerders 'er' nauwelijks opmerken in gesproken taal, kan men hen er allereerst op attenderen in geschreven taalaanbod.

Bied combinaties van eenvoudige zinnen aan. (Bovenstaande voorbeelden uit het sprookje zijn wellicht te moeilijk op dit niveau.). Stel bij iedere 'er' vragen. Bijvoorbeeld:

Hoeveel cd's heeft John? Ik weet het niet. Misschien heeft hij *er* wel honderd.

Vraag: Honderd wat?

John woont in Amsterdam. John is mijn buurman. Hij woont *er* al drie jaar.

Vraag: Waar woont John al drie jaar?

Anneke houdt van drop, en ik ook, maar John houdt *er* niet van.

Vraag: Waar houdt John niet van?

Laat de antwoorden op deze vragen, dus de woorden waarnaar 'er' verwijst, markeren.

Oefenen

Het is raadzaam op dit niveau vooral te oefenen op herkenning en begrip.

Geef bijvoorbeeld een vel met paren voorbeeldzinnen (ruime regelafstand). Laat 'er' en het zinsdeel waarnaar het verwijst, onderstrepen.

Laat vervolgens horen dat het ook in gesproken taal voorkomt, in (niet te snel gesproken) teksten op cassette of door u zelf gegeven voorbeelden. Leerlingen kunnen turven of een teken geven als ze het woordje 'er' menen te horen. Men moet het immers in taalaanbod kunnen opmerken om het uiteindelijk zelf te verwerven.

Eventueel kunt u een parallel trekken met andere verwijswwoorden.

Bijvoorbeeld:

Sommige mensen beweerden dat hij veertig vrouwen had.

Vraag: Wie wordt er bedoeld met 'hij'?

Wijs erop dat ook verwijswwoorden als 'hij', 'het' en 'haar' een minder opvallende vorm kennen die bij het luisteren naar gesproken taal mogelijk niet opgemerkt of herkend wordt, namelijk *ie*, *'t*, en *'r* of *d'r*.

Let erop dat u niet verstrikt raakt in een uitleg over wanneer hij/zij/het en wanneer 'er' moet worden gebruikt. We beogen in dit stadium slechts herkenning en begrip van het fenomeen 'er' als verwijswoord.

1.2 Idiomatische uitdrukkingen met 'er'

Probeer 'er' niet te verklaren in uitdrukkingen als:

Hoe gaat het ermee?

Hoe ziet ... eruit?

De bus komt eraan.

Zulke uitdrukkingen kunnen beter niet geanalyseerd worden. Laat ze in hun geheel leren.

2 Half gevorderden

2.1 'Er' als verwijswoord

Aanbieden

Van de leerlingen kan nu worden gevraagd het woordje 'er' ook zelf te gaan gebruiken. Ga eerst eens na of sommige van uw leerlingen incidenteel het woordje 'er' wel eens gebruiken, of zinnen produceren waarin ze het hadden kunnen gebruiken (zowel mondeling als schriftelijk). Zo ja, verzamel dan voorbeelden. Schrijf ze op, en laat zien hoe 'er' in hun zinnen zou hebben gepast. Bijvoorbeeld:

Daarnet vroeg Anna aan Bente of zij een pen mocht lenen.

Bente zei: Ja hoor, ik heb toch twee pennen.

Je had kunnen zeggen: Ik heb *er* toch twee.

Gisteren hebben we over stampot gepraat.

Iemand zei: Ik houd niet van stampot.

Ze had kunnen zeggen: Ik houd *er* niet van.

Toen we vorige week die tekst lazen over Maastricht, zei één van jullie:

Ik ben nog nooit daar geweest.

Dan kun je ook zeggen: Ik ben *er* nog nooit geweest.

Nu kan het handig zijn om kort te wijzen op de combinatiemogelijkheden van 'er' als verwijswoord:

– 'Er' staat in de buurt van een *telwoord*.

Ik heb *er* toch *twee*.

Andere zeiden dat het *er* *honderd of meer* moesten zijn.

De sjah wilde graag een zoon. Hij had *er* *geen*.

Merk op dat ook 'geen' en 'meer' telwoorden zijn, er wordt een hoeveelheid mee aangeduid.

– 'Er' staat in de buurt van een los *voorzetsel*.

Ik houd *er* niet *van*.

Geef uw hoofdvrouw de helft *ervan*.

Let op: 'met' en 'mee' zijn varianten van hetzelfde betekenisaspect:

Hij is niet tevreden *met* zijn leven

Hij is er niet tevreden *mee*.

Wanneer de prepositie meteen na 'er' komt, wordt hij eraan vast geschreven.

– Je kunt, in plaats van *daar*, ook 'er' zeggen.

Elke avond begaf de sjah zich naar zijn harem om *er/daar* te luisteren naar ...

Op een dag ging hij met zijn vizier naar een dichtbegroeide vallei. Zij zaten *er/daar* nauwelijks of ...

Oefenen

In allerlei methodes zijn voor de hand liggende oefenvormen te vinden:

– Vraag en antwoord aan de hand van een illustratie:

Hoeveel ... zie je?

Ik zie er ...

Aan de leerlingen kunnen vergelijkbare vragen worden gesteld:

John, hoeveel ... heb jij?

– Er worden zinnen gegeven, twee aan twee. In de tweede wordt een zelfstandig naamwoord uit de eerste zin herhaald, en dat moet vervangen worden:

Houd je van *jazz*? Nee ik houd niet van *jazz*.

Kijk je naar *het journaal*? Nee ik kijk nooit naar *het journaal*. Enz.

In geschreven werk kunt u een symbool gebruiken om aan te geven dat 'er' ontbreekt of gebruikt had kunnen worden.

2.2 De plaats van 'er' als verwijswoord

Aanbieden

U kunt de plaats van het verwijzende 'er' het beste *laten zien*, aan de hand van de eerder gebruikte schema's (zie hoofdstuk 1). Geef veel voorbeelden, uit een tekst uit de leergang en uit het eigen taalgebruik van uw leerlingen.

Gebruikte symbolen:

(S) voor Onderwerp; (PV) voor Persoonsvorm; (R) voor Rest

Ik	heb	er	geen zin in.
Ik	ben	er	nog nooit geweest.
Dit	zijn	er	drie.
S	PV	↑	R

Met hem Gisteren Wat	kun had heeft	je ik hij	er er er	niet over praten. nog zes. later nog over gezegd?
I	PV	S	↑	R

2.3 'Er' als onderwerp

Het sprookje van het begin van dit hoofdstuk, vervolgd

Iedereen dacht dat *er* geen gelukkiger leven op aarde denkbaar was dan dat van deze sjah. Ook werd *er* beweerd dat wie het zou wagen, de harem binnen te dringen, dit met de dood zou moeten bekopen. Op een dag ging hij met zijn vizier naar een dichtbegroeide vallei. Zij zaten er nauwelijks of *er* verscheen een derwisj voor hen. De derwisj haalde een appel tevoorschijn en overhandigde deze aan de sjah met de woorden: "Geef de helft ervan aan uw hoofdvrouw, en eet de andere helft zelf op."

De sjah deed wat de derwisj gezegd had en, precies negen maanden later, werd *er* een zoon geboren. *Er* werd feest gevierd in het hele rijk.

Aanbieden

'Er' treedt op als onderwerp:

– van *passieve zinnen*. Er is geen 'echt' onderwerp

Er werd beweerd ...

Er werd feest gevierd.

– in combinatie met een *onbepaald onderwerp*

Er verscheen een derwisj.

Er was geen gelukkiger leven denkbaar.

Dit nieuwe 'er' wordt in twee stappen verklaard:

Wanneer uw leerlingen al bekend zijn met de functie van de passieve constructie, namelijk: het onderwerp van de zin is onbekend of onbelangrijk (zie hoofdstuk 6 § 2.1), kunt u laten zien dat er zelfs zinnen zijn waarin géén onderwerp wordt genoemd. In die zinnen is 'er' noodzakelijk. Het heeft in zulke zinnen puur een grammaticale functie. Je zou kunnen zeggen dat 'er' hier verwijst naar een niet genoemd, maar eventueel wel te omschrijven onderwerp of actieve persoon (personen). Bijvoorbeeld:

Vraag uw leerlingen, naar aanleiding van enkele zinnen, 'wie' er iets deden. In de onderstaande voorbeelden: 'wie' beweerden, 'wie' feest vierden, 'wie' niet mogen roken.

Er werd beweerd dat wie het zou wagen, de harem binnen te dringen, dit met de dood zou moeten bekopen.

Er werd feest gevierd in het hele rijk.

Er mag hier niet worden gerookt.

Antwoorden die u waarschijnlijk krijgt: 'iemand', 'een mens', 'mensen'.

De stap naar zinnen waarin 'er' wordt gebruikt in zinnen met een *onbepaald*, *onbekend onderwerp* is nu niet groot meer:

Er waren *mensen* die beweerden dat hij veertig vrouwen had.

Er was eens *iemand* die geprobeerd had de harem binnen te dringen en dat met de dood had moeten bekopen.

Het stinkt hier. *Er* heeft hier *iemand* zitten roken volgens mij.

Andere voorbeelden uit bovenstaand fragment:

Er leefde eens een sjah ... (*we weten niet precies welke sjah, hij is een nieuwe persoon in een nog onbekend verhaal*)

Er verscheen een derwisj. (*een nieuw personage wordt geïntroduceerd in het verhaal*)

Van belang is, dat uw leerlingen begrijpen wanneer een onderwerp 'onbepaald' is. (zie hoofdstuk 8 §1.1) Wanneer dat te hoog gegrepen is, kunt u een lijstje geven van woorden waaraan een onbepaald onderwerp herkend kan worden.¹

Oefenen

Bied vooral herkenningsoefeningen aan. Laat bijvoorbeeld uw leerlingen verschillende (eenvoudig herschreven) sprookjes of legendes lezen of opzoeken. Laat de bedoelde vorm onderstrepen. Waarschijnlijk wordt er steeds wanneer er een nieuw personage wordt geïntroduceerd, een onbepaald onderwerp gebruikt, gecombineerd met 'er'.

3 Gevorderden

3.1 Nogmaals 'er' als onderwerp

Oefenen

Als ongestuurde productieve oefening kunt u uw leerlingen verschillende (fragmenten van) sprookjes of legendes laten schrijven of vertellen.

Spreek met uw leerlingen signalen af om hen er tijdens het spreken op te attenderen als ze 'er' weglaten. U kunt bijvoorbeeld met uw vingers knippen.

Verfijning: Wanneer 'er' niet gebruikt wordt in zinnen met een onbepaald onderwerp, krijgt de zin een andere betekenis. Men doet een algemeen geldende uitspraak over het onderwerp.

¹ Zie bijv. A.M. Fontein & A. Pescher – ter Meer: *Nederlandse grammatica voor anderstaligen*. NCB 1985-2000, p. 174.

Let op het betekenisverschil in bijvoorbeeld de volgende zinnen:

Er zwemt een vis in het water! (Verbazing, de vis zwemt ergens waar men hem niet verwacht: in een zwembad, of in een sloot waarvan werd aangenomen dat hij sterk vervuild was.)

Een vis zwemt in (het) water. (Algemene uitspraak, karakteristieke eigenschap van vissen.)

De aan- of afwezigheid van 'er' heeft niet altijd zo duidelijk deze consequentie voor wat betreft het betekenisverschil. Vergelijk:

Er heeft een man voor je opgebeld.

Een man heeft voor je opgebeld.

Wanneer echter een algemeen geldende uitspraak wordt bedoeld, kan het gebruik van 'er' echt fout zijn. Vergelijk:

In de puberteit krijgt een jongen de volgende geslachtskenmerken: ...

In de puberteit krijgt er een jongen de volgende geslachtskenmerken: ...

3.2 Nogmaals het verwijzende 'er'

In teksten op gevorderd niveau vindt men ook 'er' in combinatie met een voorzetsel, waarbij het vooruit verwijst naar iets, meestal een handeling, in het vervolg van de zin.

In onderstaande voorbeelden bestaan de zinnen uit een hoofdzin en een (beknopte) bijzin:

Ik kom er niet toe, aan mijn scriptie te schrijven.

Ingrid klaagt erover, dat sommige mensen niet vriendelijk tegen haar zijn.

Sommigen zien er hun ideaal in, jarenlang hetzelfde werk te doen.

Als iemand het zou wagen de harem binnen te dringen, kon hij er zeker van zijn, dat hij dit met de dood zou moeten bekopen.

Blijf altijd vragen: waarnaar verwijst het, wat wordt ermee bedoeld? Meestal komen uw leerlingen er wel uit.

13 Verbindingswoorden

Zwerkbal is de favoriete sport in de tovenaarswereld, *maar* hoe zit die sport eigenlijk in elkaar?

Een zwerkbalploeg bestaat uit zeven spelers *die* allemaal op bezemstelen vliegen. De Gouden Snaai is een piepklein, gevleugeld balletje zo groot als een walnoot. *Daardoor* is hij moeilijk te veroveren. *Als* dat lukt, is de wedstrijd afgelopen *en* krijgt het team van de winnende Zoeker honderdvijftig punten extra.

De volgende tactieken staan beschreven in de boeken. Bij de Havikskop-aanvalslinie vliegen drie jagers dicht naast elkaar *waarbij* de middelste iets vooruit vliegt, *zodat* deze formatie eruit ziet als een havikskop. (Harry Potter ON LINE)

Inleiding

In dit hoofdstuk worden geen nieuwe regels gegeven, alleen een overzicht van al elders besproken regels. U kunt deze stof aanbieden aan gevorderden.

1 Verschillende typen verbindingswoorden en hun consequenties voor de woordvolgorde

1.1 Nevenschikking: hoofdzin + hoofdzin

De meest gebruikte nevenschikkende voegwoorden zijn: ‘dus’, ‘en’, ‘of’, ‘maar’ en ‘want’.¹

Bij beide verbonden zinnen staat de persoonsvorm op de tweede plaats en het onderwerp er direct voor of achter.

De zinsstructuur blijft vaak gelijk, d.w.z. dat een hoofdzin met een hoofdzin wordt verbonden, een vraagzin met een vraagzin. Inversie in de eerste hoofdzin, blijft vaak gehandhaafd in de tweede zin.

zie ook hoofdstuk 1 § 2.3

1.2 Onderschikking: hoofdzin + bijzin of bijzin + hoofdzin

Onderschikkende voegwoorden zijn bijvoorbeeld: ‘omdat’, ‘als’, ‘hoewel’, ‘toen’ en ‘terwijl’.

De volgorde verandert, in de zin die op dit type voegwoorden volgt (de bijzin) staat de persoonsvorm achteraan.

zie ook hoofdstuk 2 § 1.1

¹ Voor meer nevenschikkende voegwoorden zie Fontein en Pescher - ter Meer 1996, 589.

Let op: wanneer een samengestelde zin begint met een bijzin, treedt in de hoofdzin inversie op.

Hoewel ik er geen zin in heb, *zal ik* je toch helpen.

Terwijl ik in de boeken zocht naar een beschrijving van zwerkbal, *keek mijn vriend* op internet.

1.3 Verbindende bijwoorden: twee aparte hoofdzinnen

Veel gebruikte verbindende bijwoorden zijn bijvoorbeeld: daarom, daardoor, daarna.

Deze woorden leggen wel een verband tussen twee zinnen, maar verbinden ze niet tot één zin.

Zo'n woord kan vóóraan de tweede zin staan en zorgt dan voor inversie. Het kan ook op een andere plaats in de zin staan.

Harry's ouders zijn overleden. Daarom woont **hij** nu bij zijn oom en tante.

Harry's ouders zijn overleden. **Hij** woont daarom bij zijn oom en tante.

Aanbieden

Al deze verbindingswoorden zijn afzonderlijk al eens aan de orde geweest. Een overzicht als in dit hoofdstuk is vooral bedoeld voor gevorderde taalleerders.

Wanneer uw leerlingen twifelen tot welke categorie een verbindingswoord behoort, leer ze dan in de eerste plaats hoe ze dat kunnen opzoeken.

Bijvoorbeeld in Van Dales Basiswoordenboek Nederlands wordt tussen punthaken < > aangegeven tot welke categorie een woord behoort:

Daarom <bijw.>

Omdat <voegw.>

ter-wijl (voegw.) (geeft aan dat iets gelijktijdig gebeurt) ♦ *terwijl vader afwast, doet moeder de baby in bad.*

Oefenen

Als u met een gebaar aangeeft wanneer de woordvolgorde in de bijzin is fout gegaan, kunt u ertoe overgaan hetzelfde gebaar 'preventief' te maken, namelijk op het moment dat een leerling een onderschikkend voegwoord gebruikt.

Wellicht helpt dit om mét ieder voegwoord de bijbehorende woordvolgorde te verwerven.

2 Enkele verbindingswoorden met vergelijkbare betekenis

Sommige onderschikkende voegwoorden en verbindende bijwoorden leggen eenzelfde type relatie, maar worden gekoppeld aan een ander onderdeel van de twee te verbinden elementen. Dit wordt vooral duidelijk aan de hand van voorbeelden:

- *Omdat* en *daarom* verbinden oorzaak en gevolg. Maar ‘omdat’ wordt verbonden met de oorzaak, ‘daarom’ met het gevolg.

Oorzaak: Ik moet werken.

Gevolg: Ik ga niet mee.

Ik moet werken. *Daarom ga ik niet mee.*

Ik ga niet mee, *omdat ik moet werken.*

- *Doordat* en *daardoor* verbinden oorzaak en gevolg. Maar ‘doordat’ wordt verbonden met de oorzaak, ‘daardoor’ met het gevolg.

Oorzaak: De trein had vertraging.

Gevolg: Ik kwam te laat.

De trein had vertraging. *Daardoor kwam ik te laat.*

Ik kwam te laat *doordat de trein vertraging had.*

- *Voordat* en *daarvoor* verbinden twee dingen in de tijd.

Eerst: Ik dek de tafel.

Dan: We gaan eten.

We gaan eten; *daarvoor dek ik de tafel.*

Ik dek de tafel *voordat we gaan eten.*

- *Nadat* en *daarna* verbinden twee dingen in de tijd.

Eerst: Ik heb een cursus gevolgd

Dan: Ik heb werk gezocht.

Ik heb een cursus gevolgd. *Daarna heb ik werk gezocht.*

Ik heb werk gezocht *nadat ik een cursus had gevolgd.*

1.2 Niet het onderwerp

- Verwijs naar zaken met: ‘hem’ naar ‘de-woorden’
‘het’ naar ‘het-woorden’
‘ze’ naar woorden in het meervoud

Ik heb een nieuwe *pen* voor je gekocht. Ik heb *hem* op je bureau gelegd.
Ik heb een nieuw *boek* voor je gekocht. Ik heb *het* op je bureau gelegd.
Ik heb nieuwe *boeken en pennen* voor je gekocht. Ik heb *ze* op je bureau gelegd.

1.3 Zinsdeel met een voorzetsel

- Verwijs naar zaken met: er

Je schrijft *met een pen*. Je kan *ermee* schrijven.
Je schrijft *in het boek*. Je kan *erin* schrijven.

In het kort komt het er dus op neer dat je:

- naar *personen* niet met ‘er’ *kunt* verwijzen.
- naar *een zaak* in combinatie met een voorzetsel, met ‘er’ *moet* verwijzen.

2 Het betrekkelijk voornaamwoord en de betrekkelijke bijzin

De meest voorkomende *betrekkelijke voornaamwoorden* zijn ‘die’, ‘dat’, en ‘wie’ of ‘waar’ in combinatie met een voorzetsel.

Betrekkelijke bijzinnen beginnen met een betrekkelijk voornaamwoord, de persoonsvorm staat aan het einde.

Bijzonder is dat een betrekkelijke bijzin midden in de hoofdzin kan staan, zoals uit de voorbeelden blijkt.

Het jongetje *dat zij niet in de kinderstoel kreeg*, begon te krijsen.
Die duffe dinsdag *waarop ons verhaal begint*, leek aanvankelijk geen bijzondere dag.

Welk betrekkelijk voornaamwoord wordt gebruikt is afhankelijk van het woord in de hoofdzin, waarnaar verwezen wordt. Daarnaast is van belang of er een werkwoord met voorzetsel in het spel is.

2.1 Regels voor het kiezen van het juiste betrekkelijk voornaamwoord

– Die en dat

Verwijzing naar een ‘de-woord’ of een meervoudsvorm	→	die
Verwijzing naar een ‘het-woord’	→	dat

Het boek, dat je leest, is geschreven door J. K. Rowling.
Ik weet niet wie *de internetpagina die* je leest, heeft geschreven.

– Waar + voorzetsel

Bij het hoofdwerkwoord van de bijzin hoort een voorzetsel, het voorzetsel heeft geen betrekking op een persoon. Voorbeelden:

Die duffe *dinsdag waarop* ons verhaal *begint*, ...
(Ons verhaal *begint op* een duffe dinsdag.)

De *bezem, waarop* Harry *vliegt* tijdens het zwerkbalspel, is van zijn vader geweest.
(Harry *vliegt op* een bezem.)

Waar en het voorzetsel kunnen gesplitst worden. Het voorzetsel staat vóór de werkwoordenreeks.

De bezem, *waar* Harry tijdens het zwerkbalspel *op* vliegt ...

– Voorzetsel + wie

Bij het hoofdwerkwoord van de bijzin hoort een voorzetsel, het voorzetsel heeft betrekking op een persoon. Voorbeeld:

De Duffelingen zijn de mensen *bij wie* Harry woont.

Bijzonderheid: het voorzetsel staat vóór wie.

Aanbieden

De regels voor het betrekkelijk voornaamwoord zijn te lastig om zelf te laten ontdekken. Voor het verschil tussen *die* en *dat* gaat dat eventueel nog wel, maar zoals alle andere regels die samenhangen met het verschil tussen ‘de-woorden’ en ‘het-woorden’ zullen leerlingen hiermee fouten blijven maken. Zelf ontdekken zal hier niet leiden tot sneller verwerven.

Bied eerst ‘die’ en ‘dat’ aan, zet deze twee een of een paar lessen later naast ‘waar + voorzetsel’. ‘Voorzetsel + wie’ volgt weer enige tijd daarna.

Het is niet altijd zo dat bij ieder voorzetsel in de zin, automatisch ‘waar’ of ‘wie’ gebruikt moet worden. Bekijk de volgende voorbeelden:

Hier staan *de vrienden die* met ons naar Griekenland gingen.
Dit zijn *de laatste foto's die* we van de vakantie hebben.

Het voorzetsel ‘met’ hoort bij ‘ons’, niet bij ‘vrienden’.
Het voorzetsel ‘naar’ hoort bij ‘Griekenland’, niet bij ‘vrienden’.
Het voorzetsel ‘van’ hoort bij ‘de vakantie’, niet bij foto’s.

Bij ‘vrienden’ en ‘foto’s’ zélf hoort geen voorzetsel, dus is er geen noodzaak ‘waar’ te gebruiken.

Aanbieden

Wanneer hierover geen verwarring bestaat, laat het dan vooral rusten!

Wanneer uw leerlingen er wel moeite mee hebben, helpen vooral veel voorbeelden.

3 Verklaring van in dit hoofdstuk gebruikte termen

Het betrekkelijk voornaamwoord / relatief pronomen

Verbindingswoord dat de bijzin verbindt met een woord of woordgroep uit de hoofdzin. Bijvoorbeeld:

Hij zag *een man die* op een plattegrond keek.

Het betrekkelijk voornaamwoord ‘die’ verwijst hier naar ‘een man’.



Deel C

Appendices

Voorbeeldlessen voltooid tegenwoordige tijd

Naar de in hoofdstuk 2 van deel A gegeven richtlijnen (cyclisch principe) wordt hier voorgesteld de voltooid tegenwoordige tijd gespreid over 4 lessen aan te bieden.

Eerste les Introductiegesprek

Uw leerlingen hebben al enkele malen geprobeerd u of elkaar iets te vertellen over een gebeurtenis in het verleden. Haak in op wat een leerling probeert te vertellen of stel vragen over het recente verleden. Schrijf uw vragen en/of de uitingen van de cursisten (gecorrigeerd) op het bord. Probeer uw vragen en de uitingen van de leerlingen zó te formuleren of herformuleren dat er alleen *voltooid deelwoorden* aan de orde komen die beginnen met ‘ge-’. Probeer aan te sluiten bij wat er bij uw leerlingen speelt:

Ahmed, jouw fiets *is* toch *gestolen*? *Heb* je al een nieuwe *gekocht*?

Of:

Hebben jullie een leuk weekend *gehad*? Wat *heb* je *gedaan*?

Na enkele minuten wordt het de leerlingen duidelijk waarmee u bezig bent en kunt u vragen stellen naar de functie van dit soort zinnen:

Als je kijkt naar de tijd: Waarover gaan al deze zinnen?

U kunt het woord ‘verleden’ introduceren.

Deze zinnen gaan allemaal over het verleden; bijvoorbeeld over gisteren, over het weekend, over vorige week.

Richt nu kort de aandacht op de vorm, door middel van vragen als:

Als je kijkt naar de vorm: wat is in al deze zinnen hetzelfde?

Onderstreep de voltooid deelwoorden, schrijf er tussen haakjes de hele werkwoorden achter. U hoeft de term voltooid deelwoord niet per se te introduceren. Laagopgeleiden kunt u een eigen term geven, bijvoorbeeld ‘ge-woord’. Hoogopgeleiden met kennis van verwante vreemde talen kennen wellicht een aan de Latijnse vorm verwante term (past participle, participe passé, participio), en kunnen wel steun hebben aan de klassieke term ‘participium’. De term ‘voltooid’ kunt u laten opzoeken: iets is klaar, afgelopen. Vervolgens vestigt u nog kort de aandacht op het hulpwerkwoord, en onderstreept u de vormen van *hebben* of *zijn* in de voorbeelden.

Ten slotte vertelt u:

In een woordenboek kun je deze vorm vaak opzoeken, bijvoorbeeld in *van Dale Basiswoordenboek Nederlands*.

Of:

In onze leergang vind je de voltooid deelwoorden op de volgende manier ...

Hiermee kunnen de leerlingen al even uit de voeten.

U kunt afsluiten met een korte samenvatting:

- Dit is dus een manier om over het verleden, gisteren, etc. te praten.
- Er zijn twee werkwoorden in iedere zin: hebben óf zijn en het ge-woord (voltooid deelwoord / participium)
- In de (een) volgende les gaan we hiermee verder.

Tweede les Aandacht voor de vorm

In deze les begint u met een korte verwijzing naar de vorige les. U kunt weer vragen stellen en laten beantwoorden, of u kunt een klein stukje tekst geven dat enkele zinnen in de voltooid tegenwoordige tijd bevat (laat de voltooid deelwoorden onderstrepen). Let erop dat hierin géén scheidbare werkwoorden staan of werkwoorden waarvan het voltooid deelwoord wordt gevormd zonder 'ge-'.

U kunt de voltooid deelwoorden in drie kolommen op het bord schrijven of in de eigen aantekeningen laten schrijven, en vervolgens vragen welk werkwoord bij elk ervan hoort.

Door middel van vragen stuurt u aan op de volgende regels:

- er zijn regelmatige werkwoorden, het voltooid deelwoord wordt als volgt gevormd: ge + stam + t of d
(*voorbeelden: gezegd, gewerkt, geluisterd*)
- er zijn 'een beetje' onregelmatige werkwoorden, het voltooid deelwoord ziet er zó uit:
ge + _____ + en, soms verandert de middenklank
(*voorbeelden: gezien, gelopen, gestolen, geschreven*)
- er zijn érg onregelmatige werkwoorden, het voltooid deelwoord:
ge + 'iets'
(*voorbeelden: geweest, gekocht, gehad, gedacht*)

Het verschil tussen de tweede en derde groep is vooral, dat bij de derde groep moeilijker herleidbaar is bij welk werkwoord het voltooid deelwoord hoort. De leerlingen krijgen het advies van elk werkwoord het voltooid deelwoord (en het bijbehorende hulpwerkwoord) op te zoeken in een woordenboek, er zelf een lijst van aan te leggen en te leren. (zie deel B hoofdstuk 4).

U kunt ze ook nog de strategie aanleren in een gesprekje goed te luisteren naar wat de ander zegt en in het eigen antwoord zoveel mogelijk over te nemen (hoewel er natuurlijk niet altijd in volledige zinnen geantwoord hoeft te worden). Oefen dit met vragen en antwoorden.

En Ahmed, heb je nou al een nieuwe fiets gekocht?

Nee, ik heb een brommer gekocht.

Vervolgens vestigt u de aandacht van uw leerlingen op nog twee vormaspecten:

- Voltooid deelwoorden staan aan het einde van de zin;
- *Hebben* óf *zijn* treedt op als ‘persoonsvorm’ (of de term die u daarvoor bij woordvolgorde geïntroduceerd hebt). Dus:
de vorm verandert als de handelende persoon (onderwerp/subject) verandert;
deze vorm staat direct na of voor de handelende persoon (onderwerp/subject).

U laat deze regels vooral zien, door veel voorbeelden op te schrijven in een duidelijke lay-out (kleuren gebruiken of onderstrepen). Begin met een eenvoudige zin waarin ‘hebben’ als hulpwerkwoord wordt gebruikt, varieer eerst het onderwerp, daarna de zinsvolgorde:

Ik heb huiswerk gemaakt.

Jij hebt huiswerk gemaakt.

Samir heeft huiswerk gemaakt.

Jullie hebben huiswerk gemaakt.

Wanneer heb je huiswerk gemaakt?

Wanneer heeft Samir huiswerk gemaakt?

Wanneer hebben jullie huiswerk gemaakt?

Geef nog een paar series met ‘hebben’, vervolgens met ‘zijn’.

Rond weer af met een korte samenvatting.

Het is goed het hierbij wat informatie / regels betreft enige tijd te laten, om een en ander te laten bezinken. Uiteraard kan er wel geoefend worden. Hetgeen hieronder wordt gesuggereerd voor de derde les over de voltooid tegenwoordige tijd hoeft niet per se in de eerstvolgende les/bijeenkomst besproken te worden. Aangezien vormen zonder ‘ge-’ toch wel frequent voorkomen kunt u met hoogopgeleiden sneller aan de volgende fase beginnen.

Derde les Bijzondere vormen

1. Het voltooid deelwoord van een scheidbaar werkwoord is niet zo moeilijk*, en is misschien al voorgekomen en vanzelf goed gegaan. Er zijn twee aandachtspunten, waarvan het tweede voor laagopgeleiden misschien niet eens genoemd hoeft te worden:

- Het voltooid deelwoord wordt als volgt gevormd:
voorvoegsel + ge + rest
Zowel in regelmatige als in onregelmatige vorm. Geef veel voorbeelden. Laat zien dat 'ge' in het midden komt, en niet vooraan.
- Het uit drie delen bestaande voltooid deelwoord wordt aaneen geschreven.
opgebeld, uitgenodigd, meegegaan, nagedacht

2. Werkwoorden die beginnen met 'er-' 'her-' 'ge-' 'be-' 'ver-' 'ont-'.
U kunt weer een tekstje aanbieden en de v.t.t.-vormen (laten) markeren.
Bijvoorbeeld:

Wij *zijn* vorige maand *verhuisd*.
Veel vrienden *hebben* ons *geholpen*.
Mijn vader *had* *beloofd* te helpen.
Hij *heeft* alle kasten in elkaar *gezet*.
Wij *hebben* zelf alles opnieuw *geverfd*.
Vorige week *hebben* we de burens *ontmoet*.

Maak vervolgens twee rijtjes:

verhuizen	–	verhuisd	helpen	–	geholpen
beloven	–	beloofd	verven	–	geverfd
ontmoeten	–	ontmoet	zetten	–	gezet

Markeer bij de 'gewone' voltooid deelwoorden 'ge-' of vraag de leerlingen dat te doen. Vergelijk deze nu met de andere voltooid deelwoorden:

Wat valt op?

Kijk ook eens goed naar de hele werkwoorden. Waarmee beginnen ze (eerste twee of drie letters)? Vergelijk ze met de voltooid deelwoorden. Waarmee beginnen ze (eerste twee of drie letters)?

De gevonden regel kunt u nog 'vervolmaken' door alle beginlettergrepen die gebruik van 'ge-' uitsluiten te noemen (be-, ge-, er-, her-, ont- en ver-) uiteraard vergezeld van een voorbeeld, en door erop te attenderen dat deze lettergreep nooit klemtoon krijgt.

* Er vanuit gaande dat scheidbare werkwoorden als zodanig al eens aan de orde zijn geweest.

Vierde les Spelling

Er rest nog één onderdeel met betrekking tot de voltooid deelwoorden dat nog genoemd kan worden. Het is tot het laatst uitgesteld omdat het voor gesproken taal in ieder geval niet van belang is. Laagopgeleiden hoeft u hiermee (nog) niet lastig te vallen. Het gaat om de regel wanneer een regelmatig gevormd voltooid deelwoord eindigt op een -t dan wel een -d. Deze regel is niet zelf af te leiden. U moet hem gewoon geven. Schrijf op het bord weer een rijtje werkwoorden en bijbehorende voltooid deelwoorden, daarbij de KoFSCHiP – medeklinkers markerend:

<i>maKen</i>	<i>gemaakKt</i>
<i>straffEn</i>	<i>gestraFt</i>
<i>danSen</i>	<i>gedanSt</i>
<i>juiCHen</i>	<i>gejuiCHt</i>
<i>knipPen</i>	<i>gekniPt</i>

Dus: Na een van de consonanten van 't kofschip (of een ander ezelsbruggetje), schrijft men een -t, in alle andere gevallen een -d.

Met betrekking tot de 'f' en de 's':

Werk in eerste instantie alleen met werkwoorden waarbij de 'f' en 's' ook werkelijk 'f' en 's' blijven, zoals in de onderstaande linkerkolom. Wat later komen de werkwoorden met de 'valse f en s', namelijk die waarbij aan het einde van de stam weliswaar een 'f' en een 's' staan, maar die in de infinitief een 'v' en een 'z' hebben, zoals in de rechter kolom. Geef dan onderstaande verfijning van de regel:

Let op: het gaat niet om de laatste letter van de stam, vergelijk:

straffEn	gestraFt	→	leVen	geleeFd
danSen	gedanSt	→	reiZen	gereiSd

Er zijn nog wel andere zaken te noemen met betrekking tot de voltooid tegenwoordige tijd, maar voor beginners is dit ruimschoots voldoende, hiermee kunnen uw leerlingen flink uit de voeten.

N.B.: Hoogopgeleiden willen misschien al eerder weten wanneer ze een -t of een -d moeten schrijven. Veel leergangen lokken dit ook uit door eerst alleen regelmatige werkwoorden aan te bieden. In dat geval hoeft u uw leerlingen niet teleur te stellen met het uitstellen van dit onderwerp.

Register van termen

Aanwijzend voornaamwoord / demonstratief pronomen Hst 8 § 1.3

Adjectief / bijvoeglijk naamwoord Hst 8 § 1.2, Hst 11 § 1.1

Auxiliair / hulpwerkwoord Hst 1 § 3.1

Bepaald lidwoord / definiet artikel Hst 8 § 1.1

Betrekkelijk voornaamwoord / relatief pronomen Hst 14 § 2

Bezittelijk voornaamwoord / posesief pronomen Hst 7 § 1.3

Bijvoeglijk naamwoord / adjectief Hst 8 § 1.2, Hst 11 § 1.1

Bijwoordelijke bepaling Hst 1 § 2.1

Bijzin / onderschikking / subordinatie Hst 2 § 1.1

Comparatief / vergrotende trap Hst 11 § 1.1

Conjunctie / (onderschikkend) voegwoord Hst 2 § 1.1

Consonanten / medeklinkers Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 2.1

Definiet artikel / bepaald lidwoord Hst 8 § 1.1

Demonstratief pronomen / aanwijzend voornaamwoord Hst 8 § 1.3

Derde persoon Hst 3 § 1.4.2

Direct object / lijdend voorwerp Hst 4 § 3.1, Hst 7 § 1.2

Eerste tweede derde persoon Hst 7 § 1.1

Enkelvoud / singularis Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 1.2.3

Hele werkwoord / infinitief Hst 1 § 1.4, Hst 3 § 1.2.4

Hoofdwerkwoord Hst 1 § 3.1, Hst 2 § 3.2.1

Hoofdzin Hst 1 § 1.1, Hst 2 § 1.1

Hulpwerkwoord / auxiliair Hst 1 § 3.1

Imperfectum / onvoltooid verleden tijd Hst 5 § 1.1

Indefiniet artikel / onbepaald lidwoord Hst 8 § 1.1

Indefiniet / onbepaald Hst 10 § 1.1

Indirect object / meewerkend voorwerp Hst 7 § 1.2

Infinitief / hele werkwoord Hst 1 § 1.4, Hst 3 § 1.2.4

Informatievraag Hst 1 § 1.3

Interrogativa / vraagwoorden Hst 1 § 1.3

Register van termen

Intransitief werkwoord Hst 4 § 3.1

Inversie Hst 1 § 1.3

Ja / nee-vraag Hst 1 § 1.2

Klinkers / vocalen Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 2.1

Koppelwerkwoorden Hst 8 § 1.2

Lettergreep / syllabe Hst 9 § 2.1

Lijdend voorwerp / direct object Hst 4 § 3.1, Hst 7 § 1.2

Lijdende vorm / passief Hst 6 § 1 en § 2.1

Medeklinkers / consonanten Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 2.1

Meervoud / pluralis Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 1.2.3

Meewerkend voorwerp / indirect object Hst 7 § 1.2

Modaal hulpwerkwoord Hst 3 § 1.5

Negatie / ontkenning Hst 10 § 1.1

Nevenschikking Hst 1 § 2.3

Numerale / telwoord Hst 9 § 2.2

Onbepaald lidwoord / indefiniet artikel Hst 8 § 1.1

Onderschikkend voegwoord / conjunctie Hst 2 § 1.1

Onbepaald / indefiniet Hst 10 § 1.1

Onderschikking / subordinatie / bijzin Hst 2 § 1.1

Onderwerp / subject Hst 1 § 1.1, Hst 7 § 1.1

Onregelmatig werkwoord Hst 4 § 1.2.3, Hst 5 § 1.1.3

Ontkenning / negatie Hst 10 § 1.1

Onvoltooid tegenwoordige tijd / presens Hst 3 § 1.1

Onvoltooid verleden tijd / imperfectum Hst 5 § 1.1

Overtreffende trap / superlatief Hst 11 § 1.2

Participium / voltooid deelwoord Hst 1 § 1.4, Hst 4 § 1.1

Passief / lijdende vorm Hst 6 § 1 en § 2.1

Perfectum / voltooid tegenwoordige tijd Hst 4 § 1.1

Personaal pronomen / persoonlijk voornaamwoord Hst 7 § 1.1

Register van termen

Persoonlijk voornaamwoord / personaal pronomen Hst 7 § 1.1

Persoonsvorm / verbum finitum Hst 1 § 1.1

Pluralis / meervoud Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 1.2.3

Plusquamperfectum / voltooid verleden tijd Hst 4 § 2.2

Possesief pronomen / bezittelijk voornaamwoord Hst 7 § 1.3

Prefix / voorvoegsel Hst 3 § 1.6

Prepositie / voorzetsel Hst 1 § 2.2

Presens / onvoltooid tegenwoordige tijd Hst 3 § 1.1

Reflexief / wederkerend werkwoord Hst 4 § 3.1

Reflexief pronomen / wederkerend voornaamwoord Hst 7 § 1.4

Regelmatig / zwak werkwoord Hst 4 § 1.2.1, Hst 5 § 1.1

Relatief pronomen / betrekkelijk voornaamwoord Hst 14 § 2

Scheidbaar werkwoord / separabel verbum Hst 3 § 1.6

Separabel verbum / scheidbaar werkwoord Hst 3 § 1.6

Singularis / enkelvoud Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 1.2.3

Stam Hst 3 § 1.2.1

Sterk werkwoord Hst 4 § 1.2.2, Hst 5 § 1.1

Subject / onderwerp Hst 1 § 1.1, Hst 7 § 1.1

Subordinatie / onderschikking / bijzin Hst 2 § 1.1

Substantief / zelfstandig naamwoord Hst 8 § 1.1, Hst 9 § 1.1

Superlatief / overtreffende trap Hst 11 § 1.2

Syllabe / lettergreep Hst 9 § 2.1

Telwoord / numerale Hst 9 § 2.2

Transitief werkwoord Hst 4 § 3.1

Verbum finitum / persoonsvorm Hst 1 § 1.1

Vergrotende trap / comparatief Hst 11 § 1.1

Vocalen / klinkers Hst 3 § 1.3, Hst 9 § 2.1

Voegwoord / conjunctie Hst 2 § 1.1

Voltooid deelwoord / participium Hst 1 § 1.4, Hst 4 § 1.1

Voltooid tegenwoordige tijd / perfectum Hst 4 § 1.1

Voltooid verleden tijd / plusquamperfectum Hst 4 § 2.2

Register van termen

Voorvoegsel / prefix Hst 3 § 1.6

Voorzetsel / prepositie Hst 1 § 2.2

Vraagwoorden / interrogativa Hst 1 § 1.3

Wederkerend / reflexief werkwoord Hst 4 § 3.1

Wederkerend voornaamwoord / reflexief pronomen Hst 7 § 1.4

Zelfstandig naamwoord / substantief Hst 8 § 1.1, Hst 9 § 1.1

Zwak / regelmatig werkwoord Hst 4 § 1.2.1, Hst 5 § 1.1

Bronnen

Alons e.a.: *Zebra*. Werkboek 1. ThiemeMeulenhoff 2000.

Bakker, I. de e.a.: *Lezen, las, gelezen 1. Leescursus voor volwassen anderstaligen*. Martinus Nijhoff 1991. (tekst 1A)

Bakx, J. e.a.: *Grammatica in gebruik. Nederlands voor anderstaligen; leer- en oefenboek*. Intertaal 1997.

Bakx, J. en G. Giezenaar: *Dixi! cursus spreekvaardigheid voor vergevorderde anderstaligen*. Coutinho 2000.

Contes Maghrébins. uitg Edicef Parijs 1981.

De Brug. *Nieuwsblad voor Nijmegen en omgeving*. December 2002.

Florijn, A.F. e.a.: *De regels van het Nederlands. Grammatica voor anderstaligen*. Wolters-Noordhoff 1994.

Fontein, A.M. & A. Pescher – ter Meer: *Nederlandse grammatica voor anderstaligen*. NCB, herziene druk 1996.

Fontein, A.M. e.a. *Help! 3 Zal ik u even helpen?* NCB Utrecht 1996.

Geerts, G. e.a. (red.): *Wolters' Algemene Nederlandse spraakkunst*. Wolters-Noordhoff Groningen, Wolters Leuven 1984.

Gerritsma, H. e.a.: *Zestien plus. Verzorging*. Wolters-Noordhoff 1991.

Ham, E. e.a.: *Help! Een cursus Nederlands voor anderstaligen. Deel 1*. Nederlands Centrum Buitenlanders 1998.

Ham, E. e.a.: *Help! Een cursus Nederlands voor anderstaligen. Deel 2*. Nederlands Centrum Buitenlanders 2001.

Harry Potter ON LINE: <http://members1.chello.nl/~h.kip/HP/page14.html>

Homan, Welmoed: *Hind*. NT2-leesboekjes, niveau 1. Wolters-Noordhoff 1999.

Huijgen, M. en M. Verburg: *Van Dale Basiswoordenboek Nederlands*. Van Dale Lexicografie 1996.

Bronnen

- Huizinga, M. e.a. *0031; directe toegang tot Nederland(s)*. Meulenhoff Educatief 1998.
- Kalsbeek, A. van en F. Kuiken: *Code Nederlands 1*. Meulenhoff Educatief, 2^e druk 1997.
- Klein, P. de: *Het stoplicht. Verhalenbundel voor buitenlanders*. Wolters-Noordhoff 1996.
- Kuiken, F. en I. Vedder: *Grammatica opnieuw bekeken*. Meulenhoff Educatief 1995.
- Kuiken, F.: *Grammatica. Hoofdstuk 7 van 'Nederlands als tweede taal in het voortgezet onderwijs'*. Meulenhoff Educatief 1999. Eindredactie: E. Olijkan.
- Leende.dse.nl: *Digitaal Dorp Leende/Vrije tijd/Langste fiets*.
- Montens, F. en A.G. Sciarone: *Nederlands voor buitenlanders. De Delftse methode*. Boom 2003.
- Pollman, T. en A. Sturm: *Over zinnen gesproken. Termen en begrippen van de traditionele grammatica*. Educaboek 1978.
- Prick van Wely, M.: *Volkssprookjes en legenden uit Turkije*. Elmar b.v. Rijswijk, 1980. Begin van 'De liefde voor de drie sinaasappelen'.
- Rowling, J.K.: *Harry Potter en de steen der wijzen*. De Harmonie Amsterdam 1998.
- Schneider-Broekmans, J.: *Taal Vitaal. Nederlands voor beginners*. Ned. bewerking C. Kennedie. Intertaal 2001.
- Thio, K. en M. Verboog: *Verstaanbaar spreken*. Coutinho 1999.
- Van Dale *Handwoordenboek Nederlands – Spaans*. Van Dale Lexicografie bv. 1993.
- Vedder, I.: *Schrijven. Hoofdstuk 7 van 'Nederlands als tweede taal in de volwasseneneducatie'*. Meulenhoff Educatief 1996. Onder redactie van: J. Hulstijn e.a..
- Vrisekoop, M.C.: *Grammaticale termen. Het gereedschap voor elke taal*. Coutinho 2001.

Bronnen

Woordenlijst Nederlandse taal. Sdu Uitgevers, Den Haag 1997, Standaard Uitgeverij, Antwerpen 1997.

Zijlmans, L: *Passivum Hst. 9 uit: Van binnenuit en van buitenaf*. Uitgave door James Boswell Instituut van de Universiteit Utrecht, 1994. Eindredactie A. Pescher - ter Meer. Ook het voorbeeld: De lezing gaf meneer X., en enkele van de didactische aanwijzingen, zijn aan deze publicatie ontleend.